

Zonguldak ve Kömür - 2

Zonguldak'ta
Kömür Endüstrisinin
Şehrin Ekonomik ve
Toplumsal Yapısı
Üzerindeki Etkisi

GREENPEACE

GREENPEACE

Yazarlar:
Bengisu Özenç (SEFIA)
Dr. Evrim Yılmaz
(Zonguldak
Bülent Ecevit
Üniversitesi)
Katkıda bulunan:
Onur Akgül
(Greenpeace Akdeniz)

Daha fazla bilgi için:
bilgi.tr@greenpeace.org

Greenpeace Akdeniz
Meşrutiyet Mh. Ebekızı Sk.
Sosko İş Merkezi No:16 D:B/28
Şişli/İstanbul
Tel: 0212 292 76 19/20

www.greenpeace.org/turkey

Kapak Fotoğrafı: Caner Özkan

Zonguldak'ta Kömür Endüstrisinin Şehrin Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkisi

Bengisu Özenç

GREENPEACE

İçindekiler

YÖNETİCİ ÖZETİ	11
1. GİRİŞ: DÖNÜŞEN KÜRESEL İKLİM POLİTİKASINDA KÖMÜRÜN İKTİSADI	13
2. ZONGULDAK'IN KÖMÜRLE GELİŞEN TARİHİ	17
3. ÖZELLEŞTİRMELERLE DARALAN SEKTÖR, DEĞİŞEN ZONGULDAK	19
4. KÖMÜR ÜRETİMİNDEN TÜKETİME: TERMİK SANTRALLER	24
5. MEVCUT SEKTÖREL GÖRÜNÜM VE ALTERNATİFLER	28
6. SONUÇ	32
KAYNAKÇA	34

Şekil Listesi

Şekil 1:	Enerji Arzının Kaynaklara Göre Dağılımı	14
Şekil 2:	Fosil yakıt rezervlerinin kalan ömürleri (yıl)	14
Şekil 3:	Türkiye Birincil Enerji Arzının Kaynaklara Dağılımı (2019)	15
Şekil 4:	Zonguldak Taş Kömürü Havzası	19
Şekil 5:	Zonguldak'ta madencilik ve taş ocakçılığı sektörü istihdamının gelişimi	21
Şekil 6:	Kişi başına bölgesel sera gazı emisyonları (ton CO2 eşdeğeri, 2018)	26
Şekil 7:	Bölgesel toplam elektrik üretiminde kömüre dayalı üretimin payı	27
Şekil 8:	Sektörlerin Zonguldak ili GSYH'sı içindeki payları (2004-2019)	28
Şekil 10:	Zonguldak dış ticaretinin Türkiye'den aldığı pay (2013-2021)	29

Tablo Listesi

Tablo 1:	Türkiye'deki taş kömürü rezervleri (ton, 2019)	15
Tablo 2:	Sektörlere ve cinsiyete göre Zonguldak'ta çalışan sayısı (2019)	20
Tablo 3:	Zonguldak ili sektörlere göre toplam talep hesapları (2013)	22
Tablo 4:	Zonguldak Havzası Taş Kömürü Üretimi (TTK ve Özel Sektör Üretimi, 2002-2019)	23
Tablo 5:	Sektörler itibariyle Taş Kömürü Satışlar (2012-2019)	24
Tablo 6:	Muslu Limanı üzerinden yapılan kömür ithalatı (2017-2020)	25

Yönetici Özeti

Günümüzde iklim değişikliğine karşı mücadele, ülkelerin ekonomi politikalarını şekillendiren, ülkelerarası siyasi ve ticari ilişkileri etkileyen bir noktaya gelmiştir. Bu durum, iklim değişikliğinde en önemli paya sahip olan fosil yakıtlardan kömürün rekabetçiliğini de büyük oranda etkilemektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı teknolojilerin hızlı gelişmesiyle birlikte piyasa koşulları altında kömürün rekabetçiliğini kaybettiği görülürken, Paris Anlaşması'nın 1,5°C hedefi ile uyumlu, yüzyıl ortası itibarıyla karbon-nötr olma hedeflerinin dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü kapsar hale gelmesi de itici bir güç olmuştur. Bu hedeflerle uyumlu olarak, finans sektörü de iklim değişikliğine karşı mücadelede pro-aktif bir pozisyon almakta, artan sayıda finansal aktörün kömür yatırımlarından başlayarak fosil yakıt finansmanını sonlandırmak ya da sınırlandırmak yönünde kararlar aldıkları görülmektedir. Bu gelişmelerle birlikte, önümüzdeki dönemde kömürün toplam enerji içerisindeki payının önemli oranda azalması, finansmanının ise gittikçe zorlaşması beklenmektedir. Paris Anlaşması hedefleri ile uyumlu bir emisyon azaltım patikasının yeni kömüre yapılacak yatırımların “bugün” durdurulmasını ve kömürden hızlı bir çıkışı gerektirdiği düşünüldüğünde, aksi yönde atılan her adımın küresel sıcaklığı dünya üzerindeki yaşamı kalıcı şekilde riske atacak adımlar olduğu açıkça görülmektedir.

Türkiye’de “yerli ve yenilenebilir kaynakların geliştirilmesi” çerçevesinde ele alınan kömür politikası, yerli kömüre dayalı elektrik üretiminin artırılmasını hedeflemektedir. Ancak, bu hedeflere ulaşılmasının günümüz koşullarında oldukça güç olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’de 2019 yılında projelendirme aşamasında olan 33,2 GW’lık kömürlü termik santral kapasitesinin, iptaller

sonucu 2020 yılında 20,4 GW’a kadar düştüğü, 2015 yılından bu yana bakıldığında ise planlanan santrallerdeki iptallerin açıklanan kapasitenin %66’sı kadar olduğu raporlanmaktadır. Mevcut santralleri besleyen taş kömürü yataklarındaki rezervler ise oldukça sınırlı ve jeolojik yapı nedeniyle çıkarılması da oldukça maliyetlidir. Talebi karşılamak üzere taş kömürü arzının %97’si ithal edilmektedir. Artan ekonomik faaliyetlere rağmen düşük kalan yerli kömür üretimi, yaratılan katma değer içerisinde kömürün payının gerilemesine neden olmuştur. Türkiye’nin en önemli taş kömürü rezervine sahip olan Zonguldak Havzasında, kömür üretimi ve ona bağlı diğer faaliyetlerin 1990’lardan itibaren hızlanan özelleştirmelerle birlikte gerilediği görülmektedir. Zonguldak’ın kömürle başlayan endüstriyel faaliyetleri ve buna bağlı gelişen sosyal hayatı bu gelişmelerden büyük oranda etkilenmiştir.

Bölgede istihdam olanaklarının ciddi anlamda azalıyor olması; Türkiye Taşkömürü Kurumu’na bağlı kömür çıkarma faaliyetlerinin özel sektöre devredilmesi ile madencilik gibi emek yoğun bir sektörde, işçilerin çalışan haklarında ve çalışma koşullarında sıkıntılar yaşanması; diğer sektörlerin çeşitlilik göstermemesi nedeniyle insanların çok ciddi riskler altında kaçak ocaklarda çalışmak durumunda kalması, bölgenin sosyo-ekonomik gelişiminde tarihsel bir rol oynamış kömür sektörünün bölge insanı için artık bir gelecek vaat etmediği sonucunu doğurmaktadır.

Zonguldak’taki toplam elektrik üretiminde %95 olan kömür payı, ilin elektrik tüketiminin ise 7 katından fazla bir seviyededir. Bu üretim yapısı Zonguldak’ın dahil olduğu Batı Karadeniz bölgesini Türkiye’nin kişi başına en yüksek sera gazı yoğunluğuna sahip 4 bölgesinden biri haline getirmektedir. Türkiye’de oldukça yüksek bir

kapasite fazlası olduğu ve bu kapasiteyi sürdürmek üzere yapılan kapasite ödemelerinin yükü de düşünüldüğünde, Zonguldak'ın %85 oranında il dışındaki talebi karşılamak üzere neredeyse tamamı kömüre dayalı pahalı elektrik üretim faaliyeti nedeniyle çevre kirliliği ve sağlık yükünü de üstlendiği görülmektedir. Kömür kaynaklı hava ve çevre kirliliği ve buna bağlı sağlık riskleri nedeniyle yerel halkın çevre mevzuatına uymayan ve yeni kurulmak istenen santrallere karşı protestoları artarak devam etmektedir.

Gerek bölgede kömür ekonomisinin daralmaya başlaması ve gelecek vaat eden alternatif sektörlerin ortaya çıkmakta yetersiz kalması gerekse kömürün çevresel ve sağlık dışsallıkları nedeniyle gündelik yaşam kalitesini ciddi anlamda etkilemesi nedeniyle Zonguldak, net göç veren, nitelikli işgücünü kaybeden ve hızla yaşlanan bir demografik profil sergilemektedir. Oysa, ülke elektrik üretimi açısından önemli bir rol oynayan Zonguldak'ta elektrik arz güvenliğini riske atmadan, bölgedeki kömür faaliyetini planlı bir süreç içerisinde sınırlandırmak ve sonlandırmak mümkün görülmektedir.

Hali hazırda piyasa şartları altında kömür sektöründe yaşanan ve küresel olarak da hızlanması beklenen daralmanın kontrolsüzlüğü bölgede bir çöküşü beraberinde getirme riskini taşımaktadır. Madencilik

sektörünün bölgedeki toplam talep açısından öncü bir sektör olmaması, mevcut madencilik faaliyetlerinin sınırlı ve gittikçe düşen istihdam kapasitesi, bölgede alternatif sektörlerin yaratılmasına ihtiyacı ortaya koymaktadır. Benzer dönüşümlerden geçmiş bölgelerde yerel aktörlerin katılımı ile hazırlanan kapsayıcı dönüşüm planları dahilinde bir yandan istihdam destekleri ve beceri dönüşümü ile işsizlik önlenirken, diğer taraftan da yeni sektörlerin desteklenmesi ve yüksek teknoloji sektörlerin bölgelere çekilmesi yoluyla yeni istihdam alanları açılmıştır. Böylelikle bölgelerde yaratılan katma değer geliştirilmesi sağlanırken sağlıklı bir çevrede, bölge insanı için yaşanabilir ortamlar oluşturulmuştur.

Bu örneklerden yola çıkarak, Zonguldak için de sektörel çeşitliliği artırarak, kömüre bağımlı olmayan, sağlıklı ve çevre dostu bir gelecek inşa etmek mümkündür. Bu yönde öne çıkan sektörler arasında mobilya ve orman ürünleri endüstrisi, organik tarım ve buna bağlı ekoturizm ve daha genel anlamda çeşitli turizm alternatifleri bulunmaktadır. Söz konusu sektörlerin gelişimini engelleyecek ve bölgenin fosil yakıtlara bağımlılığını artıracak Filyos Vadisi gibi projelerin ise hem ekosistem hem de bölgenin geleceği üzerindeki olumsuz etkileri göz önünde bulundurulmalıdır.

1. GİRİŞ: DÖNÜŞEN KÜRESEL İKLİM POLİTİKASINDA KÖMÜRÜN İKTİSADİ

Fosil bir yakıt olan kömür, yüzlerce yıldır enerji kaynağı olarak kullanılmış; 19. yüzyılda sanayi devrimini ateşlemiş; 20. yüzyılda da elektrik çağını başlatmıştır. 1960'lı yıllara kadar dünyanın birincil enerji kaynağı olarak önemini koruyan kömür, 1960'lı yılların sonuna kadar yerini petrole bırakmış olsa da elektrik üretimindeki önemi anlaşılınca tekrar dünya enerji gündeminde eski konumuna geri dönmüştür.¹

Bugün bakıldığında ise **piyasa koşulları altında kömürün rekabetçiliğini kaybettiği görülmektedir**, burada en büyük unsur yenilenebilir enerji teknolojilerinde yaşanan hızlı maliyet düşüşleridir. Bu piyasa kaynaklı gelişmelere ek olarak; iklim değişikliği ile mücadelede küresel çerçeveyi oluşturan **Paris Anlaşması ile uyumlu politikaların sayısında ve coğrafi kapsamında yaşanan artış eğiliminin getirdiği dönüşüm riskleri ve finansal riskler de kömürün rekabetçiliğine etki etmektedir**. Bu gelişmeler sonucunda kömürün bir durgunluk dönemine girdiği görülmektedir. 2015-2020 yılları arasında çoğu G20 ülkesinde kömür talebinde %10 ve üzerinde düşüş yaşandığı raporlanmaktadır.² Ancak, Endonezya, Çin, Türkiye ve Hindistan'daki artışlar bu düşüşleri dengelemiş, dünyanın en büyük 20 ekonomisindeki kömür talebi düşüşü söz konusu 5 yıl içerisinde ancak %1 seviyesinde kalmıştır. **COVID-19 salgını sırasında daralma yaşayan kömür talebinin, 2021'deki toparlanmaya rağmen, mevcut eğilimler altında 2019 seviyesini yakalayamayacağı hesaplanmaktadır.**³

Bir yandan iklim değişikliği kaynaklı finansal riskleri kontrol edebilmek diğer taraftan da ulusal ve uluslararası sürdürülebilirlik normlarına uyum sağlayabilmek adına

artan sayıda finansal aktörün, kömür yatırımlarından başlayarak, fosil yakıt sektöründeki varlıklarını ya tamamen sonlandırdığı ya da sınırlandırdığı görülmektedir. Bu tipte girişimlere bir örnek olarak verilebilecek Net Sıfır Varlık Yöneticileri Girişimi (Net Zero Asset Managers Initiative⁴), küresel varlıkların %36'sının (toplam varlık değeri \$32 trilyon) yönetimini ellerinde tutan 73 adet imzacıdan oluşmaktadır. Varlık yönetimlerini 2050 yılında net sıfır emisyonu ulaşma hedefiyle uyumlu bir şekilde gerçekleştireceklerini açıklayan bu girişime, Birleşmiş Milletler Finans Girişimi içerisinde yer alan Net Sıfır Bankacılık Birliği (Net Zero Banking Alliance⁵) ve İklimle Bağlantılı Finansal Beyan Görev Gücü (Task Force for Climate-related Financial Disclosure⁶) gibi farklı seviyelerdeki diğer uluslararası platformlar da eşlik etmektedir. Söz konusu oluşumlar aldıkları kararlar, niyet beyanları ve açıkladıkları yol haritaları ile yüksek karbonlu ekonomiden düşük karbonlu ekonomiye geçişin kritik bir parçası olan yeni küresel finansal düzene yön vermektedir. Tasarlanan politikalar, ulusal ve uluslararası girişimler de göstermektedir ki; önümüzdeki dönemde, kömürün toplam enerji arzı içerisindeki payı önemli oranda **küçülecek, finansmanı ise zorlaşacaktır**. Çalışmalar, 2020 yılında planlanan ya da inşaat halinde olan \$638 milyar tutarındaki 499 GW kömürlü termik santral kapasitesinin atıl kalacağını, yani dönüşüm kaynaklı riskler nedeniyle ekonomik ömürlerini tamamlayamadan işletmeden çıkacaklarını hesaplamaktadır.⁷

Her ne kadar projeksiyonlar, artan yenilenebilir payına işaret ediyor olsa da kömürden çıkışın, Paris Anlaşması'nda ortaya konan, Sanayi Devrimi'nden

1 TTK Sektör Raporu, 2018

2 EMBER, 2021

3 World Energy Outlook 2020, IEA

4 <https://www.netzeroassetmanagers.org/net-zero-asset-managers-initiative-triples-in-assets-under-management-as-43-new-asset-managers-commit-to-net-zero-emissions-goal>

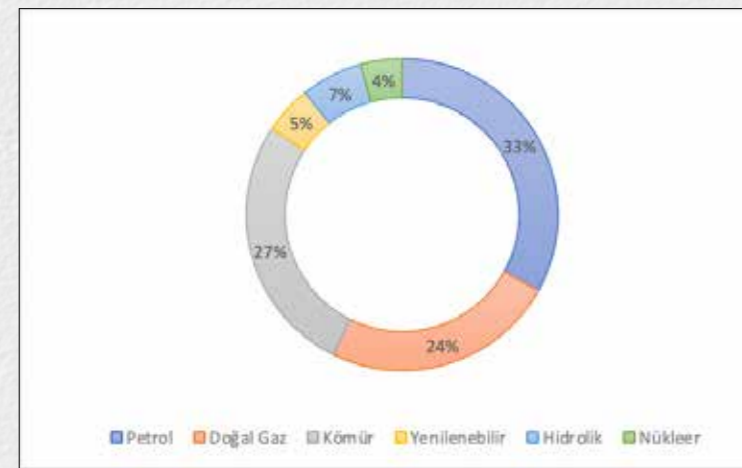
5 <https://www.unepfi.org/net-zero-banking/?fbclid=IwAR1GZWRBwKWeFZngJ9u52cjrQ4wenc3Hii59aldUbZO8wopidWGRQGR8kc>

6 <https://www.fsb-tcfd.org>

7 <https://carbontracker.org/coal-developers-risk-600-billion-as-renewables-outcompete-worldwide/>

bu yana ortalama sıcaklık artışını yüzyıl sonuna kadar 1,5°C altında tutma hedefini yakalayacak kadar hızlı gerçekleşmediği görülmektedir. Dünya enerji arzının halen %27'si kömürden sağlanmaktadır (Şekil 1). Paris Anlaşması hedefleriyle uyumlu bir enerji arzı için ise kömürün payının %1-7 arasında bir seviyeye çekilmesi gerekmektedir.⁸ Uluslararası Enerji Ajansı tarafından hazırlanan ve küresel olarak bizi 2050 yılı itibarıyla net-sıfır emisyonu getirecek patika ise 2030 yılına kadar gelişmiş ülkelerde, emisyonu kontrol edilmeyen kömürlü termik santrallerin kapanmasını, 2040 yılında ise tüm ülkelerin kömürden çıkışı gerçekleştirmesini öngörmektedir. Her ne kadar dünya 2011 yılı toplam kömür üretimi dikkate alındığında küresel kömür rezervlerinin yaklaşık 119 yıl ömrü bulunduğu hesaplanırsa (Şekil 2) ve bu nedenle kömür en çok ömür biçilen fosil yakıt olarak ifade edilse de net-sıfır patikası bugün (2021) itibarıyla yeni kömürlü termik santral ve maden yatırımı yapmaktan vazgeçilmesi gerektiğini işaret etmektedir.⁹ Bu yönde atılmamış her adım, küresel ortalama sıcaklığı, Dünya üzerinde geri dönülemeyecek etkilere neden olacak şekilde artırma riski taşımaktadır.

Şekil 1: Enerji Arzının Kaynaklara Göre Dağılımı

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy 2020

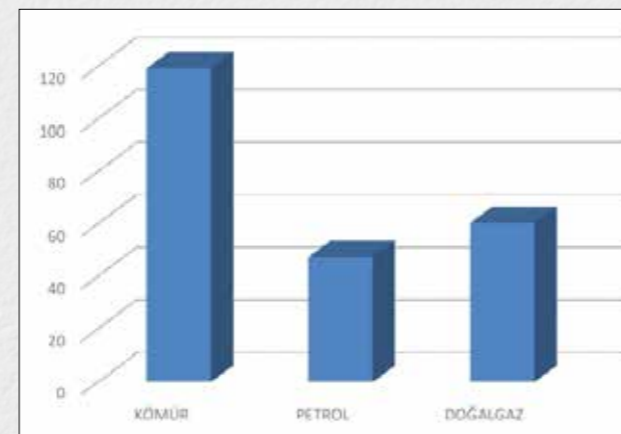
8 IPCC, 2019

9 IEA, Net-Zero by 2050

10 <https://sp.enerji.gov.tr/dergi/index.html>

11 Boom and Bust 2021: Tracking the Global Coal Plant Pipeline, Urgewald

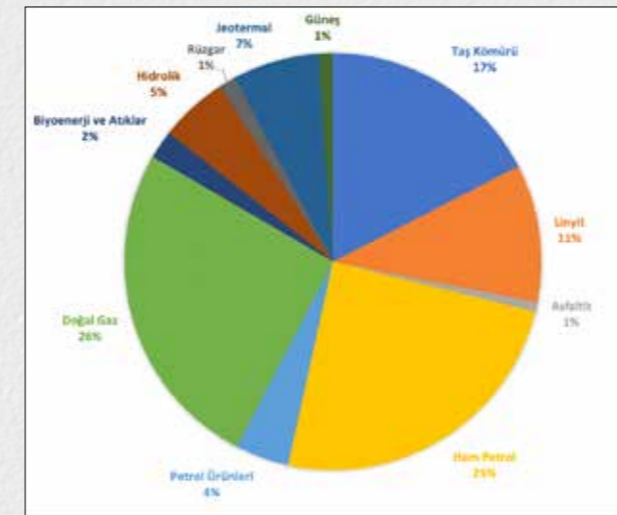
Şekil 2: Fosil yakıt rezervlerinin kalan ömürleri (yıl)

Kaynak: TMMOB, 2020

Türkiye'de toplam enerji arzı içinde kömürün payı, dünya ortalaması ile benzer şekilde, yaklaşık %30 seviyesindedir (Şekil 3). 2017 yılında açıklanmış olan Milli Enerji ve Maden politikası altında özel bir önem verilen kömürün yerli kaynak olması bakımından geliştirilmesine yönelik bir strateji izlenmektedir. Bu çerçevede 2019-2023 yıllarını kapsayan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı stratejik planında yerli kömüre dayalı elektrik üretiminin artırılması yönünde hedefler belirlenmiştir.¹⁰ Plan dönemi başlangıcında 10,2 GW olan yerli kömüre dayalı elektrik kurulu gücünün 4,4 GW artarak 2023 yılında 14,6 GW'a ulaşması hedeflenmektedir. 2021 yılı itibarıyla 11 GW seviyesinde bulunan yerli kömür kurulu kapasitesinde, son yıllarda proje iptalleriyle de karşılaşmaktadır. Türkiye'de 2019 yılında projelendirme aşamasında olan 33,2 GW'lık kömürlü termik santral kapasitesinin, iptaller sonucu 2020 yılında 20,4 GW'a kadar düştüğü, 2015 yılından bu yana bakıldığında planlanan santrallerdeki iptallerin açıklanan kapasitenin %66'sı kadar olduğu raporlanmaktadır.¹¹ Geçtiğimiz iki yılda iptal edilen projeler arasında

Şekil 3: Türkiye Birincil Enerji Arzının Kaynaklara Dağılımı (2019)

Kaynak: ETKB, Enerji Denge Tabloları

3*330 MW kapasitesindeki Tekirdağ Çerkezköy termik santrali, 2*245 MW kapasiteli Kırklareli'ndeki Eren-1 entegre termik santrali ve Zonguldak Kilimli'deki termik santral için 660 MW kapasiteli ilave ünite projesi sayılabilir.¹²

Yerli kömür kaynaklarına bakıldığında Türkiye'de linyit ve taş kömürü yatakları bulunmasına rağmen yüksek kalorifik değerli taş kömürü rezervleri kısıtlıdır. Bu nedenle, toplam taş kömürü arzının yaklaşık %97'si ithal

Tablo 1: Türkiye'deki taş kömürü rezervleri (ton, 2019)

REZERV	Armutçuk	Kozlu	Üzülmüş	Karadon	Amasra		TTK
					A	B	
Hazır	1.453.322	3.037.432	327.943	1.844.469	335.000	-	6.998.193
Görünür	7.468.483	62.721.133	133.177.529	129.958.531	5.550.407	395.954.757	734.830.840
Muhtemel	14.407.491	40.539.000	93.342.000	159.162.000	2.176.308	151.161.950	461.788.749
Mümkün	7.883.164	47.975.000	74.020.000	117.034.000	7.758.000	58.812.778	313.482.942
TOPLAM	31.212.460	154.272.565	301.867.472	407.999.027	15.819.715	605.929.485	1.517.100.724

Kaynak: TTK, 2019

12 Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü

13 Kömür ve Enerji Raporu (2020), TMMOB Maden Mühendisleri Odası

etmiştir. Bu durum da ithalata bağımlılık sorununu ortaya çıkarmıştır. Bugün taş kömürü talebinin yalnızca %3'ü havzada üretilen kömür ile karşılanmakta, geri kalanı ithal edilmektedir. **Artan ekonomik aktiviteye rağmen düşük kalan yerli kömür üretimi, ulusal seviyede toplam katma değer içerisinde de** kömürün payının gerilemesine neden olmuştur. Kömür ve linyit madenciliği katma değeri 2000'lerin başında GSYH'tan %0,14 pay alırken, bu pay 2010'a doğru %0,23'e yükselmiş takip eden yıllarda ise %0,08'e kadar gerilemiştir.¹⁴

Özelleştirmelerle birlikte TTK'nın taş kömürü üretiminde azalan payı ve genel anlamda havzada düşen üretim neticesinde artan maliyetleri kontrol etmeye yönelik olarak işletmelerden işçi çıkartılmasıyla birlikte bu faaliyetlere bağlı istihdam hızla düşmüştür. **1970'lerde 40 bin seviyesinde olan sektör istihdamı bugün 8 bine kadar gerilemiştir.** Yeni yatırımların beklenen

istihdamı yaratmaması ve bölgede sektörlerin çeşitlilik göstermemesi insanların ciddi riskler altında kaçak ocaklarda çalışmasına da yol açmıştır.

Şehrin tarihinde ve iktisadi gelişmesinde ana eksenini oluşturan, şehrin kültürel mirasında da izi olan taş kömürü ve ona bağlı faaliyetlerin zaman içerisinde ağırlığını kaybetmesi şehrin de eski cazibesini yitirmesine neden olmuştur. Sektördeki istihdamın düşen payı Zonguldak'tan göçü tetiklemiş, genç ve nitelikli iş gücünü kaybeden şehir giderek yaşlanan bir görünüme bürünmüştür.

Bu rapor yukarıda çizilen çerçeve içerisinde Zonguldak ilinin kömürle birlikte değişen ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin tespitlerde bulunmakta, kömür ekonomisine ilişkin değerlendirmeler yapmakta, kömüre bağlı çevre ve sağlık sorunlarına değinerek bu doğrultuda ortaya çıkmış kömüre bağımlı olmayan, sağlıklı ve çevre dostu bir gelecek ihtiyacına dikkat çekmektedir.

¹⁴ Türkiye'de Kömüre Dayalı İstihdamın ve Ekonominin Analizi (2020), CAN-E

2. ZONGULDAK'IN KÖMÜRLE GELİŞEN TARİHİ

Taş kömürü havzasının merkezi olan Zonguldak, ülkemizde emeğin başkenti olarak da tanınmaktadır. Osmanlı döneminde Zonguldak, 1860'lardan itibaren, demiryolu ağının gelişmesi ve donanma filosunun güçlenmesinde önemli rol oynayarak ülkede sanayi atılımının lokomotifi olmuştur. Zonguldak taş kömürü, ayrıca Cumhuriyet döneminde Ereğli ve Karabük'te iki adet demir çelik fabrikasının kurulmasını sağlamış ve bunları ülke sanayinin önemli bir parçası haline getirmiştir.

Şehirde taş kömürünün varlığı 1830 tarihinden itibaren kesin olarak bilinmektedir. 1848'de yapılan inceleme ve düzenlemelerle, taş kömürü bulunan yerler saptanarak havza sınırları ilk kez tanımlanmıştır. I.Abdülmecid'in fermanyıyla; Taş kömürü Havzası, kendi adını taşıyan vakıf adına tapulanmıştır.¹⁵

Zonguldak taş kömürü havzasında üretimi ve yönetimi genel olarak birkaç ana evreye ayırmak mümkündür. Bunlar;

- İşletmeciliğin Başlangıç Evresi (1843-1848),
- Hazine-i Hassa İdaresi (1848-1854),
- Geçici İngiliz İdaresi (1854-1855),
- Emanet İdare ve İngiliz Kömür Kumpanyası Devri (1855-1865),
- Bahriye Nezareti Dönemi (1865-1883),
- Kumpanyalar Devri (1884-1908),
- Meşrutiyet Devri (1908-1914),
- Dünya Harbi Devresi (1914-1920),
- Himayeci Dönem (1920-1925),
- Vasıtalı Müdahaleci (1925-1936),
- İşletmecilik Dönemi (1936-1983),
- TTK'nın kurulması (1983) olarak ifade edilebilir.¹⁶

Taş kömürü üretimi, 1860'lardan itibaren demiryolu ağındaki gelişmede ve donanma filosunun güçlenmesinde

başrolü oynamıştır. İhtiyacı karşılamayan kömür üretimini arttırmak için Bahriye Nezareti döneminde, Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne istinaden köylerden 13-50 yaş arasındaki erkek nüfus zorla işçi olarak toplanmış ve asker nezaretinde ocaklara sokularak çalıştırılmıştır. Mükellefiyet olarak da anılan aynı zorlama İkinci Dünya Savaşı sırasında da uygulanmıştır; çünkü her iki dönemde de taş kömürü ülke kalkınması için çok önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bahsi geçen süreçlerde Zonguldak halkı büyük bedeller ödemiştir. Kömür üretiminin başlamasından itibaren ocaklarda göçük, grizu patlaması ve çeşitli iş kazalarından hayatını kaybeden, sakat kalan veya meslek hastalığına yakalanan çokça emekçi bulunmaktadır. Bu uygulamalar kent belleğinde halen yerini korumaktadır.

Topoğrafik avantajı ve kömür nakliyesi konusundaki avantajlı konumu nedeniyle Zonguldak, 1890'lı yılların başında inşa edilen liman ve limana kömür naklini sağlayacak rayların döşenmesi ile bir merkez haline gelmiştir. Osmanlı döneminde bölgede Fransız, İngiliz, Alman, Yunan ve Rus şirketleri faaliyet göstermiştir. Liman inşaatının ardından, ocak-liman arasındaki demir yollarının da işletmesini yapmış olan Fransız şirketi Ereğli Şirket-i Osmaniyesi (Société d'Ueraclée)¹⁷ uzun yıllar faaliyette bulunduğu şehirde kent burjuvazisinin oluşturulmasında ve Zonguldak'ın Cumhuriyet öncesi 30 yılında baskın olarak yaşanan Fransız etkisinin yaratılmasında önemli rol oynamış, şehrin kültürel kimliğinde iz bırakmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunu takiben; 1937'de Karabük Demir-Çelik Fabrikası kurulmuş, ardından 1940'lardan itibaren de Zonguldak nüfus toplamaya ve büyümeye başlamıştır. 1946 yılında Çatalağzı Termik Santrali'nin (Işıklar) temeli atılmıştır. 1964'te işletmeye açılan Ereğli Demir-Çelik Fabrikası ile birlikte bölgede kömüre

¹⁵ <http://www.zonguldak.gov.tr/ilin-tarihce>

¹⁶ TTK Faaliyet Raporu, 2019

¹⁷ Yorulmaz, 1998

olan talep daha da artmıştır. Bu sayede artan üretim işçi sayılarına da yansımış, istihdam artmıştır. Havzaya yönelik yoğun işçi göçü 1970'li yılların sonuna kadar büyüyerek devam etmiştir.

Zonguldak'ın çevre illerden aldığı göç ile bir emek kenti haline gelmesi, kenti işçi sınıfı tarihinde de ayrı bir yere yerleştirmiştir. Kent, sınıf bilincinin doğmasında ve işçi sınıfının gelişmesinde öncü olmuştur. 1980'li yılların ilk yarısına kadar taş kömürü, Türkiye'nin en önemli birincil enerji kaynağı olmuş, bölgede yüksek istihdam sağlamış, ancak 1980 yılından sonra başlayan süreçte, alternatif enerji kaynaklarının artması, petrol fiyatlarının dalgalanması, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve 1990'lardan itibaren de özelleştirmelerin hızlanması ile havzadaki iktisadi ve sosyal hayat, piyasa koşullarına teslim edilmiştir. Bu süreçte yaşanan hak kayıplarına karşı işçi eylemleri ve talepleri yıllar içerisinde yükselmiş, 1991 yılında "Büyük Madenci Yürüyüşü"nü doğurmuştur.

18 TTK Faaliyet Raporu,2019

Hakları için Zonguldak'tan Ankara'ya yürüyüşe geçen madenciler, emek tarihinin de en önemli sayfalarından birine imza atmışlardır.

Havzada devletleştirilmenin tamamlandığı 1940 yılından itibaren kurulan Ereğli Kömürleri İşletmeleri (EKİ) uzun yıllar kömür üretiminde (Amasra bölgesi hariç) söz sahibi olmuştur. 1983'te İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının yeniden düzenlenmesini içeren bir Bakanlar Kurulu kararı ile, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren EKİ yerine, Kozlu, Karadon, Armutçuk, Üzülmöz, Amasra İşletmelerinden oluşan Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü'nün (TTK) kurulması öngörülmüştür. TTK, 12.03.2001 tarihinde Yüksek Planlama Kurulu kararı ile onaylanan değişiklik ile de Havza sınırları içindeki taş kömürünün yanı sıra diğer madenleri işletme ve işletme hakkını alarak faaliyet alanını genişletmiştir.¹⁸

3. ÖZELLEŞTİRMELERLE DARALAN SEKTÖR, DEĞİŞEN ZONGULDAK

Türkiye'de günümüzde taş kömürü madenciliği, Zonguldak taş kömürü havzasında TTK, TTK imtiyaz sahasında redevans usulü ile çalışan özel sektör firmaları ve yine TTK'nın ruhsat devri yaptığı işletmeciler tarafından gerçekleştirilmektedir. Geçmişte Zonguldak çevresinde taş kömürü yüzeye çok yakın, hatta bazı bölgelerde yüzeyde olduğu halde, yıllar ilerledikçe işletmelerin kömür damarlarına ulaşması için gittikçe derinlere inmesi gerekmiş, bu durum da ileri teknolojilerin kullanılması gereğini ortaya çıkarmıştır.¹⁹ Derin yeraltı kömür madenciliği yapılan Zonguldak taş kömürü havzasının karmaşık jeolojik yapısı tam mekanize sistemler ile üretimi zorlaştırmakta, taş kömürü üretimi ağırlıklı olarak insan gücüne dayalı emek-yoğun bir şekilde gerçekleştirilmektedir.²⁰

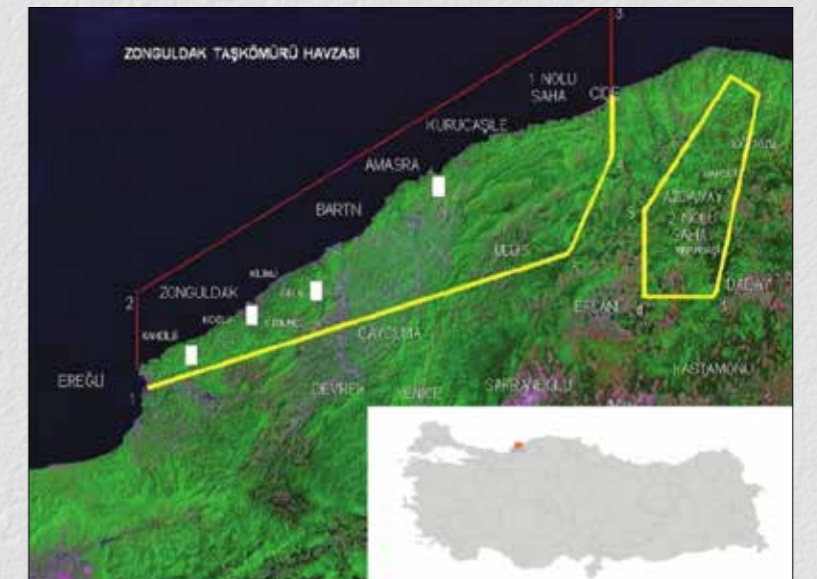
Bölgenin yeraltı madenciliği dünyanın en zor ve tehlikeli mesleklerindedir. TTK'nın kömür çıkarımını özel sektöre devretmesi ile yoğun emek harcaması gereken işçilerin çalışan haklarında ve çalışma koşullarında sıkıntılar baş göstermiştir. Redevans sahaslarında hem ücretlerin daha düşük hem de iş güvenliğine yönelik önlemlerin eksik olduğu bilinmektedir. Redevans uygulaması, sektöre ilişkin problemlerin çözümü için tek başına yeterli olmamış, redevanslı sahalarda bulunan kaçak ocaklar çok ciddi bir sorun haline gelmiştir.

TTK'nın işçi alımı yapmaması gerek devlet gerek özel sektör tarafından istihdamda verilen sözlerin tutulmaması ve bölgede diğer sektörlerin çeşitlilik göstermemesi nedeniyle pek çok insan çok ciddi riskler altında, kaçak ocaklarda çalışmak durumunda kalmıştır.

Sayıştay'ın, TTK için hazırladığı denetim

raporuna göre redevansla işletilen sahalardan bu sahalardaki kaçak ocaklarda 2018 ve 2019 yıllarında 20 ölümlü iş kazası olduğu, 1992-2019 yılları arasında redevanslı sahalarda 148 işçinin, kaçak ocaklarda 133 işçinin öldüğü belirtilmiştir. Bu rakamların gerçek ölümlü kaza rakamlarını yansıtmadığı, gerçekleştirmelerin çok daha yüksek seviyede olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Kaza ve yaralı sayısının ise tam olarak belirlenemediği Sayıştay raporunda ifade edilmiştir. Aynı raporda, TTK'nın imtiyaz sahaslarında bulunan taş kömürü sahaları ile redevans usulüyle taş kömürü üretim işletmeciliği yapılan faaliyet alanlarında kayıt dışı kaçak taş kömürü üretim faaliyetlerinin artarak devam ettiğine de dikkat çekilmiştir.²¹

Şekil 4: Zonguldak Taş Kömürü Havzası

Kaynak: <http://taskomuru.net/tr/faaliyet-raporu-2/>

¹⁹ Elibüyük, M., Güler, Y., 2015. Journal of World of Turks. s.137,140

²⁰ TTK Sektör Raporu, 2018

1800'lerin başında bir balıkçı köyü olarak var olan ve 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren kömüre bağlı olarak sanayileşme sürecine başlayan Zonguldak, hep kömürle iç içe olmuştur ve hala da kömürle birlikte yaşamaktadır. Kozlu, Kilimli, Çatalağzı ve Gelik yerleşimleri de Zonguldak'la beraber gelişim göstermişlerdir. Şekil 4'te Zonguldak taş kömürü havzasının bu yerleşimleri de gösteren bir görünümü yer almaktadır. 1980'lere kadar Gelik, Karadon, Kilimli, Zonguldak, Kozlu'da ayrı ayrı olmak üzere Ereğli Kömürleri İşletmesine (EKİ) bağlı özel ilkokullar, işçi sinemaları (aynı zamanda tiyatro salonu), işçi barınma evleri (pavyonlar), bakımlı lojmanlar ve lojmanlar

arası bahçeler (işçi ve memur siteleri), bir yandan inşa edilen gecekondu, ekonoma denilen satış kantinleri gibi mekan ve yapılarıyla Zonguldak ve Zonguldak halkı kendine özgü bir yaşam sürmüştür.²²

Bu yaşam biçimi özellikle 2000 yılından sonra büyük ölçüde ortadan kalkmış olsa da günümüzde kömür ocakları ve kömüre bağlı sanayi, Zonguldak'ta hala bir gelir kapısı olarak yerini korumaya çalışmaktadır. Tablo 2'de de görüldüğü üzere, İŞKUR'un Zonguldak verilerinde sektörlere göre dağılımda, ilde çalışanların önemli bir kısmının İmalat ile Madencilik ve Taş Ocakçılığı sektörlerinde istihdam edildiği belirtilmektedir. Toplam

Tablo 2: Sektörlere ve cinsiyete göre Zonguldak'ta çalışan sayısı (2019)

Sektörler	Kadın Çalışan Sayısı	Erkek Çalışan Sayısı	Toplam Çalışan Sayısı
İmalat	3.052	12.613	15.665
Madencilik ve Taş ocakçılığı	67	8.147	8.215
Toptan ve Perakende Ticaret	1.814	3.702	5.516
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	332	2.393	2.725
İnşaat	93	2.116	2.209
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım	66	1.882	1.947
Ulaştırma ve Depolama	151	993	1.144
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	656	389	1.045
Eğitim	435	227	663
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	259	372	631
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	40	117	157
Bilgi ve İletişim	18	116	134
Gayrimenkul Faaliyetleri	7	88	95
Diğer Hizmet Faaliyetleri	6	47	53
Kültür, Sanat Eğlence, Dinlenme ve Spor	0	41	41
Genel Toplam	6.997	33.243	40.240

Kaynak: İŞKUR

21 <https://www.demokrah Haber.org/guncel/sayistay-in-ttk-denetim-raporu-kacak-ocaklarda-133-madenci-h139876.html>

22 Apaydın, A.,2020. Zonguldak Şehrinin Kömüre Bağlı Tarihi ve Talihi Üzerine Bir İnceleme, Yer Altı Kaynaklar Dergisi, Giresun

Şekil 5: Zonguldak'ta madencilik ve taş ocakçılığı sektörü istihdamının gelişimi

Kaynak: İŞKUR, 2019

çalışanların %59'u bu iki sektörde yer almaktadır. Türkiye ortalamasına bakıldığında ancak %1 seviyesinde olduğu görülen linyit ve taş kömürü sektörü istihdam oranının Zonguldak'ta %22 seviyesinde olması sektörün göreceli önemini hala devam ettirdiğini ifade etmektedir.

Her ne kadar Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında, Zonguldak halen kömürde istihdam edilenlerin toplam istihdam oranı en yüksek il olsa da **bundan yalnızca sekiz yıl önce 14 bin seviyesinde olan madencilik ve taş ocakçılığı istihdamının 2019 yılına kadar 8 binler seviyesine doğru hızla düştüğü görülmektedir** (Şekil 5). 10 yıl içinde kömürün toplam istihdam içindeki payının 4 puan gerilemiş olması bölgedeki istihdam açısından dikkat çekici bir değişimdir.

Madencilik sektöründeki çalışan sayıları gerilerken, ildeki toplam kömür sektörü istihdamı termik santrallerde çalışan sayılarıyla birlikte değerlendirildiğinde de bir gelecek vaat etmemektedir. EPDK, EPIAŞ, EÜAŞ, TEDAŞ ve TEİAŞ yıllık raporlarından yola çıkılarak yapılan hesaplamalar, Türkiye genelindeki kömüre dayalı elektrik üretimindeki istihdamın yaklaşık 8.000 kişi olduğunu göstermektedir.²³ Bölgede faaliyet gösteren 315 MW kapasiteli ÇATES santralinde çalışan sayısının 2017

yılında 343 olduğu ifade edilmiştir.²⁴ 2.8 GW kapasiteli ZETES santralinde çalışan sayısının 1.300 civarında olduğu düşünüldüğünde, **toplam aktif sigortalılar** içerisinde kömür sektörünün payı %8'e yaklaşmaktadır. **Termik santrallerde sağlanan toplam istihdamın, madencilik sektöründeki istihdam kayıplarını düzletecek seviyede olmadığı görülmektedir.**

Zonguldak ilindeki sektörlerin, ildeki toplam talep içerisindeki paylarını hesaplayan çalışmalar²⁵ madencilik sektörünün Zonguldak'ta öncü sektör olmadığını göstermektedir. 2013 yılı verilerine göre, toptan ve perakende ticaret ile imalat sanayi talebi toplam %78'lik bir paya sahipken taş kömürü

madenciliğinin payı ancak %1,16 olmuştur. (Tablo 3) Diğer madencilik faaliyetleriyle birlikte ele alındığında bile sektörün toplam talepteki sıralaması 7'de sabit kalmaktadır. **Bu durum madencilik sektörünün bölgedeki toplam talep açısından öncü bir sektör olmadığını ortaya koymaktadır.** Benzer çıkarımlar ilin ithalat ve ihracat büyüklükleri açısından da yapılmıştır. Buna rağmen, çalışanlara yapılan ödemelerin büyüklüğü değerlendirildiğinde, görece yüksek istihdam hacminden kaynaklı, sektörün çalışma hayatı açısından önde gelen sektörlerden biri olduğu sonucuna varılmaktadır.²³

Bu değişim yeni değildir. 1980'li yılların ilk yarısına kadar taş kömürü, Türkiye'nin en önemli birincil enerji kaynağı olmuş; ancak **1980 yılından sonra başlayan süreçte, alternatif enerji kaynaklarının artması, petrol fiyatlarındaki dalgalanma, uluslararası ticaretin serbestleşmesi, 1990'lardan itibaren ise özelleştirmelerin hızlanması havzadaki iktisadi ve sosyal hayatı piyasa koşullarına teslim etmiştir.** Bu gelişmelerle paralel olarak havzada çalışan işçi sayısı hızla 1970'lerdeki 40 bin seviyesinin altına düşmüştür. Özelleştirmelerle birlikte yavaşlayan işçi alımı, daha düşük ücret ve daha kötü çalışma koşullarına sahip özel ve kaçak

23 Türkiye'de Kömüre Dayalı İstihdamın ve Ekonominin Analizi (2020), CAN-E

24 <http://www.inanizgazetesi.com/haber-kadin-ig-uzmanlari-daha-verimli-ve-detayci-13977.html>

25 Madencilik Sektörünün Zonguldak İlindeki Yeri ve Önemi: Ekonometrik ve İstatistikî Yöntemlerle Analiz

Tablo 3: Zonguldak ili sektörlere göre toplam talep hesapları (2013)

Sıra No	Sektör adı	Toplam Talep (Toplam Gelir) (Temel Fiyatlarla, TL)	Sektör Payı (%)
1	Toptan ve Perakende Ticaret	23.776.938.659	45,32
2	İmalat Sanayi	17.284.283.109	32,95
3	Ulaştırma-Depolama	2.997.338.399	5,71
4	İnşaat	2.951.279.675	5,63
5	Elektrik-Gaz-İklimlendirme	2.243.734.727	4,28
6	Konaklama-Yiyecek	1.321.536.461	2,52
7	Taşkömürü Madenciliği	607.151.583	1,16
8	Mesleki-Teknik Faaliyetler	408.596.831	0,78
9	Tarım-Ormancılık-Balıkçılık	199.161.909	0,38
10	Sağlık-Sosyal Hizmetler	146.007.337	0,28
11	Bilgi ve İletişim	120.764.746	0,23
12	İdare ve Destek Hizmetleri	103.828.906	0,20
13	Eğitim	103.502.354	0,20
14	Diğer Hizmetler	62.284.273	0,12
15	Diğer Madencilik	57.739.771	0,11
16	Finans-Sigorta	51.342.923	0,10
17	Kültür-Sanat-Spor	20.102.221	0,04
18	Su-Kanalizasyon-Atık Yönetimi	6.422.946	0,01
19	Gayrimenkul	879.027	0,00
	TOPLAM	52.462.895.857	100,00

Kaynak: Madencilik Sektörünün Zonguldak İlindeki Yeri ve Önemi: Ekonometrik ve İstatistikî Yöntemlerle Analiz

ocakların sayısındaki artış dışı göçü tetiklemiştir. Ekonomik ve sosyal imkanların azalmasıyla kent, cazibesini yitirmeye başlamıştır. Zonguldak'ın cazibesinin kaybolmasında halkın genel görüşü dört olayda birleşmektedir²⁶ :

- 1- 1991 yılındaki büyük işçi eyleminden (Büyük Madenci Yürüyüşü) sonra şehrin devletin gözünden düşmesi (bazıları bunu cezalandırma olarak da ifade etmektedir),
- 2- Zonguldak'ın idari olarak Bartın ve Karabük Vilayetlerine bölünerek küçülmesi,
- 3- Ülkeye doksanlı yıllardan itibaren ithal kömürün girmesi,

- 4- Evlerde doğalgazın yaygınlaşması ile taş kömürüne olan ihtiyacın azalması.

Özelleştirmeler sonucunda TTK tarafından üretilen kömür miktarı yıllar içerisinde istikrarlı bir şekilde düşerken, özel sektör üretimi bu düşüşü karşılayacak kadar artmamış, havzadaki toplam üretim 2002-2019 yılları arasında neredeyse yarı yarıya azalmıştır (Tablo 4). Tarihsel süreçte TTK işletmelerinin, fabrikaların, kuyuların ve lavvarların bulunduğu yerler hem kentsel gelişim alanlarını hem de göçün yönünü tayin ettiği²⁷ Zonguldak'ta, üretim ve satışlarda yaşanan ciddi düşüş ve buna bağlı istihdam sorunları Zonguldak'ın dışarı göç vermesine neden olmuştur. 1980-2020 yılları arasında Zonguldak'ın göç

²⁶ Apaydın, A., 2020. Zonguldak Şehrinin Kömüre Bağlı Tarihi ve Talihi Üzerine Bir İnceleme, Yer Altı Kaynaklar Dergisi, Giresun

²⁷ Elibüyük, M., Güler, Y., 2015. Journal of World of Turks. s.137,140

Tablo 4: Zonguldak Havzası Taş Kömürü Üretimi (TTK ve Özel Sektör Üretimi, 2002-2019)

Yıllar	TTK Üretimi	Özel Sektör Üretimi	Havza Toplamı
2002	2.244.385	74.647	2.319.032
2003	2.011.178	47.943	2.059.121
2004	1.880.847	65.124	1.945.971
2005	1.665.846	511.355	2.177.201
2006	1.522.698	795.931	2.318.629
2007	1.675.283	817.092	2.492.375
2008	1.586.532	1.043.909	2.630.441
2009	1.879.630	999.776	2.879.406
2010	1.708.844	883.074	2.591.918
2011	1.592.515	1.026.732	2.619.247
2012	1.457.098	835.157	2.292.255
2013	1.366.509	549.332	1.915.841
2014	1.300.154	488.187	1.788.341
2015	948.573	486.309	1.434.882
2016	911.002	404.968	1.315.970
2017	823.042	411.212	1.234.254
2018	686.142	415.442	1.101.584
2019	734.316	472.432	1.206.748

Kaynak: TTK, 2019 Sektör Raporu

verme hızı²⁸ %7,3 olarak tespit edilmiştir. Göç eden nüfus içerisinde üniversite ve üzeri eğitime sahip nüfusun payı 2009 yılında %17 iken 2019 yılında %32'ye yükselmiştir. Lise ve dengi okul mezunlarının payı da aynı dönem içerisinde 3 puan artarak %36'ya ulaşmıştır. **Mevcut durumda Zonguldak, nitelikli insan kaynağını artan oranlarda kaybetmekte ve hali hazırda yaş ortalaması Türkiye ortalamasının üzerinde olan nüfusu da giderek yaşlanmaktadır.** 2010 yılında %13 olan 60 yaş üstü nüfus oranı, 2020 yılında %20'ye yükselmiştir.²⁹

Düşen üretim karşısında, maliyetlerini kontrol edebilmek için TTK, işçi azaltımına giderek öncelikle üzerindeki maaş yükünü hafifletmek yolunu seçmiş ve aynı zamanda üretimi modernize ederek de üretim miktarını aynı seviyede tutmak istemiştir. Bu şekilde borçlarını

azaltarak ekonomik darboğazdan çıkmaya çalışmıştır. Birinci aşama kısmen gerçekleşmiş olsa da ikinci aşama tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir.

Zonguldak ili nüfusu Türkiye ortalamasından daha hızlı şekilde yaşlanırken, istihdam yaratma kapasitesini de kaybetmektedir. Her ne kadar istihdam oranı Türkiye ortalamasının altında seyretse de işgücüne katılma oranının ortalamasının altında seyri çalışabilir nüfusun daha düşük ve gittikçe azalan bir oranının istihdam piyasasına dahil olduğuna işaret etmektedir. Aralık 2020 rakamlarına göre Türkiye nüfusunun %1'ini barındıran Zonguldak, toplam kayıtlı istihdamdan ancak %0,6'lık bir pay almaktadır. Türkiye ortalamasında yaklaşık olarak %27 olan toplam nüfus içindeki kayıtlı istihdam payı, Zonguldak ili için %17'de kalmıştır.

²⁸ Göç hızı, nüfusun doğal artışına (doğumlar - ölümler) eklenen net göç rakamlarının (alınan göç - verilen göç) ortalama nüfusa oranını göstermektedir. Burada Zonguldak'ın net olarak göç verdiği hesaplanmaktadır.

²⁹ TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

4. KÖMÜR ÜRETİMİNDEN TÜKETİME: TERMİK SANTRALLER

Zonguldak'ta üretilen kömürün en önemli alıcısı Çatalağzı Termik Santrali'dir (ÇATES). İkinci sırada demir-çelik sektörü başlığı altında Erdemir ve Kardemir demir-çelik fabrikaları gelmektedir (Tablo 5). Üretimdeki azalışa bağlı satışlardaki düşüşler 2012-2019 yılları arasında açık bir şekilde görülmektedir.

1946 yılında, sanayinin artan elektrik ihtiyacını karşılamak üzere inşaatına başlanan ve 1948 yılında faaliyete geçen 129 MW kapasiteli ÇATES-A santrali 1988 yılında ömrünü doldurmuş, 1991 yılında devreden çıkarılmıştır. 1990 yılında ticari işletmeye başlayan ÇATES-B santrali ise 315 MW kurulu güce sahiptir. **2014 yılında özelleştirilen ve Bereket Enerji tarafından işletilen ÇATES santralının, baca gazı arıtma sistemi bakımından iyi durumda olmadığı ve 2018 yılında TMMOB Çevre Mühendisleri Odası (ÇMO) tarafından**

yapılan hava kirliliği ölçümlerinde bölgede ciddi hava kirliliğine neden olduğu ortaya konulmuştur. İki ünitesi bulunan santralin faaliyeti çevre yükümlülüklerini yerine getirmede (baca gazı filtresi ve atık yönetimi) gerekçesiyle, Ocak 2020'de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından durdurulmuştur. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı İl Müdürlüğü'nün santrale uygunluk belgesi ve ardından Enerji Bakanlığı'nın geçici faaliyet belgesi vermesi ile Haziran 2020 itibarıyla her iki ünite de yeniden elektrik üretmeye başlamıştır.³⁰ Geçici faaliyet belgesi, santralin çevre mevzuatına uyumu ve çevre izin ve lisans belgesi alması için faaliyetlerine bir yıl devam etmesine izin verilmesi anlamına gelmektedir. Santralin baca gazı azot giderim sistemi ve uygun teknolojiye haiz baca gazı kükürt giderim sistemi bulunmadığı, bu nedenle mevzuatın belirlendiği baca gazı emisyon sınırına uygun çalışmadığı,

Tablo 5: Sektörler İtibarıyla Taş Kömürü Satışlar (2012-2019)

Yıllar	Sektörler			Toplam
	Enerji (ÇATES)	Demir-çelik (Kardemir-Erdemir)	Muhtelif Teshin	
2012	835.061	416.418	157.191	1.408.670
2013	750.086	431.864	132.428	1.314.378
2014	730.326	455.964	125.236	1.311.526
2015	521.164	316.163	78.604	915.931
2016	461.715	309.486	90.824	862.025
2017	434.954	309.410	76.558	820.922
2018	362.468	238.824	67.902	669.194
2019	397.482	231.022	58.408	686.912
Toplam	4.493.256	2.709.151	787.151	7.989.558

Kaynak: TTK Sektör Raporu 2019

³⁰ https://www.gem.wiki/Çatalağzı_power_station

havayı kirlettiği, toksik atık depoladığı ve vahşi atık sahalarını rehabilite etmediği raporlanmakta, bu nedenle de geçici faaliyet belgesinin 2021 Haziran ayında iptal edilmesi beklenmektedir.³¹

Bölgede faaliyet gösteren bir başka termik santral Zonguldak Eren Termik Santrali'dir (ZETES). İthal kömürle çalışan ve 2.790 MW kurulu kapasiteye sahip olan ZETES bünyesinde işletilen Muslu bölgesindeki liman, ithal kömürün de bölgeye giriş noktasıdır. **Zonguldak'ta çıkarılan taş kömürü özellikle bölgedeki santraller açısından önemli bir kaynak oluştursa da bölgede bulunan Muslu Limanı üzerinden önemli miktarda kömür ithalatı yapıldığı da görülmektedir** (Tablo 6). Yapılan ithalatın yüksek oranda Kolombiya'dan geldiği göze çarpmaktadır. İthal edilen toplam termal kömür içerisinde Kolombiya'dan gelen kömürün payı 2019 yılında %100'e kadar çıkmıştır. 2020 yılında bu pay %70'e inerken yaklaşık olarak %20 oranında kömür ise Güney Afrika'dan gelmektedir.

Maden işletmelerindeki ve termik santrallerdeki uygulamalar, bölgede yaşayan insanların kömür üretimi ve ona bağlı sanayi faaliyetlerinden yalnızca iş sağlığı ve güvenliği ihlalleri nedeniyle değil, yaratılan kirlilik sonucu gündelik hayatlarında karşılaştıkları önemli sağlık sorunları nedeniyle de etkilenmelerine neden olmaktadır. **Bir yanda kaçak ya da gerekli denetimlerin yapılmadığı ocaklarda meydana gelen grizu patlamaları, göçükler ve diğer ölümlü iş kazaları, yaralanmalar, sakat kalmalar şehrin her dönem iç içe yaşadığı bir iş sağlığı ve güvenliğinin sorunu olarak ortadayken; diğer tarafta söz konusu sanayiler kaynaklı hava kirliliğinin olumsuz etkileri de günlük hayatın bir parçası durumundadır.** Muslu Limanı komşuluğunda bulunan 3 adet termik santralde (ZETES, ÇATES ve Kardemir demir-çelik tesisleri) ithal edilen kömürün kullanıldığı varsayılırsa, Zonguldak'ta yalnızca ithal kömür kaynaklı CO₂ emisyonunun yıllık ortalama 15.5 Mt CO₂ seviyesinde olduğu hesaplanmaktadır.³² ZETES-3 ve ZETES-2 santralleri 2019 yılı için hesaplanan

Tablo 6: Muslu Limanı üzerinden yapılan kömür ithalatı (2017-2020)

	2017	2018	2019	2020
Termal kömür ithalatı (Mt)	5,98	5,75	4,8	5,25
Toplam kömür ithalatı içinde termal kömür payı	87%	82%	80%	73%
Kolombiya toplam ithalat (Mt)	5,71	4,53	4,8	3,65
Kolombiya'dan yapılan ithalatın toplam içindeki payı (%)	95%	79%	100%	70%
İthal termal kömür kaynaklı CO₂ emisyonu (Mt CO₂)	17,1	16,45	13,73	15,01

Kaynak: EMBER, shipping dashboard

³¹ İklim Değişikliği Politika ve Araştırma Derneği, Özelleştirilmiş Santraller ve Çevre Mevzuatına Uyum Süreçleri, 2021

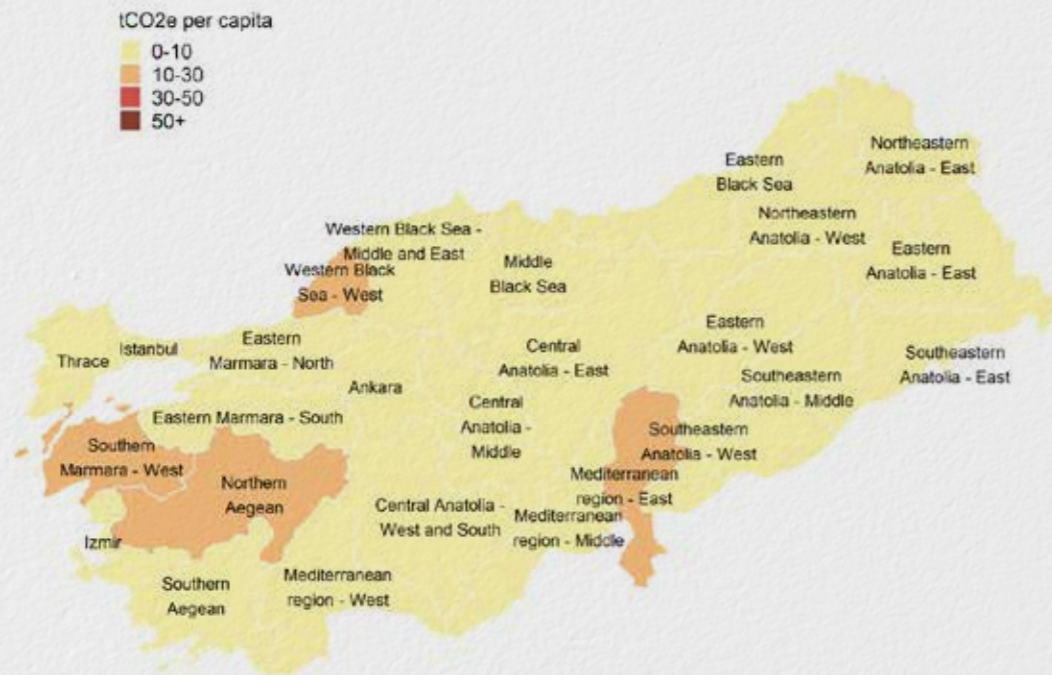
³² EMBER, Shipping Dashboard

³³ HEAL: Türkiye'de Kronik Kömür Kirliliği, 2019.

sırasıyla yıllık 1,2 bin ton ve 0,8 bin ton partikül madde (PM) salımları Türkiye'nin PM bazında en kirlenmiş sekizinci ve dokuzuncu santralleri olarak sıralanmaktadır.³³ PM'ye kıyasla konsantrasyon dağılımı daha küçük ölçekli olan azot dioksit (NO₂) salımında ise söz konusu santrallerin en kirlenmiş santraller arasında altıncı ve yedinci sırada yer aldığı ve Zonguldak'ta denize paralel eksenine etki ettiği modellenmiştir. Bu değerlerle birlikte **Zonguldak'ın dahil olduğu Batı Karadeniz bölgesi Türkiye'nin kişi başına en yüksek sera gazı yoğunluğuna sahip 4 bölgeden biri olarak sıralanmıştır** (Şekil 6).

Şekil 6: Kişi başına bölgesel sera gazı emisyonları (ton CO2 eşdeğeri, 2018)

Kaynak: OECD, Progress in the net-zero transition

Zonguldak'taki toplam elektrik üretiminde kömürün payı %95 olarak hesaplanmakta (Şekil 7), bu üretim ilin tüketimine göre değerlendirildiğinde ise 7 katından fazlaya denk gelmektedir.³⁴ Bu tespitlerden yola çıkarak OECD tarafından yapılan değerlendirmeler, Zonguldak'taki durumun Uluslararası Enerji Ajansı'nın net-sıfır patikasına uygun şekilde 2030'a kadar OECD ülkelerinin kömürden çıkış hedefini tehlikeye attığını göstermektedir.³⁵ Türkiye'de 2020 yılı için talebin en fazla olduğu gündeki puant gücün kurulu güce oranı %52 olarak hesaplanmıştır. Dünyada kapasite fazlası için %20-25'lik bir oranın kabul edilebilir bir seviye olduğu düşünüldüğünde,

arızalı ve/veya bakımdaki santraller, mevsimsel koşullar ya da su yetersizliği gibi nedenlerle devreye giremeyen santraller çıkarılsa bile, Türkiye'deki kapasite fazlasının oldukça yüksek olduğu tespit edilmektedir.³⁶ Kapasite fazlası sorununu Zonguldak özelinde değerlendirildiğinde, sorunu yönetmek üzere uygulanmakta olan kapasite ödemelerinden bölgede yerli kömüre dayalı üretim yapmakta olan ÇATES santralının de yararlandığı görülmektedir. 2018 yılında 365 günün 333'ünde, 2019'da ise 298'inde arızalı olan ÇATES'e 2018 yılında 35milyon TL, 2019 yılında ise yaklaşık 53 milyon TL'lik ödeme yapıldığı raporlanmıştır.³⁷ Zonguldak'ın, %85'ini il dışındaki talebi

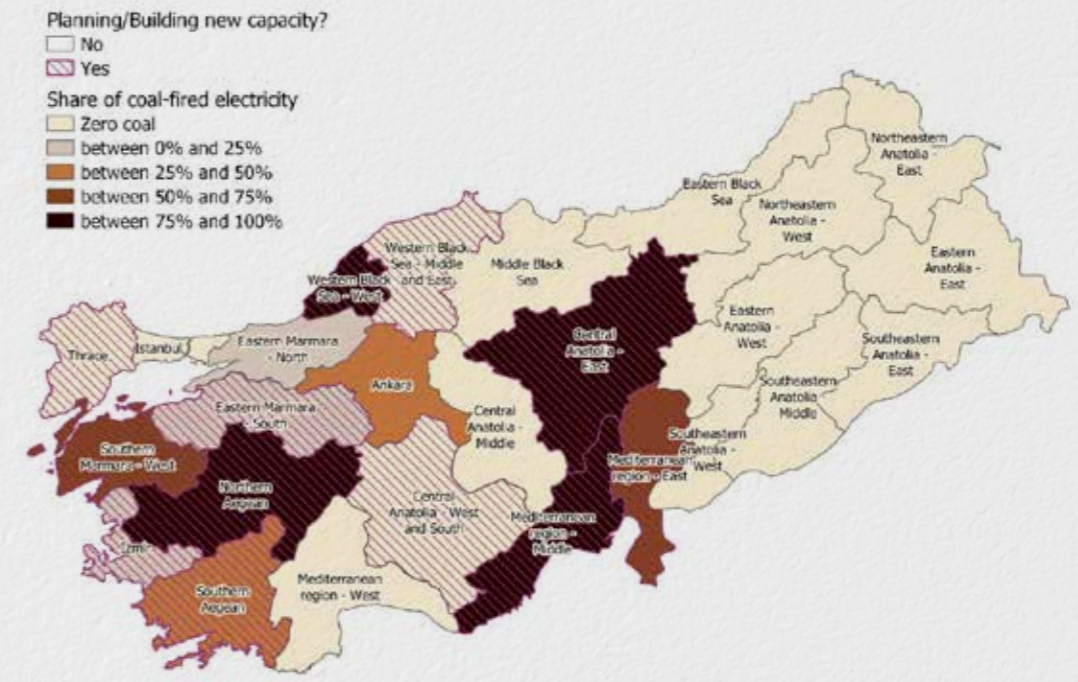
³⁴ Türkiye'de Kömüre Dayalı İstihdamın ve Ekonominin Analizi (2020), CAN-E

³⁵ Regional Outlook 2021, Turkey note OECD, <https://www.oecd.org/regional/RO2021%20Turkey.pdf>

³⁶ Türkiye Enerji Görünümü 2021, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Enerji Çalışma Grubu

³⁷ <https://www.greenpeace.org/turkey/basin-bultenleri/termik-santraller-hem-sagligimize-hem-cebimize-zarar/>

Şekil 7: Bölgesel toplam elektrik üretiminde kömüre dayalı üretimin payı

Kaynak: OECD, Progress in the net-zero transition

karşılama üzere ürettiği ve neredeyse tamamı kömüre dayalı olan bu pahalı elektrik üretim faaliyeti nedeniyle çevre kirliliği ve sağlık yükünü de üstlendiği bir resimle karşılaşılmaktadır. Oysa ki, elektrik arz güvenliğini riske atmadan, bölgedeki kömür faaliyetini planlı bir süreç içerisinde sınırlandırmak ve sonlandırmak mümkün görülmektedir.

Kömür kaynaklı hava ve çevre kirliliği hassasiyetiyle yerel halkın çevre mevzuatına uymayan ve yeni kurulmak istenen santrallere karşı protestoları artarak devam etmektedir. Bu amaçla kurulmuş olan Yaşanabilir Zonguldak Platformu, diğer çevre örgütleriyle birlikte mücadelenin organize bir şekilde yürütülmesine katkı sağlamaktadır. Platform Nisan 2013'te ZETES-3 için verilen ÇED olumlu kararının yürütülmesinin durdurulması

³⁸ https://www.gem.wiki/ZETES_power_stations

için Zonguldak İdare Mahkemesi'ne başvurmuş ancak santralin her iki ünitesi de 2016 yılında devreye girmiştir. 2013'ün Mayıs ayında ise, yatırımcı şirket 660 MW gücündeki ZETES-4 santralini kurmak için çevre izinlerini almaya hazırlanırken, yerel yönetimler ve çevre örgütleri tarafından karşı çıkılmasının ardından ZETES-4 iptal edilmiş görülmektedir.³⁸

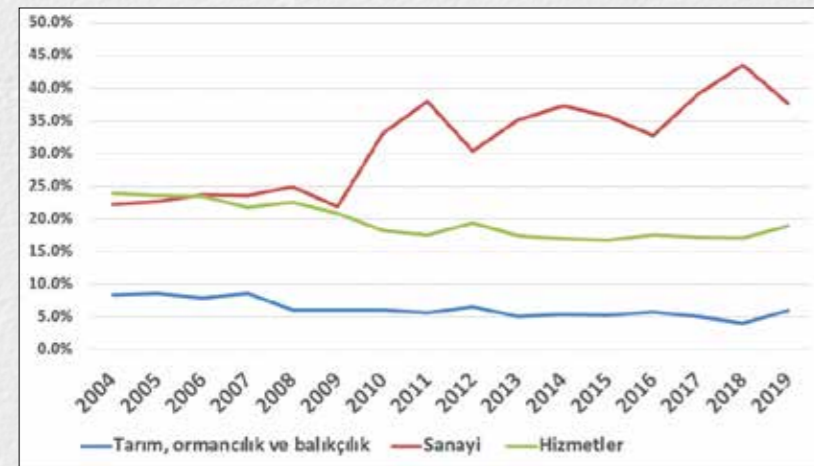
Son olarak Nisan 2020 tarihinde, koronavirüs salgınının başlannda 30 büyükşehir giriş-çıkışları yasaklanırken, Zonguldak da bu şehirlere dahil edilmiştir. Akciğerleri ciddi şekilde etkilediği bilinen virüse karşı alınan bu önlem ile, bölgede halihazırda yaşanan hava kirliliği ve buna bağlı olarak gelişen özellikle solunum yolu rahatsızlıkları nedeniyle yerel halkın, bir anlamda daha büyük risk altında olduğu kabul edilmiştir.

5. MEVCUT SEKTÖREL GÖRÜNÜM VE ALTERNATİFLER

Zonguldak ilinin sektörel gelişimine bakıldığında sanayi sektörleri öne çıkmaktadır. Toplam gayri safi milli hasıla içindeki payı 2004 yılındaki %22 seviyesinden, 2019 yılında %38'e kadar çıkmıştır (Şekil 8). Bu oran Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Bu durum, **ilin sanayi üretimi bakımından azımsanmayacak bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.** Burada da en büyük pay imalat sanayiine aittir. İmalat sanayiinin toplam sanayi üretimi içerisindeki ortalama %82'lik payını söz konusu dönem içerisinde koruduğu görülmektedir. Sanayi sektörünün geliştiği bu dönem içerisinde tarım, orman ve balıkçılık faaliyetlerinin ve hizmetler sektörünün paylarını kaybettikleri görülmektedir. Her iki sektörün de il gayri safi milli hasılası içinden aldığı pay Türkiye ortalamasının altındadır.

2013 yılında firma bazında yapılan analizler, Zonguldak'ın il dışına yaptığı satışların ancak %3,3'ünün yurtdışına

Şekil 8: Sektörlerin Zonguldak ili GSYH'sı içindeki payları (2004-2019)

Kaynak: TÜİK

39 Madencilik Sektörünün Zonguldak İlindeki Yeri ve Önemi: Ekonometrik ve İstatistikî Yöntemlerle Analiz

40 Madencilik Sektörünün Zonguldak İlindeki Yeri ve Önemi: Ekonometrik ve İstatistikî Yöntemlerle Analiz

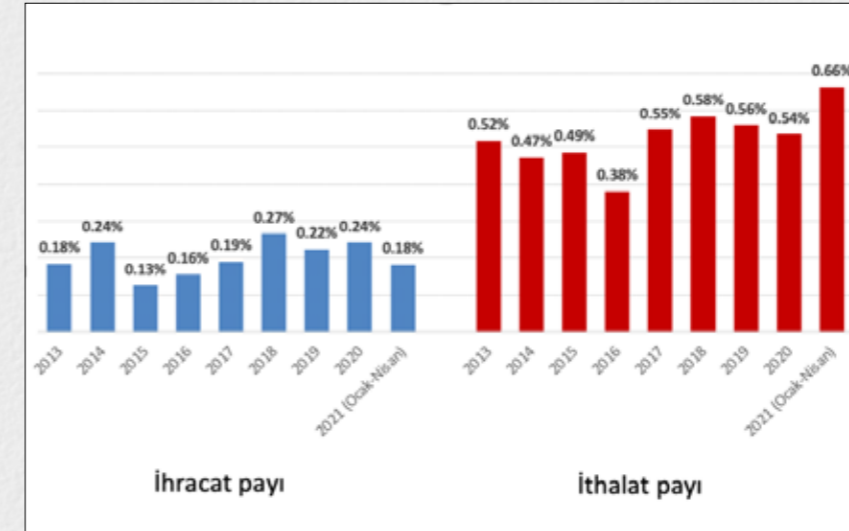
41 TEPAV, 2019

satıldığı, %85 oranında satışın Karabük ve Bartın illeri haricinde Türkiye'deki diğer illere satıldığını göstermektedir.³⁹ Bu hesaplamalar Zonguldak'ın kendi bölgesindeki (TR 81) illere göre daha iyi bir dış ticaret potansiyeli gösterse de Türkiye ortalamasının oldukça altında olduğuna işaret etmektedir. 2013-2020 yılları arasında Türkiye'nin toplam ihracatının ortalama %0.20'si Zonguldak kaynaklı iken, ilin toplam ithalattaki payı %0,50 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 10). Zonguldak'ın verdiği dış ticaret açığı yıllar içerisinde görece iyileşmiş, ihracatının ithalatını karşılama oranının yükselmiştir. 2013 yılında ihracatı ithalatının ancak %22'sini karşılarken 2020 yılında bu seviye %35 olmuştur.

Dış ticaret rakamları sektörler bazında incelendiğinde özellikle toptan ve perakende ticaret sektörünün net dış ticaret fazlası verdiği, ona sınırlı da olsa ulaştırma-depolama sektörünün eşlik ettiği görülmektedir. İmalat sanayindeki ihracatın ithalatı karşılama oranının %10 olması ise sektördeki yüksek dış ticaret açığına da işaret etmektedir.⁴⁰ **Bölgenin en yüksek istihdam ve toplam talep kaynağı olan imalat sanayindeki bu durum, alt sektörlerdeki üretimin daha katma değerli hale getirilerek ihracata yönlendirilmesine yönelik bir yaklaşımın izlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.** Bu şekilde bölgede yaratılan toplam ekonomik değer artması sağlanabilecektir.

Sanayi üretimi konusunda önemli bir potansiyeli elinde bulunduruyor olsa da yapılan analizler Zonguldak'taki üretimin diğer illere oranla çeşitliliğinin orta seviyede olduğunu göstermektedir.⁴¹ Üretilen ürünlerin sıradanlığına ilişkin

Şekil 10: Zonguldak dış ticaretinin Türkiye'den aldığı pay (2013-2021)

Kaynak: TÜİK

değerlendirmelerde ise Zonguldak'ın 81 il içerisinde 21. sırada bulunduğu; yani diğer illerin fazla üretmediği ürünleri ürettiği görülmektedir. **Bu ürünlerin başında taş kömürünün gelmesi ve sektörle ilgili ekonomik gerekse sosyal ve çevresel sorunlar ildeki hizmet ve sanayi faaliyetlerinin çeşitlendirilmesini önemli bir ihtiyaç olarak öne çıkarmaktadır.**

Zonguldak'la benzer bir kaderi paylaşan Almanya Kuzey Ren-Vestfalya örneği, sektörel çeşitlenme ile kömürden planlı bir çıkışın mümkün olabileceğini göstermektedir. Kömür madenciliği ile 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir sanayi bölgesi haline gelen Ruhr bölgesi, 1950'lerden başlayarak Alman kömür sanayisinin gerilemesiyle⁴², bölgedeki kömür madenciliği ve çelik sektörlerini kaybetmeye başlamıştır. Alman hükümetinin sektördeki işçi çıkışlarının kontrollü bir şekilde yaşanmasını sağlayacak destekleri⁴³ ve yerel yönetimlerle üniversitelerin katkılarıyla hazırlanan kapsayıcı kentsel planlar⁴⁴, bölgede kontrollü olarak kömürden çıkışı desteklemiştir. **Bölgesel ekonomik kalkınmanın temelini farklı sanayi kollarının bölgeye çekilmesi, yeni teknolojilerin gelişmesinin teşvik edilerek yüksek teknoloji sanayilere geçişin hedeflenmesi ve buna uygun altyapının hazırlanması oluşturmuştur.**

Benzer şekilde kömürden ve yoğun karbon salımına neden olan ağır sanayiden çıkışın örneklerinin yaşandığı bölgelerde yerel aktörlerin katılımı ile kapsayıcı dönüşüm planlarının hazırlanması, istihdam destekleri ve beceri dönüşümü ile işsizliğin önlenmesi, yeni sektörlerin desteklenmesi yoluyla yeni istihdam alanlarının açılması ve yüksek teknoloji sektörlerin bölgelere çekilmesini

sağlayarak katma değer yaratılması öne çıkan temalardır.

Zonguldak'ta da sektörel çeşitliliğin sağlanması adına 2014-2023 Batı Karadeniz Bölge Planı kapsamında, genel olarak yatırım ortamının geliştirilmesine ilişkin KOBİ'lere yönelik destek faaliyetlerinin yürütülmesi planlanırken, mobilya ve orman ürünleri endüstrisinin geliştirilmesi ve turizmin faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir.⁴⁵ Bölgede genç ve yüksek büyüme gösteren firmaların analizinde tütün ve matbaacılık sektörleri öne çıkmıştır.⁴⁶ Bu sektörler, gelecek dönemde ekonomik gelişime katkı sağlama potansiyelleri açısından önemlidir.

Zonguldak ilinde ormanların geniş yer kaplaması, eğimli araziler, heyelan ve sel gibi afetlerin yaşanması sebebiyle tarım için elverişli alanlar azdır. En geniş tarım arazileri, Çaycuma ilçesinde yer almaktadır. Filyos Irmağı, tarım yapılan bu ovanın içinden geçerek denize dökülmekte ve bu ovayı sulamaktadır. Bu nedenle Filyos Vadisi üzerinde inşaat halinde olan ve içerisinde Filyos Limanı, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Serbest Bölgesi ve Serbest Bölge Gelişme Alanı'nı barındıran projenin etkilerinin bu açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Endüstri bölgesindeki sektörel kapsamı içerisinde elektrikli teçhizat imalatı, makine ve ekipman imalatı, motorlu kara taşıtları ve diğer ulaştırma araçlarının imalatının bulunması planlanmaktadır. Sadece inşaat sürecinde bile oldukça büyük bir ekolojik zarar yaratmış olan projede yer alan limanın Türkiye'nin doğalgazının karaya çıkacağı bölge olması sebebiyle 6-7 aydır Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından kullanıldığı açıklanmıştır.⁴⁷ 4 Haziran 2021 tarihinde yapılan Filyos Limanı açılış töreninde yapılan açıklamalarda ise limanın doğalgaz

42 1950'lerin sonunda kömür sektöründe çalışan 753.000 kişilik istihdam, 2014'de %96 düşüş göstererek 33.500'e gerilediği raporlanmaktadır.

43 http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---gjp/documents/publication/wcms_536552.pdf

44 <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9954.pdf>

45 <http://www.feps-europe.eu/assets/edfdca-97a7-407c-b21c-4f2ca4f4b050/2016-10-finalwebnewsocialcontractjusttransitionpdf.pdf>

46 https://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/2014-2023-bati-karadeniz-bolge-plani-cilt2-gelisme_ekseni_öncelik_ve_tedbirler_mt.pdf

47 https://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/tr81_duzey2_bolgesi_raporu_bolgesel-yatirim-ortami-degerlendirmesi-raporu.pdf

48 <https://www.trhaber.com/haber/turkiye/filyos-limanindaki-calismalarda-sona-gelindi-546208.html>

sevkiyat ve ticaretinin merkezi olacağı vurgulanmıştır.⁴⁸

Bölgedeki tarım potansiyelinin geliştirilmesi için çeşitli çalışmalar da yürütülmektedir. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın bölgede seracılık organize sanayi bölgesi kurulmasına ilişkin projeleri bu girişimlere örnek olarak verilebilir.⁴⁹ Arazi tahsislerinde seracılığa uygun alanların çoğaltılmasının hem tarımsal üretimi geliştireceği hem de tarıma dayalı olarak konserve ve bu gibi yan sanayilerin ekonomiye katkısını artıracığı düşünülmektedir. Ayrıca bir liman kenti olarak Zonguldak üzerinden yapılan yaş meyve-sebze ihracatına yönelik değer zinciri içerisinde, söz konusu ürünlerin işlenerek daha katma değerli bir şekilde ihraç edilmesini sağlayacak yatırımlar da hem bölge hem de ülke ekonomisine yapacakları katkı bakımından değerlendirilmelidir.

Kümes hayvancılığı ve üretiminde Batı Karadeniz önemli bir yere sahiptir. Ana ulaşım yollarına yakın büyükşehirlere kolay ulaşılabilir bir konumda olan Batı Karadeniz, beyaz et ve yumurta ihtiyacını karşılamada önemli bir konuma sahiptir.⁵⁰

Bölgede yer alan Şeker Kanyonu, Güzelcehisar vb. gibi turistik alanlar ve ekoturizm ile turizm desteklenerek ekonomiye katkı sağlanabilecektir. Bölge Planı kapsamında ekoturizm ve organik tarımsal üretim bağlamında eko-köylerin kurulmasına ilişkin fizibilite çalışmalarının yapılması da planlanmıştır. Bu yaklaşımla paralel olarak, kırsal kalkınmayı da desteklemek üzere,

tarım ve turizmin bir arada ele alınacağı Butik Köy projeleri hazırlanmaktadır.⁵¹

Turizme katkı sağlayabilecek bir başka girişim ise bölgenin tarihinin bir parçası olan taş kömrüne ilişkin sembolik mekanların, endüstriyel miras turizmi kapsamında, müze ve anıt olarak değerlendirilmesidir. Taş kömürünün işletilmesiyle bilinen ve kentleşme tarihi 130 yıl önceye giden Zonguldak, kömürle iç içe yaşamaya devam etmektedir. Uzun yıllar boyunca raylar, vagonlar ve lokomotifler, limanda yükleme tesisi, lavvarlar gibi kömür üretimi ve nakliyesini yapan unsurlar kentin içinde yer almıştır. Daha sonra raylar ve yükleme tesisi sökülmüş, lavvar ile limandaki yükleme tesisinin ana gövdesi birer anıt olarak korumaya alınmıştır.⁵² Ayrıca, Türkiye'deki ilk taş kömürü müzesi olan "Zonguldak Maden Müzesi" Aralık 2016'da faaliyete girmiştir (<http://www.zonguldak.gov.tr/maden-muzesi>). 2020'nin Aralık ayında ise "Karaelmas Maden Şehitleri Müzesi" açılmıştır. Ayrıca madenlerin alternatif kullanım alanları yoluyla turizme kazandırılmasına ilişkin farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Zonguldak Maden Müzesinde eğitim ocağı olarak adlandırılan ufak bir alan ziyaretçiler tarafından gezilebilmektedir. Ancak taş kömürü madenlerinin jeolojik şartları da göz önünde bulundurularak tünellerin rehber eşliğinde gezilebildiği bir yeraltı müzesi oluşturulması turizme daha fazla katkı sağlayabilecektir. Benzer uygulamalarla ABD'de⁵³, İngiltere'de⁵⁴ ve Almanya'da⁵⁵ karşılaşılmaktadır.

48 <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-karaismailoglu-filyos-limani-simdiden-dogal-gaz-sevkiyatinin-ve-ticaretinin-merkezi-olma-konumunu-kazandi/2264235>

49 <https://www.bakka.gov.tr/haber/seracilik-osb-fonksiyonel-tasarim-ve-on-fizibilite-sozlesmesi-imzalandi/831>

50 Elibüyük, M., Güler, Y., 2015. Journal of World of Turks.

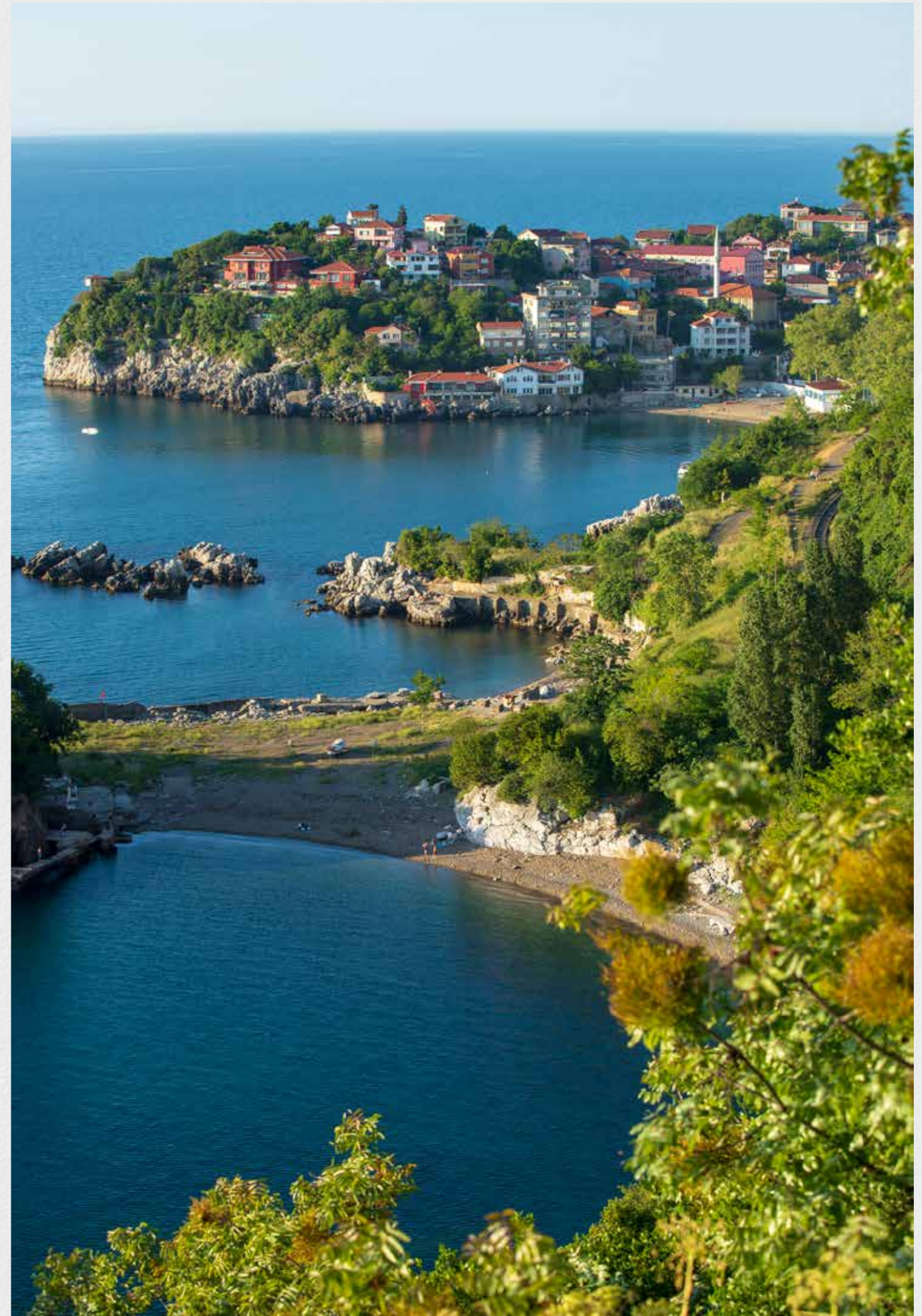
51 <https://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosa/butik-koy.pdf>

52 Apaydın, A., 2020. Zonguldak Şehrinin Kömüre Bağlı Tarihi ve Talihi Üzerine Bir İnceleme, Yer Altı Kaynaklar Dergisi, Giresun

53 <https://www.msichicago.org/explore/whats-here/exhibits/coal-mine/>

54 <https://www.ncm.org.uk/the-experience/opening-later/underground-tours>

55 <https://www.nrw-tourism.com/a-german-mining-museum-in-bochum>

6. Sonuç

Caner Özkan / Greenpeace

Raporun girişinde de bahsedildiği üzere kömür sektörü küresel olarak daralmakta, sektöre yönelik finansman imkanları azalmakta, kömür yatırımlarını sürdürmek gittikçe daha maliyetli hale gelmektedir. Piyasa koşullarına ek olarak, iklim politikalarının bu gelişmede önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. İklim değişikliğinin geri dönülemez etkilerinden korunmak için Sanayi Devrimi'nden bu yana ortalama küresel ısınmayı 1,50C'nin altında tutabilmek için özellikle kömür sektörüne ilişkin daha sıkı önlemler alındığı göze çarpmaktadır.

Her ne kadar yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengin bir coğrafyada bulunsun ve bu alanda önemli gelişmeler kaydetmiş olsa da Türkiye'nin enerji politikasında kömür halen önemli bir yer tutmaktadır. Yerli ve yenilenebilir kaynakların geliştirilmesine ilişkin politikalar kömür yatırımlarını desteklemekte, Türkiye'nin söz konusu yakıta olan bağımlılığını devam ettirmektedir. Tüm bu desteklere rağmen, piyasa şartlarıyla uyumlu şekilde pek çok santral iptal kararıyla karşılaşmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin kömür yatırımlarındaki ısrarı toplam kömür arzında ithal kömür oranının ve buna bağlı olarak dışa bağımlılığın da artmasına neden olmaktadır. Kömüre bağımlı yapının sürdürülmeye çalışılması, değişen küresel gündem içerisinde kömürün oyun dışında kalması nedeniyle Türkiye açısından önemli riskler barındırmaktadır. İhraç ürünlerinin karbon içeriği üzerinden ek maliyetlerle karşılaşması muhtemel olan bir yeni düzen içerisinde Türkiye'nin küresel ekonomide rekabetçiliğini koruyabilmesi için enerji üretimini daha düşük karbonlu hale getirmeye yönelik planlamalar yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde, plansız bir dönüşümün yıkıcı etkileriyle karşılaşması muhtemeldir.

Türkiye'nin taş kömürü üretiminde önemli bir ağırlığa sahip olan Zonguldak için böylesi bir risk oldukça yüksektir. Sanayileşme tarihi 1850'lerde kömürle başlayan şehir ekonomisi uzunca bir süre kömür ve bağlı faaliyetler

kanalıyla büyümüş, bu büyüme şehir hayatına da yansımıştır. Ancak özellikle 1990'lardan itibaren özelleştirmelerin hızlanmasıyla birlikte söz konusu sosyo-ekonomik yapı gerilemeye başlamış, istihdam imkanları daralmış, çalışan hakları ve çalışma koşullarında ciddi kayıplar yaşanmış, şehir eski cazibesini yitirmiştir. Zonguldak'taki elektrik üretimi büyük oranda il dışındaki talebi karşılamak üzere yapılırken, neredeyse tamamı kömüre bağımlı bu yapı, bölgede yaşayanların gündelik hayatlarında termik santraller kaynaklı olumsuz çevre ve sağlık etkilerine de maruz kalmalarına neden olmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Zonguldak'ı nitelikli göç veren ve Türkiye ortalamasından daha hızlı yaşanan bir nüfus profiline mecbur bırakmıştır.

Planlı bir dönüşüm içerisinde Zonguldak'ın sektörel çeşitlilik ve nitelikli istihdam sağlayarak daha yaşanabilir, sağlıklı bir çevrede yeniden bir cazibe merkezine dönüşebilmesi mümkün görünmektedir. Mevcut durumda yaşanan arz fazlası göz önünde bulundurulduğunda, böylesi bir planlı dönüşüm, elektrik arzını riske atmadan yönetilebilecek bir süreç olabilecektir. Dünyada kömür faaliyetleri ve karbon yoğun ağır sanayinin kümelendiği bölgelerde Zonguldak'taki dönüşüm ihtiyacına benzer ihtiyaçlar ortaya çıkmış katılımcı süreçlerle tasarlanan kontrollü dönüşüm, bölgelerde istihdamı ve sosyal yaşamı desteklemeyi başarmıştır.

Zonguldak gibi bir liman kenti için katma değerli sektörlerin desteklenerek ihracata yönlendirilmesi, daha yaşanabilir bir ortam ve gerekli altyapının sağlanmasıyla yüksek becerili işgücünü çekecek yüksek teknolojiye yatırımların desteklenmesi bölge için olası alternatifler arasındadır. Bunun yanında öne çıkan organik tarım, ekoturizm ve diğer turizm alternatifleri bölgede yapılacak diğer yatırımların özellikle çevre ve sağlık etkileri açısından birbirleri ile çelişmeyen yapıda olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu açıdan, bölgenin mevcut gelecek tahayyülünde önemli bir yeri olan Filyos Vadisi projesi yeniden gözden geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

<http://www.zonguldak.gov.tr/ilin-tarihce>

<http://www.zonguldak.gov.tr/ilcelerimiz>

Apaydın, A.,2020. Zonguldak Şehrinin Kömüre Bağlı Tarihi ve Talihi Üzerine Bir İnceleme, Yer Altı Kaynakları Dergisi, Giresun, s. 1,3,4,5,8,9,13,15,16,17,18

Çatma, E., 2016.Zonguldak kent tarihine kısa bir yaklaşım <https://kdzereglifutbol.blogspot.com/2016/09>

TTK Faaliyet Raporu, 2019. s. 33-37,62,100

<http://taskomuru.net/tr/faaliyet-raporu-2/>

<https://tuikweb.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

Meclis Araştırması Komisyon Raporu, 2010. s. 282 <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss544.pdf>

Elibüyük, M., Güler, Y., 2015. Journal of World of Turks. s.137,140

TTK Sektör Raporu,2018. s.8,20,23,24,27 http://www.taskomuru.gov.tr/file/duyuru/ttk_sektor_raporu_2018.pdf

TMMOB Maden Mühendisleri Odası Taşkömürü Raporu, https://www.maden.org.tr/resimler/ekler/0f88bfbf93f5078_ek.pdf 2010. s.9

https://www.bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/filyos_kitapcik_haritali.pdf, s.8,10

<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/filyos-limanindaki-calismalarda-sona-gelindi-546208.html>

<http://www.eren-enerji.com.tr/tr/kurumsal/eren-enerji/zetes-1>

<https://www.demokrathaber.org/guncel/sayistay-in-ttk-denetim-raporu-kacak-ocaklarda-133-madenci-h139876.html>

<http://www.zonguldak.gov.tr/maden-muzesi>

https://www.gem.wiki/Çatalağzı_power_station

https://www.gem.wiki/ZETES_power_stations

Çaltı, N., Bozoğlu, B., Aldırmaz, A. T., Atalar, G. D. (2021). Özelleştirilmiş Termik Santraller ve Çevre Mevzuatına Uyum Süreçleri, İklim Değişikliği Politika ve Araştırma Derneği.

Zonguldak'ta Kömür Endüstrisinin Şehrin Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkisi

Dr. Evrim Yılmaz

GREENPEACE

İçindekiler

Yönetici Özeti	40
1. Zonguldak'ta Kömür İşçiliği	42
1.1. Taşeron Madencilik	43
1.2. Kaçak Madencilik	47
2. Kömüre Dayalı Hafıza ve Gelecek Beklentileri	54
2.1. Madenci Topluluğu, Kömür ve Özlemler	55
2.2. Termik Santraller ve Değişen Talepler	57
3. Gelecek: Genel Bir Değerlendirme	61
Kaynakça	63

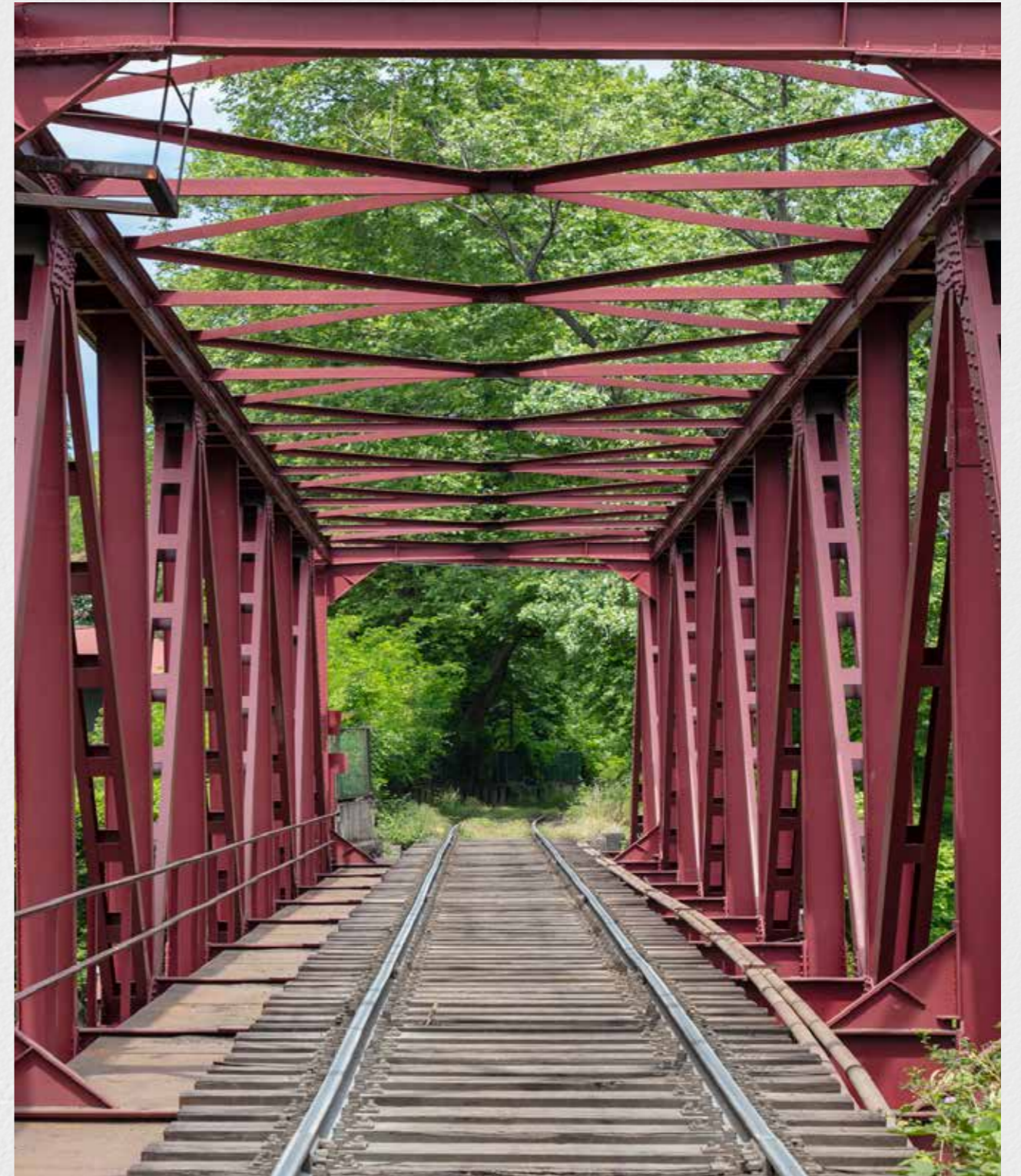
Yönetici Özeti

Zonguldak, kömürün ülke ekonomisinde büyük rol oynadığı yıllar boyunca sahip olduğu kömür rezervleriyle diğer endüstrilere enerji sağlayan, madencilerin görece yüksek ücretlerle güvenceli şekilde çalıştığı ve emek örgütlenmesinin güçlü olduğu bir üretim kenti olmuştur. Kolektif bir çıkar olarak kalkınma söylemi çerçevesinde, kömürün neden olduğu toplumsal ve çevresel maliyetler refahın bir bedeli olarak kabullenilmiş ve kent halkı tarafından bir sorun olarak değerlendirilmemiştir. Ancak bugün bu kabulleniş, 2 faktör bağlamında değişmeye başlamıştır: 1) Endüstrinin küçülmesi ve kentin eski emek-sermaye düzeninin bozulması, 2) Doğal çevre ve halk sağlığının termik santrallerle giderek bozulması.

Kömür madenlerinin bir kısmının redevans usulüyle özelleştirilmesi, TTK madenleri, taşeron madenler ve kaçak madenlerden oluşan karma bir sektörel yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentteki işçi sınıfının iş güvencesine sahip ve örgütlü kısmını teşkil eden TTK madencilerinin sayısı kademe kademe azalırken, geriye kalan madencilerin çoğu kendileri için artık sınırlı olan bir emek pazarında sağlıksız, güvencesiz, tehlikeli ve görece düşük ücretli koşullarda taşeron ve kaçak ocaklarda çalışmaktadır. TTK'nın çeşitli hizmetler sunan işletmeleriyle kentte oluşturduğu sosyal hayat yok olmuş, işçilerin ekonomik zorluklarla mücadele ettiği yeni bir dönem başlamış ve yaptıkları işin eski anlamı onlar için giderek azalmıştır. Dolayısıyla sektörel parçalanma ve çalışma modellerindeki değişimler çerçevesinde kömür, refah sağlama işlevini giderek yitirerek kentteki madenci topluluğunu karakterize eden bir kültürün temeli olmaktan çıkmıştır. Endüstrinin özelleştirilmesi ve küçülmesinin yarattığı sorunlar sadece işçilerle sınırlı kalmamış; kent ekonomisinde yarattığı dalga etkisi ticari hayatın da giderek daralmasına neden olmuştur. Ayrıca kadınların maden ocaklarında çalıştırılmasının uzun yıllar yasalarla yasaklanmış olması ve kadın emeğinin erkeklerin ocak

vardiyalarına göre şekillenen ev içi emekle sınırlı kalması, bu dönüşüm sürecinde tek endüstrili yapının bir mirası olarak kadın istihdamının da düşük düzeyde kalmasını beraberinde getirmiştir. Bugün Zonguldak, çalışma hayatı, gelir, sağlık, altyapı hizmetleri, çevre ve sosyal yaşam gibi çeşitli göstergeler çerçevesinde oluşturulan İller Yaşam Endeksi'nde 81 il arasında 41. sıraya gerilemiştir ve hayatından en az memnun olan 6. kenttir. Özellikle TTK'daki istihdamın düşmesi ve bu düşüşü ikame edecek oranda alternatif sektörlerin kurulamaması nedeniyle İstanbul, Ankara, Kocaeli ve Karabük gibi kentlere yapılan göç hızlanmış ve 2010-2020 yılları arasında kent nüfusu 28,5 bin kişi azalmıştır.

Zonguldak, madencilik endüstrisinin küçüldüğü bu süreçte, üretim ve istihdam artışı vaatleriyle Batı Karadeniz boyunca inşa edilen termik santraller zincirinin merkezi haline gelmiştir. Ancak yerli kömür üretiminin ihtiyacı karşılayamaması ve emek yoğun kömür üretim tekniklerinin maliyetli oluşu gibi gerekçelerle, bu santrallerin büyük kısmında ithal kömür kullanılmaktadır. Bu nedenle termik santrallerin kent ekonomisine kayda değer bir katkısı olmamakla birlikte, enerji üretiminin tüm çevresel ve toplumsal maliyetleri kent halkının omuzlarına yüklenmektedir. Termik santraller, Acele Kamulaştırma Kanunu ile kullanıcılarının söz hakkı olmaksızın tarımsal niteliği olan araziler üzerine yapılmıştır. Yarattıkları kirlilik, kent halkının bir kısmının geçim kaynaklarını kaybetmesine, kirlenen yaşam alanlarında hayatlarını sürdürmek zorunda kalmasına ve yoğun şekilde sağlık sorunları yaşamasına neden olmuştur. Çatalağzı'nda bölgeyi kalkındıracağı ve istihdam sağlayacağı vaatleriyle yapılan santraller, 2009-2020 yılları arasında beldeden yaklaşık 2000 kişinin göç etmesinde etkili olmuştur. Bugün kent genelinde yapılan araştırmalar, Zonguldak'ın en önemli ilk iki sorununun işsizlik ve hava kirliliği olarak görüldüğünü ve kent halkının göç etme fikrinden vazgeçmesini sağlayacak değişimlerin yine ilk ikisinin işsizliğin ve hava kirliliğinin giderilmesi olduğunu göstermektedir.

Kömür madenciliğinin redevans uygulamasının ardından bugün geldiği durum ve termik santrallerin neden olduğu sorunlar, kömürün artık kent halkı için ekonomik ve sosyal refah sağlama işlevini giderek yitirdiğini göstermektedir. Zonguldak'ta ekonomik krize eşlik eden ekolojik kriz, hem toplumsal hem de ekolojik olarak sürdürülebilir bir üretim ve istihdam politikası talebini beraberinde getirmektedir. Genel olarak maden işçileri, zorlu çalışma koşullarının da etkisiyle, Zonguldak'ta kömüre alternatif yeni sektörlerin kurulmasına veya madencilik dışındaki

istihdam olanaklarının geliştirilmesine yönelik girişimlere olumlu yaklaşmaktadır. Ancak madencilerin çoğu yeni sektörlerin kurulması başarılsa bile, kendi vasıflarının bu sektörlerde uygun olmayacağı ve kente dışarıdan işçi geleceği konusunda endişe yaşamaktadır. Kentteki ekolojik sorunlara dikkat çeken aktivistler koalisyonu ve kent sakinleri ise alternatif yatırımlara karşı olmadıklarını dile getirmekte, ancak kent halkının yaşam alanlarını ve sağlıklarını korumak için gerekli önlemlerin alınmasını talep etmektedir.

1. Zonguldak'ta Kömür İşçiliği¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada ulusal kalkınmacılık retoriğiyle kurulan ekonomik yapı, ulus devletlerin kendi sınırları içindeki kentler arasında kurduğu mekansal bir iş bölümüne dayanmıştır. Kentler, mevcut kaynaklarına bağlı olarak belirli üretim kollarında uzmanlaşmış ve farklı işlevler gören diğer kentlerle iş birliği içinde, onların yaptığı üretimi desteklemiş veya bu üretimle beslenmiştir (Harvey, 2003: 94). Zonguldak, ithal ikameci dönem boyunca bu iş bölümü içinde sahip olduğu kömür rezervleriyle diğer endüstrilere enerji sağlayan bir üretim kenti konumundadır. Bir kamu iktisadi teşekkülü olan Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) bünyesinde çalışan maden işçilerinin çıkardığı kömür, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde büyük bir rol oynamıştır.

Zonguldak kömür havzası, jeolojik ve tektonik yapısının tam mekanizasyona uygun olmaması nedeniyle, üretimin uzun yıllar emek yoğun olarak yapıldığı bir yerdir. Kömür, derin yeraltı madencilikindeki ilerletimli-göçertmeli uzunayak yöntemi ve bu yöntemi uygulamak için gerekli çok sayıda işçinin fiziksel emeğiyle çıkarılmıştır. Devlet, kömür madenciliklerinin tehlikeli çalışma çevresini iş güvencesi, görece yüksek ücretler, sosyal bir çalışma çevresi, otonom ve statü sağlayıcı istihdam ile dengelemiştir. Kentteki tek endüstrili yapı² ve bu yapıyı destekleyen korporatist politika, zaman içinde güçlü bir madenci topluluğu, devleti koruyucu baba olarak gören bir işçi sınıfı paternalizmi ve solidarist bir kültür doğurmuştur.³ Bu kültürün bir parçası

da nesiller arası istihdam ve vasıf transferidir; oğullar babalarını takip ederek ocağa inmektedir.

Ancak 1980'li yıllarda tüm dünyada serbest pazar ekonomisine dönüş, Zonguldak'ın iş bölümüne dayalı ulusal ağlardan kopmasına ve madenci topluluğunun giderek parçalanma sürecine girmesine neden olmuştur. Serbest piyasa ekonomisinde diğer metalar gibi kömür de hiçbir engel olmadan imal edildiği yerlerden daha ucuza ithal edilebilmekte ve maliyetlerin yüksek olduğu yerlerdeki işletmelerin rekabet edemeyeceği fiyatlar yaratarak zarar etmelerine neden olmaktadır. Bu dinamiğin Zonguldak'taki yansıması, yeraltı taşkömürü madencilikinde kar etmenin halihazırda zor olması nedeniyle, yurt dışından daha ucuz kömürün ithal edilmeye başlanması ve TTK'nin zarar ettiği gerekçesiyle özelleştirilmesinin önünün açılmasıdır. Dönemin hükümetlerinin yeni neoliberal politik argümanı, endüstrideki millileşmenin verimsizliğe neden olduğu ve devletin sırtındaki bu yükten kurtulmak için devlet kurumlarını özelleştirmesi gerektiğidir. Aynı yıllarda Zonguldak kömür endüstrisi, Özal liderliğindeki hükümetin Türk endüstrisiyle ilgili yanlış olarak gördüğü her şeyin bir mikrokozmosudur: devlet mülkiyetindedir, %100 sendikalıdır, tarihi boyunca sadece 1967 ve 1974 yıllarında kar etmiştir. TTK'nin zarar eden bir kurum olduğu ve devlet bütçesinde yük yarattığı argümanlarıyla özelleştirilme planları 1980'lerin sonunda başlamış; ancak 1991'deki büyük madenci yürüyüşünün de etkisiyle işçi

sınıfından gelen politik çatışma tehlikesine karşı kömür endüstrisinin özelleştirilmesi 30 yıllık bir sürece yayılmıştır. Kuruma bir yandan yeni işçi alımları durdurulurken, ocaklar parça parça redevans⁴ sözleşmeleriyle özel sermayeye kiralanarak özelleştirilmiştir.

Zonguldak'ta madencilik sektörü, jeolojik yapının doğurduğu zorluklar nedeniyle çok karlı bir iş alanı değildir. Özel sermayeyi sektöre girmeye güdüleyen unsurlardan ilki, kömürün daha yüzeyde bulunduğu ve üretim maliyetlerinin düşük olduğu sahaların redevans usulüyle özelleştirilmesidir. İkinci güdüleyici unsur ise redevans sözleşmesi yapan şirketlere termik santral açma lisansının da verilmesidir. Şirketler bir nevi geleceğe yatırım yapmıştır; çünkü Zonguldak, Batı Karadeniz'de devam eden termik santraller zincirinin merkezi konumundadır.

Havzadaki özelleştirmeden sonra formel, enformel ve illegal-enformel madencilik faaliyetlerinden oluşan karma bir sektörel yapı ortaya çıkmış ve bu sektörler arasında üretim ve dağıtım sözleşmeleri yapılmasına dayalı simbiyotik bir ilişki oluşmuştur. Redevans sözleşmesi yapan şirketler, sahaların bir kısmını kendileri işletirken, genellikle bir kısmını da alt sözleşmelerle taşeron şirketlerin işletmesine vermekte ve bir miktar istihdam sağlamaktadır. Ancak bazı şirketler, kömürün büyük bir kısmını da kendi sahaları içinde işletilmesine izin verdikleri, oldukça ilkel, kayıt dışı, düşük ücretli emek kullanan ve gerekli iş güvenliği prosedürlerine uymayan kaçak madenlerden yarı fiyatına temin etmekte ve pazarlamaktadır. Dolayısıyla bu simbiyotik ağ içerisinde işletmeciler arasında sermaye birikimine yönelik büyük bir işbirliği oluşurken aynı süreçte kentteki madenci topluluğu da aralarında derin bir eşitsizlik yaratılan üç parçaya ayrılmıştır: TTK madencileri, taşeron madenciler ve kaçak madenciler.

Kamu madenlerinin özelleştirilmesi, işçi sınıfının iş güvencesine sahip ve örgütlü kısmının kademe kademe küçülmesine neden olmuştur. TTK'daki istihdam oranları 1980'li yıllarda başlayıp 1990'lı yıllarda ivme kazanan hızlı bir düşüş eğilimine girmiş; 1980-2020 yılları arasında istihdam edilen işçi sayısı yaklaşık 36 bin kişi azalmış ve eski büyüklüğünün yedide birine düşmüştür. Bugün kentteki ucuz emek ekonomisi, formel olarak ayrıcalıklı ve politik olarak örgütlü kalmış az miktarda bir işgücünü teşkil eden TTK işçilerinin sahip olduğu avantajlarla birlikte bulunmaktadır. TTK işçileri, azalan işçi sayısı ve buna paralel olarak artan iş yoğunluklarına rağmen kentteki madencilik sektöründe iş güvenliği, ücretler ve güvence bakımından en iyi şartlarda çalışan işçilerdir.

⁴ Redevans, lisans veya ticari imtiyaz sahibinin, sözleşme yaparak bu imtiyazı devrettiği şirketlerden aldığı maddi karşılık anlamına gelmektedir. TTK, özel şirketlerin çıkardığı kömür tonu oranında belirli bir redevans geliri elde etmektedir.

Çoğu işçi, kentteki işsizlik ve ekonomik kriz koşullarında formel bir kurumda iş güvencesi altında çalıştığı için kendini şanslı görmektedir. Sendika üyesi olabilmek, hasta olduğunda rapor alabilmek, maaşların düzenli yatması, sigortalı olmak, emeklilik haklarının olması ve gelecek kaygısı yaşamamaları onlar için kamuda çalışmanın önemli artırlardır. Özelleştirmenin kentteki bir bütün olarak madenci topluluğunun kazanımlarını yok ettiğinin ve özel maden şirketlerinin kar motivasyonu nedeniyle devletin patriarkal, bakıcı ve koruyucu rolünü yerine getiremediğinin farkındadırlar.

Taşeron ve kaçak madenler, emek maliyetlerini azaltan uygulamalarıyla daha düşük fiyatlarda kömür üretmekte; böylelikle büyük özel maden şirketlerinin karlarını artırarak kömür madencilik sektöründeki birikimin sürmesine katkıda bulunmaktadır. Bu madenlerde çalışan işçilerin sağlıksız, güvencesiz, tehlikeli ve düşük ücretli çalışma koşullarını kabul etmesini sağlayan temel sebep ise, kentteki ekonomik kriz ve bu krizin yarattığı yedek işgücü ordusudur. İşçiler bu koşulları kabul etmedikleri durumda, yerlerine rahatlıkla yedekte bekleyen işgücü ordusundan başka işçiler getirilebilmektedir. Kendi deneyimleriyle seçim özgürlükleri "yukarıda açlık, aşağıda ise ölüm" ile sınırlıdır. Taşeron ve kaçak madenciler için iş bulmak veya elinde tutmak için sürekli mücadele etme zorunluluğu, çalışma ortamında çekilen aşırı moral ve fiziksel acı, sömürücü çalışma koşullarının neden olduğu yoksulluk ve dahası ölümlerin yaygınlığı, yaşamlarının özünü oluşturmakta ve bu deneyimler onları güvenceli meslektaşlarından ayırmaktadır.

1.1. Taşeron Madencilik

Bugün tüm dünyada şirketler, bir yandan yeterli bir ücret seviyesinde iş güvenceli ve iş güvenliğine uygun şartlarda çalışan personel istihdam ederken, diğer yanda alt sözleşmelerle iş güvencesiz ve düşük ücretli emek kiralamakta ve formel işgücünü enformel çalışanlarla takviye etmektedir. Bu sektörel eklemlenme süreci genellikle "yarı-formelleşme" olarak adlandırılmaktadır (Castells ve Portes, 1989). İşletmelerin küçülmeye gitmesi, esnekleştirme, emeğin kayıt altına alınmaması ve taşeron sistemiyle somutlaşan enformel sektörün giderek büyümesinin nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Tüm dünyada emek-yoğun endüstrilerin uluslararası rekabetin etkisi altına girmesi,

¹ Metin boyunca sunulan veriler, yazarn işçilerle yaptığı derinlemesine görüşmeler ve gözlemler çerçevesinde hazırlamış olduğu doktora tezine dayanmaktadır (bkz. Yılmaz, 2019).

² Kömür havzalarındaki tek endüstrili yapı, genellikle hükümetlerin alternatif sektörlerdeki şirketleri bu bölgelere yatırım yapmaktan kasti olarak vazgeçirmesine dayanılmaktadır. Bu argümana göre alternatif istihdam fırsatlarının olması, işgücünün ocakları terketmesine ve madencilik sektörünün emek kıtlığı yaşamasına neden olacaktır. Kömür havzalarında diğer endüstrilere uygun vasıfların geliştirilmemiş olması, bugün kömüre alternatif endüstriler veya işletmelerin, ihtiyaç duydukları vasıfların karşılanacağından emin olamaması nedeniyle bu bölgelere yatırım yapmamasının temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Turner, 1995: 29-30).

³ Korporatizmin farklı türleri olmakla birlikte, burada bahsedilen solidarist nitelikli korporatist politika, işçiler ve işveren adına sözcülük yapan temsilcilerin devletle aynı masaya oturduğu, üyelerine ilişkin ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında karar alma süreçlerine dahil olduğu ve kurumsal politikaların işçi-işveren-kamu kuruluşları arasında işbirliği içinde oluşturulduğunu ifade etmektedir. Dönemin "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" yaratma amacına yönelik uygulanan bu politikayla, devlet-işveren-işçi üçgeni içinde ulusal çıkarlar ve mesleki çıkarlar arasında ilişki kurularak milli bir uyum sağlanması ve kapitalizmin yarattığı sınıfsal çelişkilerin giderilmesi hedeflenmektedir (Makal, 2002: 174-175, 182; Parla, 1993: 9).

- Devletin koyduğu standartların ve yaptırımların birikime ket vurması,
- Sosyal güvenlik, iş güvenliği ve ücretler konusundaki maliyetler ve vergilere karşı şirketlerin uluslararası rekabet güçlerini korumak için taşeron sözleşmelere başvurmak istemesi,
- Örgütlü işgücünün birikime bir engel olarak görülmesi (Portes ve Walton, 1981; Castells ve Portes, 1989; Portes ve Schaffer, 1993; Centeno ve Portes, 2006).

Bu koşullar altında taşeron sistemi, sermayedarların rekabet ve birikim sorununa çözüm üretmek üzere uygulanmaktadır. Ancak güvenceli işçilerin altında emeğini daha ucuza satan ve eksik istihdamdan müzdarip bir yedek işgücü ordusunun büyümesi, işçiler arasında bir tür emek aristokrasisine ve rekabetçi bölünmeye neden olmaktadır (Jonna ve Foster, 2016: 36).

Zonguldak kömür endüstrisinin özelleştirilmesi, kentteki istihdam yapısında büyük bir dönüşüm yaratmıştır. 1989 yılında TTK'nın ilk maden ocağı ihalesini alan Demir Madencilik'in yönetim kurulu başkanı, bir gazeteye verdiği demeçte şöyle demektedir:

“Rödövens sözleşmesi yapan ocaklar ile kaçak ocaklar birbirine karıştırılıyor. Zonguldak'ta köylüler 60 yıldan beri bahçelerinde kömür çıkarıp satıyorlar. Biz bu kişilere taşeronluk görevi verdik. Kaçak çıkan kömürü resmileştirdik. Bu yörede insanların işsiz kalmaması için o günkü şartlarda doğru bir karar alındı” (Milliyet, 1998).

Kömür endüstrisinin özelleştirilmesinin nedeni KİT'lerin bütçe açıklarında yarattığı maliyeti bertaraf etmek olduğu kadar, yeni dönemin liberal ideolojisidir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 1972), enformel işleri eksik istihdama karşı yoksulların hayatta kalma mekanizmalarından biri olarak değerlendirirken, De Soto (1989) gibi liberal düşünürler enformel işlerle uğraşan girişimcileri, devletin küçük bir elit tabakaya ekonomiye katılım ayrıcalığı verdiği legal bariyerleri kıran gerçek pazar güçleri olarak görmektedir. Bu atılgan girişimciler için ticari ruhsatlandırma ve lisans prosedürlerinin basitleştirilmesi konusunda hükümetler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Böylesi bir perspektiften, devletin düzenleme kapsamını gevşeterek formal ekonomiye giriş için maliyetleri azaltmasıyla, kaçak madencilik gibi illegal aktivitelerin de ortadan kalkacağı varsayılmıştır.

Zonguldak'ta maden sahalarının işletilmesine ilişkin ruhsat TTK'ya aittir ve kurum bu ruhsatta belirtilen

bölgelerde kömür çıkarma yetkisini özel maden işletmelerine redevans yöntemiyle kiralamaktadır. Kurumun bu şekilde 15 şirketle 16 sahada redevans sözleşmesi bulunmaktadır. Özel şirketler ise genellikle galeri açma, hazırlık ve kömür çıkarılması gibi faaliyetler için taşeron şirketlerle alt sözleşme yapmaktadır. Maden işçileri havzada *“taşeron içinde taşeron”* veya *“zincir taşeronluk”* olarak nitelendirilebilecek çok katmanlı bir alt sözleşme formu olduğunu belirtmektedir. Taşeron madenler, gevşek emek ve iş güvenliği prosedürleriyle enformel bir nitelik taşımaktadır. Bu madenlerde çalışan emek ise genellikle sendikası, toplu sözleşme ve grev hakkı olmayan, kuralsız, esnek ve düşük iş güvenliği koşullarında çalışan toplama işçilerden oluşmaktadır.

Zonguldak'ta taşeron madenler ikili bir ekonomik işlev görmektedir:

- Enformel aktivitelerle uğraşmadığı takdirde geçimini sağlayamayacak olan nüfusun bir kısmını istihdam etmekte ve gelir sağlamaktadır. Bu anlamda da bir *“tampon mekanizma”* işlevi görmektedir ve bölgedeki istihdam bunalımını ve politik istikrarsızlığı hafifletmektedir (Kıray, 1964/2000).
- Özel maden şirketleri yasal iş güvenliği, ücretler ve sosyal güvenlik mevzuatını tam olarak karşılamayan enformel veya illegal girişimcilerle taşeron sözleşme yaparak üretim maliyetlerini düşürmektedir.

“Taşeronluk kulun kula kulluğudur”

Kentteki binlerce maden işçisinin, görece kötü çalışma koşullarında taşeron madenlere inme tercihini şekillendiren faktörler şunlardır:

- İtme Faktörleri: Bölgede, çok az seçim şansı olan ve iş arayan büyük bir nüfus bulunmaktadır. Zonguldak, tek endüstrili yapısının tasfiyesi sürecinde kömürü ikame edecek ek yatırımlar almamış ve kentte büyük bir istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca taş ocakları, tuğla fabrikaları ve termik santraller gibi çevresel kirlilik yaratan işletmeler, tarım ve turizm gibi alternatif sektörlerin gelişme potansiyelini paralyze etmiştir. Taşeron madenlerde çalışan işçilerin büyük kısmı, kaçak madenlerden taşeron madenlere transfer olan, tarımla geçimini sürdürme olanağı olmayan, madencilik riskli olduğu için başka iş arayan ama kentte alternatif

istihdamın olmaması nedeniyle ve dahası eğitimsiz olmalarından dolayı sonunda madene inmek zorunda kalan işçilerden oluşmaktadır.

- Çekme Faktörleri: Taşeron madenlerin işçileri sigortalı çalıştırması ve sigortanın emeklilik hakkı, sağlık hizmeti, kredi ve ipotek borçlanması gibi fırsatlar sunması işçiler için cazip koşullar olarak görülmektedir. Yaptıkları iş her ne kadar yüksek riskli ve çalışma koşulları görece kötü olsa da, diğer opsiyonlar işsizlik ya da evden çok uzakta yine enformel sektörde iş güvencesi ve sigorta olmadan çalışmaktır. Özellikle genç madenciler, Anadolu'da gelenekselleşmiş yaygın bir sosyo-ekonomik statü ölçütü olarak aylık düzenli maaşa ve sigortaya sahip değilse, evlenmek istediği kadının ailesinden onay alamadığını, saygı görmediğini ve kredi çekemediğini belirtmektedir. Bu nedenle işçiler için sigorta, kurumsal bir şirkette kayıtlı çalışma ve saygı görme, sağlık hizmeti alma, emeklilik hakkı elde etme ve kredi kartı alabilme açısından yaşamsal olarak görülmektedir.

Çoğu madenci, içinde buldukları çalışma ilişkilerinin oldukça despotik bir karakterde olması nedeniyle, taşeron sisteminin *“en insanlık dışı sistem”* olduğunu düşünmektedir. Sisteme despotik karakterini veren mekanizmalar şunlardır:

- Ana şirketler, daha ucuz ve daha fazla kömür için taşeron şirket işçilerinin en geri koşullarda çalışmasını beklemektedir. İşçiler, kentteki yedek işgücü ordusunun rekabet baskısı altında görece düşük ücretlerle, yetersiz iş güvenliği ve sağlık önlemleriyle, sosyal hak kayıpları ve güvencesizlik içinde çalışmaktadır.
- Madencilikte jeolojik çevrenin belirsizliğine karşı madencilerin savunma mekanizması olarak büyük ölçüde bir otonomi sahibi olduğu üzerine yaygın bir kanı vardır (Burawoy, 1979). Ancak taşeron madenlerdeki işçiler otonomi sahibi değildir ve bir baskı aygıtı olarak emeğin denetimini sağlayan bir ekip başı sistemi vardır. Bu sistemde işçilerin çalışma temposunu denetleyen çavuş, başçavuş veya ekip başı denem şirketin güvendiği ve madencilikte deneyimli elemanlar bulunmaktadır. İşçiler ne kadar

çok çalışır ve kömür çıkarırsa, taşeron şirketin aldığı ücret o kadar artmaktadır. Bu nedenle işçiler üretim baskısı altında otonom olamamakta ve madende tehlikeli durumlarla karşılaşsalar bile ekip liderinin işi durdurmak yerine işçileri çalıştırmaya devam ettiği durumlar ortaya çıkabilmektedir.

- İşçiler çoğunlukla sendikasıız olduklarından dolayı büyük kısmı hakları konusunda yeterli bilgiye sahip değildir, eylemde bulunmak konusunda oldukça isteksizdir ve bu örgütsüzlük, işin baskı koşullarını yeniden üretmektedir. Ayrıca işçilerin bir kısmı örgütlenseler dahi, sektördeki taşeronluk ilişkilerinde muvazaalı bir durum olduğu için, sendikaların taşeron madencilerin durumunu savunacak bir konumda olmadığını düşünmektedir.

Maden işçilerinin TTK, taşeron ve kaçak olmak üzere kurumsal ve mekansal olarak bölünmüş olmasının yarattığı hiyerarşi, bu hiyerarşinin farklı kademelerindeki işçilerin çıkarlarının farklılaşması, dahası taşeron madenci ekiplerinin her birinin kendi içinde rekabet ettirilmesi ve çok sayıda küçük rekabetçi hiizlere ayrılmış olması, ortak bir talep üzerinde anlaşarak kolektif eylemde bulunma kabiliyetlerini engellemektedir. Bir işçinin, hiyerarşideki yerini *“kulun kula kulluğu”* şeklinde tanımlaması, kentteki madenci topluluğunun ne derece atomize olduğunu özetlemektedir.

“İşine gelmiyorsa çalışma”

Özel maden şirketlerine kömür alım garantilerinin verilmesi, bu ocaklarda üretimin artırılması yönünde bir baskı yaratmaktadır. İşçiler yoğun ve sıkı, yüksek devir hızıyla yürütülen bir tempoda çalıştırılmakta ve bazı ocaklarda işler, gerekli olandan daha az işçinin 8 saat üzerinde daha fazla çalıştırılmasıyla yapılmaktadır. İşçiler, formal prosedürlere uygun olarak aylık ücret temelinde çalışmalarına karşın, çoğu şirketin yasadaki madenciler için en az 2 asgari ücret verilmesi kuralına uymadığını ve çeşitli kesintilerle maaşlarının düşürüldüğünü ifade etmektedir. Bazı örneklerde ise işçilerin ücretleri aylarca ödenmemektedir. Taşeron işçilerin uzun çalışma saatleri ve ücret kesintilerini sessizce kabul etmesinin nedeni ise kentte aynı iş için sırada bekleyen işsiz kitlenin büyüklüğü sayesinde, şirket patronlarının *“işine gelmiyorsa çalışma”* şeklindeki göz dağı ve işçinin işsiz kalma korkusudur. Taşeron şirketlerin ana firmayla sözleşmesi bitince, işçiler genellikle ücretsiz izine

çıkarılmakta veya kimi durumlarda birikmiş ücretleri ve tazminatları ödenmeden tamamen işten çıkarılmaktadır.

“Vardığın yer körse, sen de gözünü kapa”

İşsizlik ve açlık korkusunun yanında, madencilerin kendilerine sunulan sınırlı koşullara rızasını sağlayan ve onların gözünde mevcut madencilik örgütlenmesine meşruiyet sağlayan bir takım maddi ve ideolojik faktörler de bulunmaktadır.

1. İlk faktör, neoliberal bir kalkınmacılık formu olarak “hafriyatçılık” (extractivism). Hafriyatçılık, doğal kaynakların sömürüsüne dayanan yeni bir rantiyeye kapitalizmini temsil etmektedir (Veltmeyer, 2016). Madencilerin bir kısmı, hafriyatçılığın hızlı ekonomik büyümenin yolu olarak resmedilmesi ve ulusal çıkarlar açısından zorunlu görülmesi nedeniyle, ülkenin kalkınması için gerekli enerjiyi üretmek üzere daha fazla kömüre ihtiyaç olduğunu ve bunu yapmanın en etkili yolunun bölgedeki özel sektör madenlerini arttırmak olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceye göre, özel madenlerin artması, yurt dışından kömür ithal etmek yerine çıkarılan yerli kömür miktarının ve kentteki istihdamın artmasını sağlayacaktır. Böylelikle işçiler, maruz kaldıkları sömürüyü ulusal kalkınma söylemi çerçevesinde bir sorun olarak değerlendirmekten uzaklaşarak, mevcut koşulları kabul etmektedir.
2. İkinci faktör, hem kır hem de kentte hafriyatçılığın maliyetlerini üstlenmek zorunda kalan kitlelerden gelen çeşitli eleştirileri ve hafriyatçılığın yarattığı çatışmaları dindirmek üzere uygulanan otoriter popülist politikalarıdır. “Otoriter popülizm”, devletin toplumsal meşruiyetini canlı tutmak için rıza sağlamaya yönelik popülist politikalar uyguladığını; bu politikalarla çatışmaları baskılayamadığı yerde ise toplum üzerinde şiddete dayalı bir baskı oluşturarak iktidarını sürdürdüğünü ifade eden bir

kavramdır (Hall, 1985; Jessop vd., 1984; Adaman vd., 2018). Bir yanda ILO ile madenlerde güvenlik ve sağlıkla ilgili anlaşmanın imzalanması veya Soma ve Ermenek kazalarından sonra madenlerin daha sıkı denetlenmesi gibi popülist adımlar, diğer yanda eleştirel her protestonun şiddetle bastırılması, işçilerin taleplerini eleştirel muhalif hareketler yerine hükümetlerle işbirliği vasıtasıyla elde edebileceklerine dair yaygın bir kanı yaratmıştır. Ayrıca işçiler arasında, iş insanlarının Zonguldak'a bir eylem şehri olduğu için yatırım yapmadıkları fikri hakimdir.

3. Üçüncü faktör, madencilik sektöründeki korporatist ilişkilerin büyük oranda tasfiye edilmesinden sonra, maden şirketleri ve işçiler arasında inşa edilen klientalist⁵ ilişkilerdir. Yerel medya ve sosyal medyada, enerji ve maden şirketlerinin kazançlarını inşaat, akaryakıt ve otelcilik gibi sektörlerde Zonguldak'a yatırdıklarına; sosyal sorumluluk projeleriyle olimpik havuz, çocuk parkı, futbol sahası gibi hayırseverlik yardımları yaptıklarına dair pek çok demeç bulunmaktadır. Yaptığı bu yardımlar ve projeler şirketlere cömert, bakıcı ve iyiliksever bir aktör olarak paternalistik bir karakter vermekte; bir tür “minnet ekonomisine” neden olarak kent yoksullarının üzerine düşen borçluluk gölgesine karşı onları tabiiyet-yükümlülük ilişkileri içinde sadakate sevk etmektedir (Yılmaz, 2013). Ayrıca bir tür zekât gibi algılanan bu yardımlar, halkın gözünde şirketlerin servetini makbul bir servet haline getirmektedir.

Taşeron madencilerin büyük kısmının, kuralların ve sözleşmelerin evrensel bir uygulayıcısı olarak devlete ve kurumlarına olan güveni zedelenmiştir. Kentte, devlet tarafından kısmen boşluğa bırakılan madencilik sektöründe Rousseau-vari bir cennet bahçesi değil, Hobbes-vari bir düzen problemi ortaya çıkmıştır.⁶ Bir işçi bu problemi ve hayatta kalmak için meslektaşlarının geliştirdiği taktiği şöyle ifade etmektedir: “*Redevanstan sonra bu şirketler şehre ne katmış. Kaçak madenden çıkan*

kömürü devlete satmış. Devlet göz yummasa ne yapacak, iş vermiyor. Vatandaş göz yummasa aç kalacak. Vardığın yer körse sen de gözünü kapaya dönmüş bu iş.”

Sendikalaşmanın Önündeki Engeller: “Sendikalaşırsan kovulabilirsin”

2003 yılında Maden Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle redevans ve taşeron sisteminin önünün açılmasının ardından, sektördeki sendikalaşma oranları hızla düşmüştür. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın (AÇSHB, 2021) verilerine göre, Ocak 2003'te Türkiye'de 118.181 işçinin çalıştığı madencilik sektöründe sendikalı işçi oranı %68,5 iken, Ocak 2021 itibarıyla kayıtlı 196.656 işçinin sadece %20,3'ü sendikalıdır. Zonguldak'ta da taşeron ve kaçak madenlerin artmasına paralel olarak örgütsüzlük giderek artmıştır. Kayıtlı çalışan taşeron madencilerin çoğunun sendikalaşmasının önündeki engeller şu şekilde özetlenebilir:

1. Şirketler, işçi maliyetlerini veya işçi sayısını düşürmeye giriştiklerinde, sendika temsilcilerinin bu tasarruflar konusunda müdahalede bulanacağını ve emek mevzuatının gerektirdiği adil standartları uygulamaya zorlayacağını bilmektedir. Bu nedenle bazı işçiler, taşeronlar tarafından çeşitli gerekçelerle sendikaya katılmalarının engellendiğini belirtmektedir. Kentteki çoğu işçi için işten kovulma olasılığı karşısında sendika tehlikeli ve vazgeçilebilir bir lükstür. Bu nedenle hak edilmiş ücretlerini uzun süre alamayan veya iş kazası nedeniyle meslektaşlarını kaybeden işçilerin tepkileri genellikle sonuçsuz kalmaktadır.
2. Bazı işçiler, sendikalaşmayı başarsalar dahi, TTK çalışanı madencilerin örgütlü olduğu Genel Maden-İş Sendikası'nın, özünde taşeron sistemine karşı mücadele yürüttüğünü ve bu nedenle taşeron işçilerin sorunlarını anlamak ve çözmek için uygun bir pozisyonda olmadığını düşünmektedir. İşçilerin kamu ve özel sektör işçisi olarak ayrılmış olması, işçilerin çıkarları arasında bir farklılık yaratmakta ve örgütlenmenin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır.
3. Taşeron madenciler genellikle ormancılık, inşaat işçiliği, limanlarda hamallık gibi farklı sektörler arasında çalışan bir gezici işçi karakterinde olmaları nedeniyle, kolektif hareket etme kabiliyeti kazanma

ve sendikalaşma bilinci edinmek için yeterince uzun zaman ocakta çalışma deneyimine sahip değildir. Ayrıca taşeron şirketlerin sözleşmeleri bitince işten çıkarılmaları ve madende kalıcı olmadıklarını düşünmeleri de onların uzun vadeli amaçları kolektif olarak başarmadaki kararlılığını törpülemektedir. Bu durum, onların mevcut sistemden bireysel çıkış çabalarına öncülük etmekte; işçiler işten çıkarılmaları durumunda alternatiflerinin kaçak madenlerde işçilik, küçük bir damarda kaçak ocak işletmeciliği, gündelik yevmiyeli işler veya diğer kentlere geçici işçilik yapmak üzere gurbete gitmek olduğunu ifade etmektedir.

Buraya kadar anlatılan koşullar altında taşeron madencilerin çaresiz kalmadan risk almadığı ve kazalar, hak edilen ücretler verilmeden işten çıkarma, sendikalaşma nedeniyle işten atılma veya ücretlerin aylarca ödenmemesi gibi durumlarda talepleri için ekip olarak hareket ettiği görülmektedir. İşçilerin kızgınlığının ifadesi ise genellikle ekiplerin madenden çıkmama ve açlık grevi yapmasıyla somutlaşmaktadır. Ancak bu tür bir muhalefet, işçilerin kurumsal olarak bölünmüş olması nedeniyle, yapısal olan sorunu çözmeye yönelik girişimlerde bulunulmasını sağlayacak şekilde; tüm madenler veya kent çapında bir örgütlülük ve eylemlilik yaratmamaktadır. Muhalefete son çare olarak ve örgütsüz şekilde başvurulması, sektörün yasal çalışma koşullarını içeren prosedürlere uygun hale getirilmesini sağlayacak bir etki yaratmayan bireysel mücadelelere dönüşmektedir.

1.2. Kaçak Madencilik

İllegal madencilik olarak da bilinen kaçak madencilik, ulusal kalkınmacılık döneminde kurulan sermaye yoğun büyük ölçekli madencilikten, emeğin sömürsü etrafında inşa edilen esnek birikim rejimine geçişin bir ürünüdür (Verbrugge, 2015). Kaçak madencilik, bugün dünyada 20-30 milyon insanın uğraştığı emek yoğun ve düşük teknoloji bir sektör olarak büyümekte ve küresel olarak maden çıktısının %15-20'sini ürettiği tahmin edilmektedir (Buxton, 2013; Hilsen, 2011). Literatürde kaçak madencilik üzerine 2 karşıt görüş vardır:

1. İlk görüş, kaçak madencilik yoksulluk ve geçim krizinin bir ürünü olduğunu; bu sektörde çalışan madencilerin ekonomik olarak geçinmek için başka alternatiflerinin olmaması nedeniyle

⁵ Klientalizm, zayıf ve düşük statüde olanların (yanaşma), daha güçlü ve yüksek statüde olanlardan (patron) koruma ve yardım aldığı; bunun karşılığında güçlü olanların bağıllık ve hizmet taleplerini kabul ettiği bir değiş-tokuş veya diğer adıyla bir patron-yanaşma ilişkisidir (Scott, 1972: 92).

⁶ Rousseau (2016), doğayı insanların birbirlerine ihtiyaç duymadan tüm gereksinimlerini karşılayabilmelerini sağlayan bir cennet bahçesi olarak tasvir etmektedir. Ancak ona göre sahte bir toplum sözleşmesi olarak mülkiyetin ortaya çıkması yapay bir eşitsizlik doğurmuş; özgür doğan insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarının hakimiyeti altında yaşamak zorunda kalarak her yerde zincire vurulmuştur. Rousseau (2017), insanın özgür olduğu doğal yaşam haline geri dönülmesinin artık imkanı olmasa da, bir toplum sözleşmesiyle insanlara doğal hakların sağlanabileceğine dair bir umudu dile getirmektedir. Hobbes ise (2016) doğa durumunu “herkesin herkesle savaşı”nın hakim olduğu bir kargaşa ve kaos ortamı olarak yorumlamaktadır. Korku ve yalnızlık içinde sürekli bir savaş durumunda olan insan, düzen ve güvenlik ihtiyacı duymaktadır. Hobbes, bu savaş durumunu sona erdirmek üzere bir toplumsal sözleşmeyle devletin ortaya çıkışının, insanların tüm tehlikelere karşı güvenliklerini sağlamış olduğunu düşünmektedir. Bu sözleşmede insanların ve özgürlüklerini devlete devretme karşılığında, ondan haklarının gözetilmesi ve haksızlıkların cezalandırılması görevini yerine getirmesini; düzen ve güvenliği sağlamasını beklemektedir.

bu işe girdiklerini tartışmaktadır (Banchirigah, 2007; Hilsen, 2010; Lahiri-Dutt, 2003).

- İkinci görüş ise kaçak maden işletmecilerinin fırsatçı servet arayıcıları olduğunu ve bu işe hızlıca zengin olmak umuduyla girdiklerini vurgulamaktadır (Chachage, 1995; Fisher, 2007; Godoy, 1988; Jonsson ve Bryceson, 2009; Ojukutu-Macauley ve Keili, 2008; Verbrugge, 2014).

Kaçak kömür ocakları, Zonguldak'ın da görünmeyen yüzüdür. 19. yüzyıldaki endüstrileşmenin erken dönemine benzer şekilde kaçak madencilerin çalıştıkları ocakların çoğunda herhangi bir mekanizasyon yoktur. Ocaklar ise küçük ve dağınıktır. Kentte işsizlik ve yoksulluğun hızla artışına paralel olarak kaçak ocakların sayısı da artmış; kaçak madencilik işsiz kalmış büyük bir işgücüne ihtiyaç duydukları geçim fırsatlarını sağlamıştır. Ancak kaçak madenler sadece yoksulların geçimini sağladığı bir sektör olmakla kalmamış; süreç içerisinde birikim yapma arzusuyla motive olmuş "atılğan girişimciler" tarafından geçimlik seviyenin ötesine geçirilerek bir "vur kaç" aktivitesine ve büyük bir rant kapısına dönüştürülmüştür.

Zonguldak'ta enformel yoldan elde edilen kömürle geçimin sağlanması yeni bir fenomen değildir ve kent yoksullarının evlerinde kullanmak veya satmak amacıyla endüstri artığı kömürleri toplamalarıyla başlamıştır. TTK madenlerinden çıkan kömürler öncelikle lavuara gitmekte ve burada kömür, taş ve toprağından ayrılarak havuzlarda yıkanmaktadır. Kömürün yıkanmasının ardından, kömür tozu içeren bu sular kanallardan denize akmaktadır. Kent yoksulları, bu su kanallarında kurdukları barajlarda kömür tozlarının çökmesiyle oluşan şilemi eleklerle toplayarak veya TTK'nın bandından dökülen taşla karışık kömürleri seçerek tenekelere doldurmaktadır. Bazen de su barajlarından denize kaçan kömürler, her dalga vurduğunda eleklerle toplanmaktadır.

90'lı yıllara gelindiğinde, TTK'da yeni işçi alımlarının durması ve kurumun küçülmeye başlamasına paralel şekilde, bu toplama ve eleme aktivitesine ek olarak kendi evlerinin bahçesinde kömür çıkaran ailelerin ya da yoğun olarak Çatalağzı, Kilimli ve Karadon'un dağlık ve ormanlık arazilerinde kaçak madencilik yapılan ocakların sayısı artmaya başlamıştır. Kaçak ocak sahiplerinin çoğu, kentteki işsizlik ve ekonomik kriz koşulları nedeniyle bu işe girerken, kaçak madencilikteki hızlı ve büyük karların cazibesi birçok kişiyi bu illegal aktiviteye itmiştir. Sayıştay Denetim Raporunda (2020: 22), TTK'nın imtiyaz

sahasında 2015 yılında 197, 2016 yılında 293, 2017 yılında 350, 2018 yılında 371 ve 2019 yılında 556 kaçak ocağın tespit edilerek müdahalede bulunduğu belirtilmektedir. Bugün resmi rakamlar olmamasına karşın, kentte kaçak ocaklarda çalışan işçi sayısının 3 bin ile 5 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Hedef, ruhsatlı taşeron olmak

Kentteki kaçak ocaklar çok ilkel bir yapıdadır ve çoğu neredeyse 150 yıl önceki metotlarla açılıp işletilmektedir. Ancak özel maden şirketleriyle ilişki kuran kaçak madenciler, kayıt dışı taşeronlar olarak işlev görmektedir ve şirketlerin emek maliyetlerinden kaçarak birikimlerini arttırmasına aracılık etmektedir. Kaçak ocak işletmelerinin kabaca 2 tipi vardır:

- Küçük ölçekli ve sermayesini kendisi sağlayan bir kaçak ocak sahibinin yürüttüğü tünel açma operasyonları. Kaçak ocaklar açılırken, kömür damarına ulaşmak için gerekli enformel işgücünün ücretlerini, direk ve ray gibi gerekli teçhizatların maliyetlerini karşılamak için bir sermaye gerekmektedir. Ocağın açılmaya başlanmasının ardından 4-5 ay veya daha fazla bir süre boyunca kömür damarına ulaşmaya kadar ocak sahibinin eline hiç para geçmemektedir. Kaçak madeni açan girişimci, bu süreçte ocağın ilerletilmesi için sermayesi kalmadığı zaman ya batmakta ve ocağını satılığa çıkarmakta, ya da ikinci tipte anlatılacağı gibi ocağa sermaye sağlayacak bir ortak bulmaktadır.
- Dışarıdan bir finansörün de dahil olduğu görece daha büyük tünel açma operasyonları. Bu finansörler, yatırdıkları sermayeyle, madencilik için gerekli aletler, çuvallar, jeneratör, su pompası, vagon rayları, direkler, işgücü için gıda ve ücret gibi maliyetleri karşılamaktadır. Daha sonra satılan kömürden ortak kar payı alacak olan bu finansörler, genellikle ocak sahiplerinin tanıdığı ve güvendiği kişilerden seçilmektedir.

Kaçak ocak sahiplerinin çıkardıkları kömür, genellikle özel maden şirketlerinin ürettiği kömürün yarı fiyatına satılmaktadır. Kaçak kömürün başlıca müşterisi ise hem redevanslı sahalardaki madencilik şirketleri, hem de kentteki küçük işletmeler, yoksul haneler, apartmanlar ve ilçelerdeki köylerdir. Önce kaçak ocak olarak başlayıp,

yeterli sermayeyi biriktirdikten sonra ruhsatlı ve sigortalı işçi çalıştıran bir taşeron ocak olmak ise bütün kaçak ocak işletmecilerinin rüyasıdır. Sigortalı işçi bir maliyet unsuru olduğu için bu rüya ilk başta mantıksız görünse de, kaçak ocak sahiplerinin önündeki zengin olmaya giden yolun önce ruhsatlı bir taşeron, sonra da redevanslı saha sahibi bir özel sektör ocağı olmaktan geçtiğini gösteren örnekler vardır. Özellikle kent burjuvazisinin madencilikle zengin olmuş aileleri, kaçak ocakçıların birincil rol modelidir.

Kentteki formel ücretli istihdam kapılarının kendileri için kapalı olduğu koşullarda hiçbir sosyal güvenlik koruması ve istikrarlı gelire sahip olmayanların bir kısmı, kurtuluşu ve sınıfsal olarak yükselme umudunu enformel girişimcilerde bulmuştur. Kaçak madencilik, kendi girişimini başlatmak için yeterli birikimi yapma şansı elde edenlere, kendi kendinin patronu olmak ve kariyer merdivenlerinde yükselmek için fırsatlar sunmaktadır. Ancak bugün artan sayıda kaçak ocağın türemesi, kaçak madenciler arasındaki rekabeti şiddetlendirmekte ve kazandıkları geliri azaltmaktadır. Yine de bu daralan gelir gerçeği, istisnai olarak başarılı olan ve aynı yolu takip etmek için diğerlerine ilham veren kişilerin hikayesiyle göz ardı edilmektedir.

Müştereklerin Gaspi⁷

Kaçak madencilikle ilgili olarak kentte birbiriyle ilişkili 2 tür mülksüzleşme süreci yaşanmaktadır:

- Bir devlet girişimi olan ve kamu yararı hedefiyle işletilen TTK ocaklarının özelleştirilmesi ve özel sermayenin birikim sahası haline getirilmesinin yanında, bugün kamuya ait kalan sahalardaki doğal kaynakların da kaçak ocaklar vasıtasıyla büyük bir rant kapısına dönüştürülmesi, müşterek kaynakların çitlenmesi bağlamında bir mülksüzleşmeye neden olmaktadır. Kamuya ait alanlarda olsa da, ardında bir kömür damarı olduğu bilinen kaçak ocakların alım-satımları dahi yapılmaktadır. Dağda, ormanlık arazilerde açılmış, belli bir emek ve sermaye sarf edilmiş, arkasında kömür damarı olduğu bilinen bu ocaklar, ancak ocak sahiplerinin tüneli ilerletmek için yeterli sermaye veya ortağı bulamadığı

durumlarda satılığa çıkarılmaktadır. Genel olarak ocağın fiyatını belirleyen faktör ise tünelin ilerlenen metre başı mesafesi ve arkasındaki kömür damarının tahmini büyüklüğüdür.

- Özelleştirmeyle, özel sermayenin gereksinim duyduğu kayıt dışı, esnek ve güvencesiz emek formunun oluşturulması da bir mülksüzleşme sürecinin ifadesidir. Sermayedarlar için emeği kontrol etmek, en az mülkiyeti kontrol etmek kadar önemlidir. Mülksüzleştirme olarak adlandırılan sürecin kilit özelliği, ücretlerin düşük tutulması amacıyla, işçilerin ücretli emeğe alternatifler bulmasına engel olmaktır. Çünkü kapitalizmde kar ve rekabet, yedek işgücü ordusunun varlığı nedeniyle düşük ücretli, güvencesiz ve sağlıksız koşullarda çalışmayı kabul eden bir iş gücüyle elde edilebilmektedir (Brass, 2010: 24). Kaçak madencilik özel maden şirketlerinin kayıtdışı taşeronları haline gelmesi de bununla ilgilidir. Emek yasalarında belirlenen ve işveren için birer maliyet unsuru olan sosyal güvenlik, iş güvenliği ve ücret miktarı gibi koşulların yerine getirilmesinin zorunlu olmadığı, sömürülebilir bir işgücü sağlamaktadır. Kaçak madencilik, ilk ortaya çıktığı yıllarda kent yoksulları için geçimlik bir sektör olsa da, bugün kaçak ocak sahiplerinin büyük kısmı, özel madencilik şirketlerini, kayıt dışı ve güvencesiz emeğin çıkardığı kömürle sübvans eden emek araçlarına dönüşmüştür.

Bu ilk birikim sürecinde kaçak ocak sahiplerinin aralarında büyük bir rekabet vardır ve çok sayıda anlaşmazlık çıkmaktadır. Örneğin bir tünel girişinin çok sayıda tünele dallandığı ve ocak sahiplerinin birbirlerinin kömür damarına girdiği durumlarda, tünel işletmecileri arasında damar üzerindeki hak talebi konusunda büyük tartışmalar çıkmaktadır. Bu rekabet, 19. yüzyılda Kuzey Amerika'daki altına hücum evresindeki gibi, karların yüksek hızda olduğu birikim fırsatları için kaotik bir mücadeleye dönüşmektedir (Clay ve Wright, 2005: 156). Hatta anlaşmazlıklar kimi zaman, kırsaldaki kan davalarına yol açan su ve toprak mülkiyeti üzerine tartışmalar gibi, ölümlerle sonuçlanan kavgalara neden olabilmektedir.

⁷ Metindeki haliyle "müştereklerin gaspi" kavramı, bugün sermayenin yaşadığı birikim probleminin ve kriz evresinin üstesinden gelmek için özelleştirme gibi uygulamalarla ortak mülkiyete el koyarak ve önceden bu ortak mülkiyet vasıtasıyla yaşamını sürdüren kitleleri işçileştirerek yaptığı ilk birikimi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Literatürde aynı olgu alternatif olarak "mülksüzleştirerek birikim" (Harvey, 2003) ve "yeni çitlemeler" (De Angelis, 2001) kavramlarıyla da ele alınmaktadır.

Kaçak Ocaklarda Emek

Kaçak ocaklarda genellikle eğitimini tamamlayamamış ve alternatif iş bulamamış gençler çalışmaktadır. Hatta aralarında 16-17 yaşlarında çocuk işçiler de bulunmaktadır. Ayrıca Çaycuma'nın köylerinden gelen işçiler, Suriyeli mülteciler ve bir işten emekli olmuş ancak geçim sıkıntısı çekenler de bu ocaklarda çalışabilmektedir. Erkekler madende kazmacı, vagoncu ve ekip lideri olarak kömür çıkarırken, bazı ocaklarda ocak sahibinin eşi ve çocukları da işgücüne dahil olmakta ve kadınlar genelde işçilerin yemek yedikleri, ısındıkları ve dinlendikleri mekanda hizmet vermektedir.

Bir yeraltı ekonomisi olarak kaçak madencilik, emek pazarında bilgi akışını sağlayan ve işvereni "güvenilir" emek arzına ulaştıran bir dizi kişisel bağlantıya dayanmakta ve işgücünü kişisel tavsiyeye göre seçmektedir. Enformel bir ekonomide "kimi tanıdığın, ne bildiğin kadar önemlidir" (Pahl'dan aktaran Weiss, 1987: 229). Gizli ve kayıt dışı üretim ilişkileri, kişisel ağlar içinde yapıldığı derecede "güvenilir" katılımcılarla sürdürülmekte ve işverenlerin ihbar edilmesi riskine karşı önlem alınmaktadır (Weiss, 1987: 229). Kaçak ocaklarda da bir iş, genelde kahve gibi mahallenin erkeklerinin toplandığı ve herkesin birbirini iyi tanıdığı mekanlarda bulunmaktadır. Kaçak ocakta iş arayan bir işçi, ya bu ocaklarda çalışan tanıdıkları vasıtasıyla, ya da kahvede haber salarak iş bulmaktadır. Dışarıdan bir yabancı veya tanınmayan kişiler ise tanıdık birinin referansı olmaksızın işe alınmamaktadır.

Kaçak ocaklarda çalıştırılan işçi sayısı, ocağın boyutuna ve mevcut bütçesine bağlı olarak değişmektedir. Küçük ölçekli ocaklarda genellikle ortalama 4-5 kişi çalışmakta; işçiler, bir ekip lideri eşliğinde tünel açma ve kömür çıkarma işini yapmaktadır.

Kaçak madenciler, bu ocaklarda 150 yıl önceki ilkel koşullarda çalışmaktadır. Yerel medyada sık sık kaçak ocaklardaki kaza haberleri çıkmasına karşın, madenciler bu sektördeki ölüm ve sakatlanma oranlarının oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir. Yapılan işin doğası gereği bu kazaların çoğu kayıtlara geçmemekle birlikte, hayatını kaybeden kaçak maden işçileri olduğunda genellikle kayıtlara ocak sahibi olarak geçirilmektedir. Sayıştay Denetim Raporunda (2020: 22), 1992-2019 yılları arasında redevanslı sahalar da 148 işçinin, kaçak ocaklarda ise 133 işçinin hayatını kaybettiği belirtilmiştir.

Kaçak ocaklardan çıkarılan kömür, genelde belirli bir miktara ulaşıncaya kadar ocakların önünde paketlenmek üzere istiflenmektedir. Daha sonra kömürleri çuvallara

doldurma ve dikme işlemini yapacak vasıfsız bir işgücü gündelik olarak kiralanmakta ve her çuval için parça başı ücret verilmektedir. Örneğin Karadon'da bu işi yapan ve emek hiyerarşisinin en altındaki işçilerin bir kısmı Roman kadınlardır. Kaçak ocağa kömür siparişi geldiği zaman, Roman mahallesinden gelen kadınlar kömür çuvallarını hazırlamakta ve bu iş onların geçimlerine bir miktar katkı sağlamaktadır. Sanayisizleşme sürecinin etkisiyle Roman mahallelerinde de kitlesel bir işsizlik hakim olmuştur. Önceki kuşağın bir kısmı TTK'da çalışarak emekli olmuş, bir kısmı da kömür tevzi yerlerinde kamyonlara kömür yükleme gibi hamallık işleri yaparak veya kömür trenlerinden dökülen kömürleri toplayıp satarak gelir elde etmiştir. Bugünse Roman mahallelerinde oturanların büyük kısmı hurdacılık ve atık kağıt toplayıcılığı yapmakta veya halde, limanda, inşaatlarda yevmiye karşılığı çalışmaktadır. Bu süreçte Roman mahallelerinde yaşanan istihdam ve geçim sorunlarının da etkisiyle, kentte Romanlar hakkında daha önceki yıllarda da var olan negatif imaj/stigma giderek güçlenmiştir. Dolayısıyla ekonomik dışlanma bir nevi kültürel dışlanmayı da beslemiştir. Dünyadaki enformel girişimlerde en fazla ırksal veya etnik gruplar bulunmakta ve bu gruplara negatif stereo-tipler atfedilmesi, güvencesiz ve çok düşük ücretler karşılığı çalışmalarını kolaylaştırarak onları enformelliğe itmektir (Portes ve Böröcz, 1988: 21-22). Romanlar genellikle işbölümünde cinsiyet ayrımından kaçınmakta ve geniş ailenin tüm üyeleri ekonomik gelirleri maksimize etmek için tüm fırsatları değerlendirir (Sway, 1988: 122). Bugün Zonguldak'taki çalışan Roman kadınlar hurda ve atık kağıt toplama gibi işlerle gündelik gelir elde ederken, erkeklik kültürünün egemen olduğu bir alan olarak kaçak madencilik hiyerarşisinin en altında çalışanların bir kısmını da onlar oluşturmaktadır.

Kaçak ocaklarda çalışan ve düşük sosyo-ekonomik profilden gelen genç ve yetişkinlerin, kentte kendileri için alternatif iş olanaklarının olmaması, eğitimsizlikleri, çalıştıkları dağ ve ormanlardaki kaçak ocakların toplumdan soyutlanmış ortamı ve hırsız olarak etiketlenmiş olmaları, kısır bir döngü şeklinde bu illegal üretim sisteminin içinden çıkmalarını çok zor hale getirmektedir. Güvenlik ihtiyaçları onları doğdukları komüniteye bağımlılığa zorlamakta, bu komüniteden uzaklaşmaya mali güçleri yetmemekte ve diğer hiçbir toplumsal grup tarafından da kabul görmemektedirler. Üçüncü Dünyanın kent yoksullarına özgü bir algı olarak "çoğu için büyük bir gölette küçük bir balık olmaktan ziyade küçük bir gölette büyük bir balık olmak daha tatmin edicidir." (Lloyd, 1984: 77). Kendini bu kısır döngüden kurtarmak isteyen genç madencilerin

çoğu ise çareyi akrabalarının göç ettiği diğer kentlere gitmek ve yine enformel sektörde farklı işlerle uğraşmakta bulmaktadır.

Kaçak Kömürün Meta Zinciri

Kentte hayatın her alanına inmiş kendi girift ağları ile kaçak kömür ekonomisinin üretim ve arz zincirinin tipik örgütlenmesi, kaçak ocak sahibi ve finansör, ekip başı, madenciler ve paketleme işçileri; müşteriler olarak da özel maden şirketleri, kömür satış depoları, apartmanlar, yoksul kentsel ve kırsal haneler ve küçük işletmelerdir. Bu zincirin üretim kısmında yer alanlar arasında bir kazanç hiyerarşisi vardır. Paylaşım şemasında, işçilerin çıkarılan kömürden elde ettiği gelir, önceden belirlenmiş günlük sabit bir ücrete dayanmaktadır ve işçilere "teri soğumadan parasını verme" gibi bir gelenek bulunmaktadır.

Kaçak ocak işçilerinin verdiği bilgiler çerçevesinde, bu ocaklardan çıkarılan kömürün pazara 3 farklı aracı vasıtasıyla ulaştırıldığı görülmektedir: ocak patronunun kendisi, kömür satış depoları ve özel maden işletmeleri.

1. Kaçak ocak sahibi kendi müşterisini ayarlamakta ve kaçak kömürler bazı müşterilerin talep etmesi durumunda evlerinin önüne kadar götürülmekte veya müşteri ocak ağzına gelerek kömürü kendi olanaklarıyla taşımaktadır.
2. Kentteki torba kömür satan yerler, kaçak ocakçılarla anlaşarak sipariş vermektedir. Daha sonra küçük ölçekli madenlerden çıkan kömürler katır sırtında, daha büyük ölçekli kaçak madenlerden çıkan kömür ise kamyonlarla bu depolara taşınmaktadır. Kömür satış depoları ise kaçak ocaklardan yarı fiyatına aldığı kömürü 2 kat fiyatla pazarlamaktadır.
3. Kömürün sipariş üzerine farklı kentler gibi daha uzak yerlere götürülmesi veya özel maden işletmelerine satılması durumunda, kamyonlar TTK kantarlarına çıkmakta ve kaçak kömür, özel maden şirketleri ve onlara bağlı taşeron firmalardan çıkmış gibi legalleştirilmektedir. İşçiler, TTK'dan redevansla sahalar kiralamış bazı şirketlerin, bu nedenle kendi sahalarında bulunan kaçak ocaklara göz yumduğunu ifade etmektedir. Kaçak kömürün yasal hale getirilme sürecinde de kaçak ocakçılara kömür için piyasa fiyatının yarısı verilmekte ve 2 kat fiyatla piyasaya sürülerek termik santrallere kadar ulaşmaktadır.

Her gün tonlarca kömürün legalleştirilmesi, hem kaçak ocakları besleyen önemli bir etkidir, hem de şirketlerin büyük bir rant elde etmesini sağlamaktadır. Bu nedenle evinde yakacak kadar kömür çıkarmak için ocak açanlar dahi, bir süre sonra zenginleşme hayaliyle işlerini büyütmeye çalışmaktadır.

Kaçak kömürün yasal hale getirilmesi, kentteki madencilik formel, enformel ve illegal-enformel ağlarının giderek birbirini tamamlayıcı hale geldiğini göstermektedir. Özel maden şirketleri emek yasalarıyla korunan ve kayıt altına alınan işgücünün boyutunu arttırmak yerine, bir nevi endüstriyel devrimin yaşandığı yıllardaki gibi dışarı iş verme sistemine geri dönmektedir. Bu bağlamda kaçak madencilik olgusu, klasik kapitalizme özgü eski kontrolsüz, sömürücü ve kayıt dışı üretim formlarının tekrardan canlanarak yeni üretim formları haline geldiğini göstermektedir. Özel maden şirketleri kaçak ocaklarla yazılı olmayan sözleşmeler yaptığı zaman, bu ocaklarda çalışan işçiler bir tür gizli ücretli emeğe dönüşmektedir. Bu haliyle kaçak madencilik yarı-feodal ve prekapitalist bir üretim aktivitesi görünümünde olmakla birlikte, kapitalist ücretlerle karakterize olan oldukça modern yaratımlardır. Kaçak ocaklar ile taşeron ocaklar arasındaki tek fark ise, taşeron ocakların legal statüye sahip olması ve işçilerinin zorunlu olarak sigortalı olmalarıdır. Diğer kriterler açısından ise aralarında bir fark yoktur: düşük seviye mekanizasyon, emek yoğun çalışma, düşük güvenlik standartları, eğitimsiz maden işçileri, görece düşük ücret, düşük üretkenlik ve güvencesizlik.

Devlet Toleransı

Teorik olarak devlet bir mıntıka içinde kendi otoritesinin tekeli savunarak, koyduğu kuralların herkes tarafından uygulanmasını ve vergilerin ödenmesini sağlayarak kolektif çıkar sağlama felsefesiyle hareket eder. Kaçak madenciler bu otoriteden kaçtığı veya onu yıktığı için, özünde devletle aralarındaki ilişki kaçınılmaz bir çatışma olmalıdır. Ancak kentte bu ilişkinin çeşitli uzlaşma formları olduğu görülmektedir. Devlet yasal düzenleyici, polis ve vergi toplama gibi işlevlerini kaçak madencilik sektöründe gösterememektedir. Kaçak ocaklar tespit edildiğinde mühürlense ve bazılarının girişleri patlatılsa da, kısa zaman için tekrar işletilmeye açılmaktadır. Çoğu işçi bu tarz önleme mekanizmalarının işe yaramadığını ve kaçak ocakların işletilmesine göz yumduğunu ifade etmektedir. Zonguldak'ta devletin özel maden işletmeleri ve kaçak

ocak patronları arasındaki ekonomik aktivitelere karşı “bırakınız yapınlar” tutumunun nedeni, kaçak madenlerin üçlü bir işleve sahip olmasıyla ilgilidir:

1. Kaçak ocaklar, herhangi bir şekilde geçimini sağlayamayan nüfusun bir kısmına istihdam, gelir ve tüketim olanakları sağlamak ve kentteki işsizlik koşullarında sosyal bir patlamanın olmasını engellemektedir. Bu anlamda bir “tampon mekanizma”⁸ olarak geçici olarak politik istikrarsızlığı ötelemektedir.
2. Kaçak ocakların sağladığı ucuz kömür, kent yoksullarının tüketim maliyetlerini düşürmekte ve onların ücretlerinin satın alma gücüne kısmen katkıda bulunmaktadır.
3. Özel işletmelerin formel işgücünün boyutunu sınırlandırmasına, kaçak ocaklardaki kayıt dışı, düşük ücretli ve güvencesiz işçilerden faydalanarak emek maliyetlerinden kaçınmasına ve ihtiyaç duyulan kömürün ucuz şekilde üretilmesine imkan vermektedir.

Bu üç unsur bağlamında, devletin kaçak madencilik ekonomisini tolere etmesinin nedeni, kentteki “düşük maliyetli bir refah sistemini” bilfiil sübvanses etmesi olarak yorumlanabilir. Devlet, kendi koyduğu kuralları uygulamakta yetersiz kalırken, ayrıca bu kuralları ihlal eden enformel sektöre hayatta kalmak için de bağımlı hale gelmiştir. Bu tür enformel aktiviteler modern ekonomideki aksaklıklar ve durgunluklar süresince rahatlama sağlayabilmekte, ancak kent hem ulusal hem de uluslararası düzlemde dış dünyadaki ekonomik ve teknolojik gelişmelerin dışında kalmasına neden olan koşulları pekiştirerek ekonomik az gelişmişliğin devam etmesine katkıda bulunmaktadır (Centeno ve Portes, 2006: 37-38). Devlet, daha fazla formel istihdam sağlamanın koşullarını yaratmak için gerekli kaynakları ve kamu teşviklerini sağlamakta yetersiz kalmakta ve bu durum onun otoritesini sınırlı kalmaya zorlamaktadır. Bu da bozuk bir döngü şeklinde güçlü ve etkili bir devletin gelişmesi için gerekli dönüşümlerin uygulanmasını sağlayacak vergilerin toplanmasını ve yasaların uygulanmasını engellemektedir.

Patron-Yanaşma İlişkileri: “Kaçak ocak aile demektir”

Kaçak ocaklarda çalışan işçilerin hepsi uzun saatler dar, aşırı derecede sıcak ve havasız tünellerde, her an tünellerin çökme riskiyle yüz yüze şekilde çalışmaktadır. Tünellerin dışındaki yaşam da onlar için çok zordur. Kömür damarına ne zaman ulaşılacağı gibi belirsizlikler veya kaçak ocağın tespit edilip kapatılma olasılığından dolayı ekonomik gelirin öngörülemezliği söz konusudur. Bu ekstrem çalışma çevresi ve belirsizlikler, işçilere ocak sahibi tarafından verilen bir takım ödünlerle dengelenmeye çalışılmakta; devletin veya formel sektörün hastalık ve ölüm gibi durumlarda sağladığı sosyal güvenliğin yerine “patron-yanaşma ilişkileri” geçmektedir (Scott, 1972).

Kaçak ocak sahipleri, sınırlı da olsa bir patronaj formu ve geçim garantisi olarak kendi sosyal güvenlik sistemini geliştirmiştir. Örneğin kaçak ocaktaki bir kaza sonucu işçinin hayatını kaybetmesi durumunda, ocak sahibi ölen işçinin ailesine “kan parası” adı altında maddi bir destek sağlamaktadır. İşçiler bunu hem bir iyilik olarak tazminat, hem de aileye şikayetçi olmaması için verilen bir sus payı olarak değerlendirmektedir. Yine kaçak ocaklarda işçilere “teri soğumadan ücretinin verilmesi” gibi bir gelenekle ödeme yapılmaktadır. İşçilerin tek tatil günü ise mübarek gün olarak görülmesi nedeniyle Cuma günüdür. Bu örnekler, kaçak madencilikte emeğin kiralanması ve iş kazası durumunda verilen tazminatlar gibi yasal sözleşmelerle düzenlenen işlemlerin yerine, işçilere tarafsız bir düzenleyici güç olmadan ve tamamen karşılıklı güvene (ve aslında İslam dinindeki hadis ve İslam hukukundaki yaptırımlara) dayalı toplumsal sözleşmeler geçtiğini göstermektedir. Bir kaçak ocak patronu, işçilerin savunmasızlığını ironik şekilde şöyle ifade etmektedir: “İş kazası olduğunda kimse birbirinden davacı olmaz. Ben içeri girersem, işçi işsiz kalır. Kaçak ocak bir nevi aile demektir.”

İşçi ve işveren arasındaki anlaşmazlıkları çözmekte de, sendika gibi formel bir kurumun yokluğunda güvene ve karşılıklılık ilişkisine dayalı bu paternalistik ilişkiler etkilidir. Bu ilişkiler, işçilerin mevcut eşitsizlikleri yorumlamalarında büyük rol oynamaktadır. Onların kendi evrenlerinin merkezini iş, borç ve güvenlik gibi kaynakları elde ettikleri ocak patronlarıyla kurdukları bu kişisel ağlar

oluşturmaktadır. Bu da kaçak madencilik sektöründeki mevcut sömürüyü onlar için görünmez kılmaktadır.

Beka Stratejisi

İşçi sınıfının eylemliliği genellikle endüstriyel grevler veya belirli politik protesto formları açısından tartışılmasına karşın, özellikle az gelişmiş dünya kentlerindeki yoksulların zenginlik ve güç açısından eşitsizliklere karşı verdiği tepki, kendilerinin sömürsüne neden olan fırsatları yaratan kuralları değiştirmek ve böylelikle sistemi kendi lehlerine çevirmek şeklinde bir form alabilmektedir (Lloyd, 1984: 90). Bu bağlamda Zonguldak'taki madencilik ekonomisinin bugünkü yapısı aslında bir mücadelenin ürünüdür. Ulusal kalkınmacı dönem boyunca Zonguldak'taki madenci topluluğu, devleti yeterli istihdam ve sosyal hizmetleriyle refah sağlayan koruyucu bir baba olarak görmüş ve bu işlevinin karşılığını işçi sınıfı sadakatıyla vermiştir. Ancak TTK'nın giderek küçültülmesi, büyük kısmının özel sermayeye transferi ve bu süreçte alternatif sektörlerin geliştirilmemiş olması, kentte büyük bir istihdam sıkıntısı doğurmuştur. İşsiz kalan veya kendilerini özel maden şirketleri tarafından haklarından mahrum edilmiş bulanlar, daha önce tüm kamuya ait kaynakların devrine karşı, kaybettikleri kaynakların bir kısmını bir nevi geri talep etmiş ve geçimini sağlamak için bu illegal madencilik aktivitesine başvuranların sayısı giderek artmıştır. Yeniden yapılanmanın ardından kentte yaşanan ekonomik krize karşı kaçak madencilik artışını, artık büyük şirketlerin tasarrufunda olan madencilik ekonomisine karşı kent halkının bir kısmının hayatta kalmak için başvurduğu bir beka stratejisi olarak görmek mümkündür. Bu strateji, bir işçi sınıfı bilinci ve hareketinden ziyade, gündelik hayatın

maddi amaçlarından kaynaklanmıştır. Ancak kaçak üretim faaliyetlerinin büyük maden şirketlerini sübvanses etme görevini üstlendikten sonra, bu stratejinin sahip olduğu işlevin ötesine geçerek sona erdiği açıktır.

Kaçak ocak patronlarının tek rüyasının, kendilerine göre güçlü taraf olarak tasvir ettikleri taşeron ve özel maden şirketi patronuna dönüşmek olması, hayatta kalmak için kentin içine atıldığı vahşi rekabet koşullarına uyum sağladıklarının en somut ifadesidir. Onlara göre maden işçilerinin eski altın çağındaki kazanımları tekrar elde etmesinin hiçbir yolu yoktur. Politik mücadeleyle de kazanım elde edilebileceğine inanmamaktadırlar, çünkü hükümetlerin işçilere ödünler verdiği çağ geride kalmıştır. Özel ocaklarda kayıtlı çalışsalar dahi mavi yakalı işin artık taktir edilmediğini hissetmektedirler. Tüm bunlar onların güçsüzlük hissini pekiştirmekte ve tek çareyi güçlü olanlara benzemekte bulmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle yeni ekonomik rejimin toplumsal ve ekonomik bireyciliğe dayanan muhafazakar ethosunu, yakala ve kap dünya görüşünü benimsemişlerdir. Bu bağlamda kömür, legal veya illegal şekilde ne olursa olsun ekonomik birikimi sağlayacak bir meta olarak görülmektedir. Güçsüzlük, yoksulluk ve örgütsüzlük, onların daha adil bir dünya talebini aşındırmıştır.

Kaçak ocaklar tespit edildiği zaman, hem ocak sahipleri hem de işçiler kriminalize olmakta ve devlet ve toplum nezdinde hırsız olarak etiketlenmektedir. Ancak işçiler kendilerini hırsız olarak değerlendirmemektedir. Kömürü çıkardıkları arazinin kendilerine ait olup olmaması önemli değildir çünkü kendileri bulup çıkardıkları kömür, emek sarf ettikleri için onların haklarıdır. 14 yaşından beri kaçak madenlerde çalışan bir işçi tepkisini “biz açız, hırsız değiliz” diyerek ifade etmektedir.

⁸ Mübeccel Kiray (1964/2000) demir-çelik sanayisinin kurulmasının Ereğli ve çevresindeki köylerde yaratacağı etkiyi tespit etmek üzere yaptığı Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası adlı çalışmasında, geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş dönemine özgü olarak ortaya çıkmış, değişimin bunalımsız geçmesini sağlayan ve toplumsal çözümü önleyen yeni kurumları, ilişkileri, değerleri ve işlevleri “tampon mekanizma” olarak tanımlamıştır.

2. Kömüre Dayalı Hafıza ve Gelecek Beklentileri

Zonguldak'ta 190 yıldan daha uzun süredir kömür üretimi yapılmaktadır. Buhar motorlarında kullanılan yeni bir enerji kaynağı olarak kömürün öneminin artmasıyla birlikte, Batı Karadeniz'de 1820'li yılların sonunda çıkarılmaya başlanmış; stratejik önemini ise Cumhuriyet'in ileri endüstriyel ülkeleri yakalama felsefesiyle kazanmıştır. 1935 yılındaki "üç siyah" atılımının bir parçası olarak Etibank Ereğli Kömür Şirketi'nin (EKİ) kurulmasının ardından Zonguldak'tan çıkan kömür, sanayileşme ve kalkınma serüveninde ülkenin elektrikle aydınlatılması, fabrikaların işletilmesi ve demiryollarıyla Anadolu'nun ulaşım ağlarının örülmesi için gerekli enerjinin kaynağı olarak görülmüştür. Endüstrileşmenin başlamasının ardından kömürle işleyen tesisler madenlerin yanına kurulmuş ve kentleşme de endüstrileşmenin ardından plansız şekilde endüstriyel tesisler ve madenler etrafında gelişmiştir. Bundan dolayı kentte hava, görüntü ve gürültü kirliliği genellikle olağan bir durum olarak görülmüştür.

Türkiye'de Keynesyen iktisadın hakim olduğu bu yıllarda, kentteki madenciler görece yüksek ücretlerle güvenceli şekilde çalışmıştır ve emek örgütlenmeleri çok güçlüdür. Kolektif bir çıkar olarak inşa edilmiş kalkınma söylemi etrafında kömürün çevresel maliyetleri refahın bir bedeli olarak kabullenilmiş ve halk tarafından bir sorun olarak değerlendirilmemiştir. Ancak bugün bu kabullenişin 2 faktör bağlamında değişmeye başladığı görülmektedir:

1. Endüstrinin küçülmesi ve kentten eski emek-sermaye düzeninin bozulması,
2. Doğal çevre ve halk sağlığının termik santrallerle giderek bozulması.

Çöken bir endüstrinin neden olduğu sorunlar sadece işini yitiren işçi sayısı ile sınırlı değildir. Kapanan veya küçülen bir işletme, bulunduğu yerleşimin ekonomisi açısından bir dalga etkisi yaratmaktadır (Ersoy, 2001: 46). TTK'nın küçülmesinin neden olduğu birinci dalgada işçiler istihdam olanaklarını yitirirken, ikinci dalgada mallar ve hizmetler için tüketici talebinin düşmesi nedeniyle

kentteki ticari hayat da giderek daralmıştır. Bu nedenle bugün kentten potansiyel olarak göç etmeyi düşünenlerin mesleki dağılımları açısından ilk sırada %19,2 ile esnaf bulunmaktadır (Vergil vd., 2014: 91). Yerel ekonominin gerilemesine paralel olarak oluşan üçüncü dalgada ise vergi gelirlerinde düşüş yaşanmakta ve belediye hizmetleri giderek yetersiz hale gelmektedir. Bu anlamda örneğin eski kömür havzalarının birçoğunda olduğu gibi Zonguldak'ta da sanayisizleşmenin mekanda somutlaşmış bir hali olarak aşınmış yollar, terk edilmiş binalar ve altyapı problemlerinin olması bir tesadüf değildir.

Çalışma hayatı, gelir, sağlık, konut, altyapı hizmetleri ve sosyal yaşam gibi çeşitli göstergeler etrafında oluşturulmuş 2015 İller Yaşam Endeksi verilerinde, kömürün ülke ekonomisinde büyük rol oynadığı yıllarda Türkiye'nin en gelişmiş kentlerinden biri olan Zonguldak'ın 81 il arasında 41. sıraya gerilemiş olduğu görülmektedir. Kent, ortalama günlük kazanç göstergesi açısından Türkiye birincisidir. Ancak bu birinciliğin nedeni, TTK ve ERDEMİR gibi kamu kurumlarından emekli olup düzenli geliri olanların oranının oldukça yüksek olmasıdır. Zira gelir göstergesi açısından kentte temel ihtiyaçlarını karşılamadığını beyan eden ailelerin oranı %48'dir ve Zonguldak tüm iller arasında yine 41. sırada bulunmaktadır. Çevre açısından bakıldığında ise Zonguldak, termik santraller ve diğer sanayi kurumlarının yoğun kömür kullanımı nedeniyle, hava kirliliğinin kötü olduğu iller arasındadır. Kentte yaşayanların sosyal hayatından memnuniyeti açısından Zonguldak yine oldukça geride, 40. sırada yer almaktadır. Son olarak bir nevi diğer göstergelerin de kümülatif değerlendirmesini yansıtan yaşam memnuniyeti göstergesi açısından Zonguldak'ın bugün hayatından en az memnun olan 6. kent olduğu görülmektedir (Özdemir, 2017: 316-322). 2020 yılı itibarıyla Zonguldak alt bölgesinde istihdam oranının %42,8'e düştüğü ve işsizlik oranının %9,3'e çıktığı göz önüne alındığında, bu memnuniyetsizliğin sürdüğü tahmin edilebilir (TUIK, 2021).

Endüstrinin küçülmesinin yarattığı dalga etkisi ve Yaşam Endeksinin verilerinde açık şekilde görüldüğü gibi kömürün ekonomik refah sağlama işlevini yitirmiş olması,

onun sorgulanamaz niteliğini aşındırmıştır ve bugün kent halkı tarafından düalistik bir şekilde görülmektedir. Farklı kesimler, kentteki kömür üretimi ve tüketimini kendi içinde buldukları koşullar bağlamında farklı şekillerde yorumlamaktadır. Zonguldak kimilerine göre bir sanayi bölgesi ve enerji üssü, kimilerine göre termik cehennem, kimilerine göreyse ülke ve hatta dünya çapında dev şirketlerin yatırım yapma potansiyeli olan bir fırsatlar bölgesidir.

Mesleki olarak endüstride çalışan kömür destekçileri kentten ekonomik olarak gelişmesi için henüz alternatifler olmadığını, kömür havzasına ithal kömür getirmek yerine yerli kaynakların çıkarılması ve istihdam yaratılması gerektiğini savunurken, ithal kömürle çalışan termik santrallerden rahatsızlık duyan çeşitli sivil toplum örgütleri ve genel olarak kent halkı, kömür tüketiminin neden olduğu çevresel ve toplumsal maliyetler nedeniyle kendini bir saldırı altında hissetmektedir. Bu iki yaklaşımın kentte geleceğine yönelik beklenti ve özlemleri birbirinden farklılaşmaktadır.

2.1. Madenci Topluluğu, Kömür ve Özlemler

"Burada madencilik bitti, hayat da bitti!"

Kömür madencilerinin dünyanın her yerinde paylaştıkları ortak deneyim, madencilik tehlikeli çalışma ortamı ve istikrarsız ekonomisinden kaynaklı benzer fiziksel ve psikolojik yükler taşımalarıdır. Dünyanın çoğu madencilik bölgesinde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Zonguldak'ta da devlet, bu zorlu koşullardan dolayı madenlerde çalışacak emek kıtlığı problemini çözmek, endüstriyel disiplini aşılacak ve istikrarlı bir işgücü oluşturmak için rızaya dayanan bir emek rejimi oluşturmuştur.⁹ Bu rıza, devletin ekonomik büyümenin faydalarını, sosyal politikalar yoluyla dağıtmasıyla sağlanmıştır.

EKİ (ve 1983'ten sonra TTK), uzun yıllar bir yandan yeraltında kömür üretirken, yer üstünde de ekme fırıncılığı, işçi servisçiliği, sinemacılık, marketçilik (ekonomi), mağazacılık (ekipsen), çay bahçeleri, misafirhane, işçi yatakhaneleri ve lojmanları gibi çeşitli işletmelerle maden işçilerine hizmet vererek bir yaşam merkezi oluşturmuştur. EKİ'deki tifüs ve tüberküloz gibi veba haline gelmiş hastalıklarla savaşmak ve iş kazalarında yaralanan işçilerin bakımı için hastane ve dispanserler kurulmuştur (Gürboğa, 2009: 131). Ayrıca devlet otoriteleri mesleğin

tehlikeli doğasından dolayı sadakat, dayanışma ve disiplin ruhunu kazandırmak için meslek birliklerinin kurulmasına önyak olmuş; madenci marşı, madenci üniforması, madenci bandosu, geçit töreni seremonileri gibi çeşitli oluşumları destekleyerek, bu ruhu sürdürmek için çaba sarf etmiştir.¹⁰ Bu kolektif, madencilerin toplumsal varlığının neredeyse her görünümünün merkezinde olmuş; zor çalışma koşullarının neden olduğu bunalımlardan ve sıkışık işçi mahallelerinden kaçarak toplumsallaşmaları için fırsatlar sunmuştur. Zonguldak madencilerinin devletin sosyal politikalarıyla korumaya alınmış olması, devletin en büyük işveren olarak kendi kadroları altındaki işçi sınıfıyla bağ kurduğu ve işçiler tarafından "koruyucu baba" olarak görüldüğünü patrimonial bir endüstriyel ilişkiler türü yaratmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren sektörün küçülmeye başlamasıyla, işçi ve devlet arasında refah kurumları vasıtasıyla kurulmuş bu toplumsal sözleşme aşınmaya başlamıştır. Artık kurum ve işyeri, bir yaşam merkezi değildir. Şirketin işçiler için sunduğu eğlence/dinlendirme olanakları, tüketim malları ve hizmetler sağlayan işletmeleri ve bir bütün olarak kentte oluşturduğu sosyal hayat kademe kademe yok olmuştur. Bu olanaklar ve işletmelerden boşalan yerlerin bir kısmına ise özel sektör ve özellikle AVM'ler yerleşmiştir. Yine de kentte kurumsal örgütlenmenin güçlü olduğu yılların bir uzantısı olarak lokaller ve mesleki cemiyetler önemli sosyalleşme alanları olarak varlıklarını bugün hala sürdürmektedir.

Bu süreçte işçiler geçmişteki güvenceli istihdam koşullarından yoksun kalmış, madencileri karakterize eden vasıflar değersizleşmiş ve işgücü bir tür "jenerik emek" formuna dönüşmüştür (Castells, 2013). Madencilerin çoğu, kendileri için artık sınırlı olan bir emek pazarında mevcut nitelikleri ve vasıflarıyla güvencesiz şekilde taşeron ve kaçak ocaklarda çalışmaktadır. Aynı mesleki vasıflar kullanmalarına rağmen, bu işçilerin çalışma deneyimleri devletin işlettiği kömür madenlerindekiyle negatif bir karşılık içindedir: emeğin karşılığı daha az ödenmekte, madenciler genellikle güvencesiz çalıştırılmakta ve geçici olarak istihdam edilmektedir. Sahip oldukları vasıflar emek pazarında çok fazla aranmadığı ve iş fırsatları sınırlı olduğu için daha kadercilerdir ve mesleki esneklikleri yoktur. Sadece geçinmeye odaklanmışlardır ve bu nedenle yaptıkları işin eski anlamı onlar için azalmış, istihdam sadece finansal bir ödül sağlayan kıt bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla sektörel parçalanma ve çalışma modellerindeki değişimler çerçevesinde kömür, eskisi gibi bu toplulukları karakterize eden bir kültürün

⁹ Zonguldak'taki madenler millileştirilmeden önce yerli ve yabancı özel imtiyaz sahipleri tarafından işletilmiştir (Quataert ve Duman, 2001; Şengül ve Aytakin, 2012; Kahveci, 2015). 20. Yüzyılın başına kadar bir nevi serf olan ve ocaklarda çalışan madenciler, kapitalist üretim biçiminin zorlayıcı disiplinine alışkın olarak yetişmiş küçük köylü ailelerinden gelmiştir. Endüstrinin hızla büyümesiyle havzada ortaya çıkan emek kıtlığı problemi, birincisi 1867-1888 yılları arasında ve ikincisi 1940-1947 yılları arasında uygulanan "mükellefiyet sistemiyle" çözülmeye çalışılmıştır. "Kolektif bir mahpusluk psikozu" yaratan bu sistem, havzada yaşayan erkeklerin belirli zaman dilimlerinde madenlerde çalışmasını zorunlu hale getiren bir rotasyonel çalışma yöntemine dayanmaktadır (Makal, 2004). Ancak mükellefiyet, madenlerde uygulanan sert disiplin ve zorlu çalışma koşulları nedeniyle işçilerin işe devamsızlık oranlarının artmasına ve işçi devrine engel olamamıştır (Nacar, 2009). Bu nedenle emek kıtlığı problemini çözmek için zor gücünden ziyade rızaya dayanan yeni bir emek rejiminin temellerinin atılması zorunlu hale gelmiştir.

¹⁰ Madenci marşı, şair ve maden yüksek mühendisi Behçet Kemal Çağlar tarafından 1928 yılında hazırlanmıştır. 1933 yılında kurulmuş ve ocaklarda çalışan işçilerden oluşturulan Kömür Bantosu, uzun yıllar açılış törenlerinde ve bayramlarda yer almış; maden kazalarında hayatını kaybeden madencilerin cenaze törenlerinde Chopin'in cenaze marşını çalmıştır. Daha sonraki yıllarda ismi EKİ Bantosu olarak değiştirilmiş ve 1960 yılında kapatılmıştır.

temeli olmaktan çıkmıştır. Ancak kentteki legal veya illegal şekilde kömür üreten tüm maden işçilerine beklentilerine dair sorular sorulduğunda, bir kömür madencisi kolektifi olarak refah içinde yaşadıkları döneme büyük bir özlem duydukları ortaya çıkmaktadır.

İki Katlı Kent: “Koloni Mahallesi” ve Diğerleri

Madencilerin geçmişe duydukları özlem özelleştirmeden önceki güvenceli istihdam, görece yüksek ücret, sosyal bir çalışma çevresi ve bir madenci olarak itibara sahip olma arzusuyla sınırlıdır. Zira Zonguldak'ın sanayisizleşme sürecine girmeden önceki toplumsal yapısı, eşitlikçi veya sınıfsal olarak homojen bir işçi kenti olarak tanımlanamaz.¹¹ Kentteki sınıfsal ve mekansal ayrışmanın en somut örneği, şehri tepeden izleyen Fener Mahallesi'dir. Mehmet Seyda'nın *Yanartaş* romanında “koloni mahallesi” olarak bahsettiği Fener, madenler millileştirilmeden önce Fransız maden işletmecileri ve mühendislerinin yaşadığı; tek katlı evler, villalar, bahçeler, tenis kortları ve Deniz Kulübü'nün bulunduğu kentin en seçkin mahallesidir. Bundan yaklaşık 170 yıl önce Engels (1845/1994), İngiltere'deki işçi sınıfının sefaletini anlatırken yukarı burjuvazinin fabrika bacalarının kirliliğinden uzak rüzgarlı tepelerde, sıhhatli kır havasında ve konforlu evlerinde yaşadığını anlatır. Zonguldak da, kentin imtiyazlı ve serinliğin keyfini çıkarıcıların yaşadığı Fener ile halkın geri kalanının yaz sıcağında yanıp kavrulduğu çukurdaki şehirden oluşan bir “iki katlı kent” karakterindedir. Uzun yıllar bir nevi kentin aristokratları olarak görülen yöneticiler, bürokratlar, mühendisler ve memurların bir bölümü bu mahallede yaşama fırsatına sahip olmuştur (Tan, 2015: 56). TTK'nın küçülmesini takiben maden işçilerine hizmet veren refah kurumları ve sosyal yaşam alanları kademe kademe yok olurken ve ticarileşirken, Fener bugün kentin sosyo-ekonomik düzeyi en yüksek olan kesimlerinin yaşadığı ve şehri tepeden izleyen bir mekan olarak sembolik varlığını hala sürdürmektedir. TTK'lı bir işçi, Fener'in maden işçilerinin hafızasındaki yerini şöyle yansıtmaktadır:

“Sıradan bir işçinin o mahalleye girmesi mümkün müydü acaba? İki katlı Fransız evlerde ya da bahçeli lojmanlarda oturanlar kazmacı tabir ettiğimiz işçiler olabilir miydi? Ya

da Yayla Özel İlkokuluna giden bir kazmacı çocuğu var mıydı? Ya da mavi renkli özel servis aracına binebilen bir ocak işçisinin çocuğu? Tenis kortu ya da Deniz Kulübünü saymıyorum bile... Gariban işçinin oturabildiği yegane lojman o mıntıkaya yakın Fransız ahırlarından bozma teneke mahallesi değil miydi yoksa? Ya da biraz daha merkeze yakın olabilenlerin girebildiği EKİ plajı orta Kapuz'dan öteye geçebilmiş kaç tane işçi ya da çocuğu vardır bilmem. EKİ'nin kaymağından birkaç elit zümre faydalanırken Zonguldak'ın gerçek emekçisi işçiler Fener Mahallesi'ndeki bariyer engelini aşabiliyor muydu?...” (Tokmak, 2020).

Kimlik Krizi: “Madencinin eski itibarı kalmadı”

Madencilik yerleşimleri gibi tek endüstrili bir mekandaki işçilerin ortak deneyim geliştirerek bir kolektif hale gelmesinde meslek ve işyerinin önemli bir rol oynadığı göz önüne alındığında, mekanın ekonomik yapısının değişimi ve bunu takiben değişen mesleki yapı, madenci topluluğunun kimliğinde ve bilincinde büyük bir dönüşüm getirmektedir. Geçmişte TTK'da madenci olmak, dünya üzerindeki en zor işlerden biri olması nedeniyle bir statü göstergesidir. Madencilere göre kendileri ekonomik gelişme için en ağır işi yaparak sağlıklarını ve yaşamlarını feda etmiş ve bu fedakarlıklarının karşılığı olarak da yeterli bir ücret ve itibar kazanmışlardır. Ancak bugün kömür üretimindeki bir kesilme, ülkedeki diğer endüstrileri felce uğratma gibi bir tehlike doğurmamaktadır ve madenciler artık önemli bir ekonomik manivela gücüne sahip değildir. Bu nedenle madenciler iki zıt hissi bir arada barındırmaktadır: gurur ve hayal kırıklığı. Gurur hissini yaratan, çıkardıkları kömürün geçmişte ulusal kalkınmadaki rolü ve yaptıkları işin zorluğudur. Hayal kırıklığı hissini yaratan ise madencilerden kahraman erk olarak övgüyle bahseden resmi ideolojinin vefatı ve eski ayrıcalıklı statülerinin aşındırılmış olmasıdır. Turgut Özal, 28 Kasım 1990 tarihli bir demecinde şöyle demektedir:

“Zonguldak kömür havzasında işçiye verilen ücret, sattığınız kömürün bedelini karşılamıyor... Zararı 500-600 milyon buluyorsa, yarın yüzde 60 zam verdiğiniz zaman, bu açık, bu zarar 1 trilyonun üstüne çıkar. Kim ödeyecek

bu parayı. Devlet baba ver bakalım diyecekler. Devlet nasıl verecek? Ya vergileri arttıracak ya da para basacak... Üretim olmayan yere haddinden fazla para vererseniz enflasyonu körüklersiniz. (Cumhuriyet, 20.11.1990).” (aktaran Engin, 2012: 197).

Serbest pazarla birlikte devletin madenciler için kullandığı dil üretime dayalı kalkınma söyleminin kahramanlık imajlarından, bütçe açıklarına neden olan “devletin sırtındaki kambur” imajına doğru bir dönüşüm geçirmiştir. İşçiler, Türkiye'de ağır sanayinin önemini yitirdiğini, üretimden gelen güçlerinin azaldığını ve mavi yakalı işin artık takdir edilmediğini düşünmekte; bu da onların hem üretici olarak hem de politik olarak güçsüzlük hislerini pekiştirmektedir.

İşyerindeki toplumsal ilişkiler de bu süreçte değişime uğramıştır. İşçiler için önceden maden, arkadaşlıkların ve dayanışmanın yaratıldığı bir yerdir. Ancak bugün onlar için hayatın daha zor ve belirsiz hale gelmesi, istihdam kayıpları, ekonomik problemler ve artık belirsiz bir statüye sahip olmaları açısından bu dayanışma aşınmıştır. İşçiler, devletçi dönemin son bulmasıyla birlikte madenin içinde ve dışındaki toplumsal ilişkilerin değiştiğini; çalışanların ekonomik zorluklarla ve işten çıkarılma korkusuyla mücadele ettiği bir dönemin başladığını ve birbirlerini desteklemenin daha zor hale geldiğini ifade etmektedir. Madencilerin yaşadığı ekonomik zorluklar, onların borçluluk durumlarına da yansımaktadır. Sayıştay Denetim Raporları (2019a, 2019b, 2019c, 2019ç, 2019d) incelendiğinde, TTK'ya bağlı Amasra, Armutçuk, Karadon, Kozlu ve Üzülmöz İşletme Müesseselerinde çalışan 771 madencinin icra takibinde olduğu ve toplam borçlarının 140 milyon TL'nin üstünde olduğu görülmektedir. İcralık olan bu işçilerin eline, maaşlarından yapılan kesinti sonucu neredeyse hiç para geçmemektedir.

Zonguldak madencilerinin yaşadığı kimlik krizi, güçsüz ve alt sınıfların toplumsal yıkımına genelde varsayıldığı gibi sadece ekonomik sömürünün değil, pazarın incelikle işlediği kültürel yıkımın, mağduron kültürel çevresindeki çözülmenin de neden olduğunun somut bir örneğidir. Ekonomik zayıflık boyun eğmeye yol açsa da yenilginin diğer bir nedeni de yenilenin sosyal varoluşunu içeren kurumların aldığı ölümcül yaradır. Sonuç ise kendine saygının ve değer yitirilmesi olmaktadır (Polanyi, 2010:

224). İşçiler bu ekonomik ve kültürel çözülmeye özne yaralar aldığında, kendisine saygı duymak ve otonom bir birey olmak için ne yapmaktadır? Maden işçilerinin çoğu çöken bir endüstrinin tarihini anlatırken, bir nevi yenilgiye uğramış olmaları nedeniyle kentteki eski kolektif işçi sınıfı yaşamının övgüsü devreye girmekte ve beklentileri de bu refah döneminin yaşam standartlarına göre şekillenmektedir.

Beklentiler

Elizabeth Gilboy “komşuya ayak uydurma” (keeping up Joneses) rolüne dair metaforik tezinde, kişinin kendisini komşusuyla kıyaslamasının, toplumsal sınıf aidiyetinde ve maddi servet birikiminde temel bir ölçüt olduğunu öne sürer. Komşuya ayak uyduramamak toplumsal, ekonomik ve kültürel bakımdan aşağı olmanın bir göstergesi olarak algılanır (Freeman ve Louça, 2012: 221). Zonguldak madencileri de kendi beklenti ve hedeflerini, belirli karşılaştırma dayanakları veya özlem duyulan grupları temel alarak oluşturmuşlardır. Onların talepleri, Avrupa'daki veya başka bir ifadeyle gelişmiş ülkelerdeki işçilerinki gibi bir hayat tahayyülü çerçevesinde şekillenmekte ve emekleri karşılığında layık oldukları ödülleri bu örnek üzerinden yorumlamaktadırlar. Batıdaki ve diğer gelişmiş ülkelerdeki mavi veya beyaz yakalı işçiler daha güvenceli, zengin ve güvenli çalışma koşulları altında istihdam edilmektedir. Madencilerin çoğunun beklentisi de ekonomik ve sosyal olarak daha iyi bir hayat talebidir. Temel şikayetleri yaptıkları işin tehlikeli koşulları, ücretlerin yetersizliği, iş güvenliğinin giderek kötüleşmesi¹², bölgedeki ekonomik kriz ve TTK'nın giderek küçülmesi hakkındadır. Ayrıca beyaz yakalı işçilerin aksine mavi yakalılar olarak kendilerini çok çalışarak üretimde bulunanlar olarak görmekte ve ağır bir iş yaptıkları için masa başında çalışanlara göre mükafatlarının daha fazla olması gerektiğini düşünmektedirler. İşçilerin bir kısmı, Avrupa'daki eski madencilik bölgelerinin teknoloji merkezleri haline getirildiği konusunda bilgilidir. Zonguldak'ta TTK'nın küçülmesini takiben yeni sektörlerin kurulması veya madencilik dışındaki istihdam olanaklarının artırılmasına karşı bir itirazları yoktur. Ancak uzun yıllardır Filyos Vadisi Projesi gibi kent ekonomisinin

¹¹ Zonguldak'taki işçi sınıfı uzun yıllar 2 parçalı bir karakterde olmuştur: 1) Kırsal alanlardan gelen, rotasyonel olarak belirli dönemlerde çalışan, az vasıflı yeraltı işçileri ve 2) Genellikle kentte yerleşik, daimi olarak istihdam edilen, vasıflı yüzey işçileri. Rotasyonel temelde çalışan köylü işçilerin bir ayağının madende, bir ayağının köyde olması, aynı dönemde Batıdaki kömür topluluklarının aksine, Zonguldak'ta katıksız ve homojen bir madencilik komünitesi oluşmasına engel olmuştur. Bu sistem 90'lı yıllara gelindiğinde dahi varlığını sürdürmüş ve tüm yeraltı işçilerinin neredeyse %50'si (10 kazmacıdan 7'si) rotasyonel temelde çalışmıştır (Kahveci'den aktaran Şengül ve Aytekin, 2012: 176).

¹² Sosyal Güvenlik Kurumu'nun 2018 yılı istatistiklerinde, Türkiye genelinde meslek hastalığına tutulan sigortalı işçi sayısının en fazla olduğu üçüncü kent 87 kişiyle Zonguldak'tır (SGK, 2018). 2019 yılı istatistiklerinde ise sürekli iş görmezlik geliri ve ölüm geliri alanların toplamı açısından İstanbul'dan sonra 13.415 kişiyle ikinci sırada Zonguldak yer almaktadır (SGK, 2019). Meslek hastalığına bağlı iş görmezlik geliri alanların bir kısmının meslek kazası sonucu sakat kalanlardan oluşurken, bir kısmının da pnömokonyoz (kömür tozlarının sebep olduğu akciğer hastalığı) ve kronik bronşit gibi endüstriyel hastalıklara yakalananlardan oluştuğu tahmin edilmektedir.

dayanağını imalat sanayi yörüngesinde değiştirmesi planlanan projelerin hayata geçirilmemiş olmaması onların bu umutlarını kırmıştır. Ayrıca madencilerin çoğu yeni sektörlerin kurulması başarılı olsa bile, kendi vasıflarının bu sektörlerle uygun olmayacağı endişesi yaşamaktadır ve kente dışarıdan işçi geleceği konusunda yaygın bir kanı vardır. Bu da onların umutlarını, sahip oldukları vasıflar çerçevesinde kömür madencilğine bağlamaya devam etmesine neden olmaktadır.

İşçilerin daha iyi bir hayat talebi madenci olmanın yüceltildiği devletçi döneme özlemi ifade eden bir nostaljiden ziyade, bölgedeki ekonomik kriz ve yüksek işsizlik sorunundan kaynaklanmaktadır. Çünkü çoğu madenci yeterli gelir, fiziksel olarak daha kolay çalışma koşulları ve kendi vasıf düzeylerine uygun sektörlerin mevcut olması durumunda, yaptıkları işten vazgeçerek yaşamlarını daha kolay kazanabilecekleri mesleklere geçmeye razıdır. Kentteki madencilerin esas arzusunu bir işçi şöyle ifade etmektedir: *“Herkes çocuğunun geleceği garanti olsun, eve giren ekme garanti olsun istiyor.”*

Kadınlar: “Madenler erkeklerin, evler kadınların”

Kömür madencisi topluluklar hakkındaki egemen imaj, erkeklik kültürünün egemen olduğu, ağır çalışma koşullarının ortak şekilde deneyimlenmesiyle oluşmuş, dayanışma ve kolektif eylemlerle güçlenmiş bir kültürü betimlemektedir. Ancak bu imajın bir de görünür olmayan bir parçası vardır. Kömür havzalarında yapılan araştırmalar, madenci topluluklarında kadınların büyük oranda kamusal alanın dışında bırakıldığını göstermektedir. Bu topluluklarda erkeklerin ücretli istihdamına öncelik verilmiş ve kadınlar çoğunlukla evdeki görünür olmayan emekleriyle erkeklerin işgücünün yeniden üretimini desteklemişlerdir (Bradley, 1989; Dennis vd., 1956; Hebron ve Wykes, 1991; Massey, 1994; Measham ve Allen, 1994). Zonguldaklı kadınların yaşamı da uzun yıllar benzer geleneksel toplumsal cinsiyet ayrımları temelinde şekillenen bu rollerle sınırlı kalmıştır.

Türkiye’de 1938 yılında yürürlüğe giren ILO’nun 45 No’lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesiyle, kadınların maden ocaklarında yeraltı işlerinde çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu yasak, tek endüstriyel bir kentte bir nevi kadın istihdamını sınırlama işlevi görmüş ve iş-mekan-aile üçgeni içinde kadın emeğinin erkekler ve onların yaptığı işe tabi kılınmasına neden olmuştur. Erkekler endüstriyle ilgili mesleki ilişkilerin kurulduğu sendikalar, kurumlar ve sosyal kulüpler vasıtasıyla kamusal alana açılıp

sosyalleşirken, kadınların topluluk içindeki yeri mahalle ve aile içindeki ilişkilerle sınırlı kalmış ve yaşamları erkeklerin ocak vardiyalarına göre şekillenmiştir.

Türkiye’deki sanayisizleşme meselesine ilk ve en büyük itirazlardan biri olan 1991 yılındaki Büyük Madenci yürüyüşü, kadınların ev ve mahalleye sınırlı hayatın dışına adım atmasında büyük bir kırılma noktası olmuştur. 30 Kasım 1990 tarihinde Genel Maden-İş Sendikası’nda örgütlü işçiler ocakların kapatılması ve özelleştirme dalgasına karşı çıkmış; toplu iş sözleşmelerinde sendika ve hükümetin ücretler konusunda anlaşmazlığa düşmesi üzerine grev kararı almıştır. Hükümetin 4 Aralık’ta lokavt ilan etmesi üzerine ise *“Biz üretmiyoruz, Türkiye işçi sınıfı da üretmesin”* diyerek tüm işçileri greve çağırılmış ve 4 Ocak 1991 tarihinde seksen bin Zonguldaklı Ankara’ya doğru yürüyüşe başlamıştır (Özen, 2004). Tüm kenti saran bu grev havası ve yürüyüş, hanelerde açlık ve yoksulluk sorununu en ağır şekilde omuzlayan kadınların da sokağa çıkmasında ve kamusal alanda görünür hale gelmesinde bir dönüm noktası olmuştur (Gülenç, 2013). Bugün Zonguldak, geçmişin aksine pek çok kadın tarafından kentlin sunduğu fırsatlardan eşit şekilde yararlanabildikleri “kadın dostu” bir kent olarak görülmektedir (Hıdır, 2017: 133).

Kentteki kadınların bir kısmı kamu kurumları veya özel sektörde ücretli emeğe katılarak, kadın üreticilerin bir araya getirilmesini hedefleyen kooperatif girişimlerinde veya kendi kurdukları kayıtlı ve kayıt dışı girişimlerinde gelir elde etmeye çalışmaktadır. Bazılarının amacı, endüstrinin küçülmesinin yarattığı etkiyle eşlerinin emek pazarındaki güvencesizlikleri arttığı için hane ekonomisine katkıda bulunmaktır. Bu anlamda onların ücretli emeğe katılımı, hala geleneksel “ekmeği kazanan erkek” şeklindeki kültürel normdan sonra ikincil bir konumda ve erkek emeğini tamamlayıcı/destekleyici bir karakterdedir. Ancak kadınların bir kısmı da ailenin finansal güvencesizliğini azaltmanın yanında sosyallık, statü ve kendini gerçekleştirmenin sağladığı özgüveni kazanmak amacıyla çalışmak istemektedir. Kentte kadın girişimciler üzerine yapılan bir araştırma, kadınların ücretlerinin uzun süre ödenmemesi gibi problemler yaşadığını ve bu nedenle ücretli emeğe katılmaktan vazgeçerek kendi girişimini kurmaya yöneldiğini göstermektedir. Ancak kendi işletmelerini kurma aşamasında gerekli sermaye teminini genellikle KOSGEB veya banka kredisi vasıtasıyla sağlayamadıkları için bu finansal problemi eş, aile veya yakınlarından borç alarak çözmektedirler. Özellikle

sermayeyi eşinden temin eden kadınlar, borçluluğu nedeniyle işletme içindeki finansal kararları alma yetkisini eşine bırakmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla girişimin kuruluş sermayesi ile başlayan maddi bağımlılıklarının işletme kurulduktan sonra da devam etmesi, onları bir nevi ücretli çalışan konumuna sürüklemektedir (Parsova, 2017: 228-229). Dahası tüm bu girişimcilik sürecinin eşin izin vermesi koşuluyla başladığı düşünüldüğünde, kentteki geleneksel toplumsal cinsiyet ayrımlarının bugün hala oldukça güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu olgu, kentteki kadın girişimlerinin artmasının ve kadınların yönetici pozisyonlarını korumasının, işletme kurma aşamasında hane dışından finansal desteklerin artmasına bağlı olduğunu göstermektedir.

2.2. Termik Santraller ve Değişen Talepler

Geçen iki yüzyıl boyunca kömürün bir gelişme ve ilerleme simgesi olarak görülmesinde, sanayileşmede olduğu kadar elektrik üretiminde de temel bir girdi olmasının rolü büyüktür. 20. Yüzyılın ilk on yılında, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi sanayileşmiş toplumlar, elektriği toplumsal değişim sürecinde büyük bir güç olarak deneyimlemiş; Edison’un ampülü ve Siemens şirketinin dinamosu gibi icatların ticarileşmesi ve ucuz kitlesel tüketimiyle birlikte kent ve kasabalardaki gündelik hayat radikal şekilde dönüşmüştür. Ayrıca emek tasarrufu sağlayan bu cihazlar, işçilerin haftalık çalışma süresini 80 saatten 40 saate düşürmüştür (Banerjee, 2003: 49). Bu nedenle yüzyılın elektrik teknolojisi, benzer bir yolu takip ederek gelişmeye çalışan ülkeler için de ekonominin en güçlü aracı olarak görülmüştür. 1948 yılında işletmeye açılan Çatalağzı Termik Santrali (ÇATES), endüstrinin enerji ihtiyacını karşılamının yanında, kurulduğu alanı “Işıkların” olarak adlandıran kent halkı için de modernleşme misyonunun bir tamamlayıcısı olmuştur. Gaz lambasından elektriğe geçiş, insanın doğayla mücadelesinde atılmış büyük bir adım; hem gerçek hem de metaforik anlamda “karanlığa” ve geri kalmışlığa karşı bir “aydınlanma” ve uygarlaşma aracı olarak görülmüştür. Zonguldak’ın Devrek İlçesine elektriğin ulaştığı 31 Ağustos 1948 tarihinde, zamanın valisi Ahmet Mithat Altıok aydınlık ve karanlık hakkındaki modernist alegoriyi şöyle anlatmıştır:

“Arkadaşlar, karanlık, korkunç bir şeydir. Karanlığın, ruhlar ve vicdanlar üzerinde yarattığı tesir daima menfidir.

Karanlık; ıssızlık, sessizlik, ümitsizlik, hüznün ve melal ifade eder. Kesif bir karanlık ve sessizliğin meytanı (ölümcül) tesirleri, cidden acıdır ve mukabili tahammüldür. Aydınlık ise ses, hareket, ümit, neşe, yaşamak, hayata ve istikbale bağlanmayı temin eder. Yani biri varlığın, diğeri yokluğun ifadesidir.” (Kaya, 2014: 82-83).

Elektriğin kasaba ve köylere ulaşmasıyla hem materyal hem de bilişsel anlamda kent ve köy arasındaki uçuruma bir köprü kurulacaktır. Bu nedenle kentteki madenlerden çıkarılan kömürle işleyen termik santral uzun yıllar bir sorun olarak değil, havzanın ve endüstrileşmenin tohumlarının atıldığı Marmara Bölgesi’nin elektrifikasyonunu sağlayan bir modernleşme aracı olarak görülmüştür. Ancak kömür endüstrisinin küçülmesi ve kentlin Batı Karadeniz’de devam eden termik santraller zincirinin merkezi haline gelmesiyle, kent halkının hafızasındaki bu modernist alegori aşınmıştır.

Arka Bahçedeki Santraller: Çatalağzı

Kentin 14 km doğusunda bulunan ve iki dağın arasında kurulmuş bir vadi görünümünde olan Çatalağzı Beldesi, madenci ailelerinin yerleşim alanlarından biridir. Eren Enerji, 2010 yılında faaliyete geçerek beldeye ÇATES dışında yeni termik santraller inşa etmiştir. Bu santraller, Acele Kamulaştırma Kanunu ile kullanıcılarının söz hakkı olmaksızın tarımsal niteliği olan araziler üzerine yapılmıştır. Ayrıca şirket, santrallerin hepsi ithal kömürle çalıştığı için santral sahasının uzantısındaki Muslu Beldesi’ne Eren Limanı’nı kurmuştur.

En başta bölgedeki işsizlik nedeniyle özel sektörün yatırım yapıyor oluşu ve istihdam sağlayacağı beklentisi halkta büyük bir heyecan yaratmıştır. Ancak bugün bu heyecanın yerini 2 bağlamda tepkiye bıraktığı görülmektedir:

1. Yeni kurulan termik santraller, işsizlere iş vermek ve yeraltındaki kömürü çıkarıp Zonguldak’ı eski günlerine döndürmek vaatleriyle açılmıştır. Buna TTK’nın kalan sahalarının da yeni açılacak termik santrallerle birlikte özelleştirilmesi, böylelikle kömür üretiminin artması ve istihdam sorununun çözülmesi vaatleri eşlik etmiştir. Ancak santrallerde, yerli kömür üretiminin ihtiyacı karşılayamaması ve emek yoğun kömür üretim tekniklerinin maliyetli oluşu gibi nedenlerle büyük ölçüde ithal kömür

kullanılmaktadır. Bu nedenle kent ve belde sakinleri ile sivil toplum kuruluşları termik santrallerin yarattığı kirliliğin çeşitli toplumsal maliyetlerini kendilerini üstlenirken, faydalarının diğer iller ve bölgelere aktarılıyor oluşunu eleştirmektedir.

2. Termik santrallerin yarattığı kirlilik, belde sakinlerinin büyük kısmının geçim kaynaklarını kaybetmesine ve kirlenen yaşam alanlarında hayatlarına sürdürmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Belde halkı, santrallerin havaya ve denize bıraktığı külden dolayı meyve ağaçlarının kuruması, sebze üretememeleri, küçük ve büyükbaş hayvanlarla kümes hayvanlarının sağlıklarının bozularak süt ve yumurtadan kesilmesi, balıkçılık ve diğer su ürünlerinin üretimini yapılamayışı gibi geçim kaynaklarının kaybına ek olarak, hava kirliliğinin neden olduğu sağlık sorunlarından dolayı büyük bir memnuniyetsizlik duyduklarını ifade etmektedir. Bölgenin ülke ekonomisine katkıda bulunacak yatırımlar almasına karşı olmadıklarını, ancak yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle bu yatırımların çevre ve insan sağlığına zarar vermeyecek nitelikte olması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Yılmaz, 2017).

Bu eleştirilere, kent ve belde sakinlerinin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan toplumsal ağların giderek kaybolmasının yarattığı bir endişe de eşlik etmektedir. Zonguldak'ta 2010 yılında 619.703 olan kent nüfusu 2020'ye kadar 591.204'e düşmüştür. TTK'daki istihdamın düşmesi, bu düşüşü ikame edecek oranda alternatif sektörlerin kurulmaması ve bunun bir dalga şeklinde kentteki ticari hayatı giderek daraltması sonucu İstanbul, Ankara, Kocaeli, Karabük ve Bursa gibi kentlere

yapılan göç hızlanmıştır. 2020 itibarıyla kentin net göç hızı binde -7,33'tür. Benzer şekilde Çatalağzı'nda bölgeyi kalkındıracağı ve istihdam sağlayacağı vaatleriyle yapılan santraller, 2009-2020 yılları arasında beldeden yaklaşık 2000 kişinin göç etmesinde etkili olmuştur (TUİK, 2021). Göç etmeyenler ise bölgedeki işsizlik nedeniyle mevsimlik olarak yine başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere gurbete gittiklerini ifade etmektedir. Kentte yapılan bir göç araştırması, Zonguldak'ın en önemli sorunlarından ilk ikisinin %44,2 ile işsizlik ve %16,6 ile hava kirliliği olarak görüldüğünü ortaya koymuştur (Vergil vd., 2014: 65). Araştırmaya katılanların göç etme fikrinden vazgeçmelerini sağlayacak değişimlerin yine ilk ikisinin %38,6 ile işsizliğin giderilmesi ve %15,9 ile hava kirliliğinin giderilmesi olduğu tespit edilmiştir (Vergil vd., 2014: 77).

Zonguldak'ta ekonomik krize eşlik eden ekolojik kriz, hem toplumsal hem de ekolojik olarak sürdürülebilir bir üretim ve istihdam politikası talebini beraberinde getirmektedir. Bir bütün olarak kentteki ekolojik sorunlara dikkat çeken aktivistler koalisyonu özel şirket yatırımlarına karşı olmadıklarını dile getirmekte; ancak kent halkının yaşam alanlarını ve sağlıklarını korumak için gerekli önlemlerin alınmasını talep etmektedir. Kentte kömür üretimine alternatiflerin yeterli derecede olmaması nedeniyle bu taleplerin henüz bir adil geçiş talebi niteliğinde olmadığı açıktır. Adil geçiş kavramı, düşük karbon ekonomisine geçilirken, karbon yoğun sektörlerdeki istihdam kaybı ve yerel toplulukların dengesinin bozulması gibi maliyetlerin işçilerin sırtına yüklenmemesi gerektiğini vurgular. Zonguldak'ta adil geçiş için henüz birer nüve olarak değerlendirilebilecek bu talepler, "doğaya saygılı, bizi öldürmeyen yatırımlar istiyoruz" şeklinde ifade edilmektedir.

3. Gelecek: Genel Bir Değerlendirme

Kömür bugün Zonguldak'ı eski günlerine döndürebilecek bir kalkınma aracı olarak mı, yoksa toplumsal ve çevresel maliyetleri yüksek olan arkaik bir enerji kaynağı olarak mı değerlendirilmeli? Kömür madenciliğinin redevans uygulamasının ardından bugün geldiği durum ve termik santrallerin neden olduğu maliyetler, kömürün artık ekonomik kalkınma ve refah sağlama işlevini giderek yitirdiğini; kent halkının sağlıklı bir çevrede yaşamasını engelleyen bir dinamiğe dönüştüğünü göstermektedir.

Kömür endüstrisinin özelleştirilmesi sektörün giderek enformelleşmesine, bunun bir uzantısı olarak ucuz bir emek ekonomisinin oluşmasına, kentteki ekonomik olarak istikrarlı yapının bozularak sürekli nüfus kaybı ve istihdamda düşüşle karakterize olan bir ekonomik gerileme sürecine girmesine neden olmuştur. Zonguldak gibi gelişmesi tek bir sektörde yoğunlaşmış kentlerin dayandıkları endüstrinin ulusal veya küresel ağlardan kopmasıyla birlikte ekonomik bir gerileme sürecine girmesi "büzülen kent" (shrinking city) kavramıyla ifade edilmektedir. Bu süreçte üretim, hizmet, finans ve bilgi ağlarının kumanda merkezi olarak az sayıda "küresel kent" oluşurken, büzülen kentler sürekli olarak sermaye ve vasıflı nüfus kaybına uğramakta ve uluslararası rekabette pazar bulma sıkıntısı çekerek giderek marjinalleşmektedir (Sassen, 2001; Martinez-Fernandez vd., 2012). Alternatif enerji kaynaklarının artmasının ardından eski madenci kentlerinin çoğu da bu tarz bir süreçten geçmiş ve yeniden canlanmak için özellikle bilgiye dayalı ve yüksek teknoloji endüstriler aramaya başlamıştır (Martinez-Fernandez vd., 2012; Bontje, 2004; Shaw, 2002; Tsutsumi, 2001; Ersoy ve Şengül, 2002).

Neoliberal ekonomik politikaları benimsemiş hükümetler, sanayisizleşen mekanlarda ekonomik yeniden canlanma için umutlarını genellikle özel sektör yatırımlarına bağlamaktadır. Ancak kömür havzalarının

tek endüstrili doğası, ekonomik canlanma girişimleri için problemler taşımaktadır. Bu problemlerden ilki, kömür havzalarında diğer endüstrilere uygun vasıfların geliştirilmemiş ve teşvik edilmemiş olmasıdır. Kömüre alternatif endüstriler veya işletmeler, ihtiyaç duydukları vasıflara sahip emek taleplerinin karşılanacağından emin olamadıkları için genellikle kömür havzalarına yatırım yapmayı tercih etmemektedir. İkinci problem ise dünyada büyüme potansiyeli gösteren endüstrilerin eski geleneksel endüstriyle ilişkili mekanlara değil, Silikon Vadisi gibi bölgelere veya girişimci üniversitelerin bulunduğu çekici mekanlara yerleşmesidir (Turner, 1995: 29-32). Bu problemler bağlamında, kömür havzalarında devlet müdahalesi olmadan spontane şekilde ekonomik yeniden canlanmanın gerçekleşmesi çok zordur.

Zonguldak'ta yeni sektörlerin tesisi konusundaki planlamalar gelecekte istihdam problemini çöze de, kentteki ekolojik problemi çözmeye yönelik henüz bir adil geçiş programı bulunmamaktadır. Bunun temel sebebi ise, mevcut veriler Türkiye'de bir enerji arzı fazlası olduğunu göstermesine rağmen, Türkiye'nin kalkınmasının önündeki en büyük engelin enerji ihtiyacı olarak görülmesidir.¹³ Siyasi iktidarlar, ülkenin enerji arzının doğal gaz ve petrol gibi ithal kaynaklara olan bağımlılığını azaltmak için kaynakların çeşitlendirilmesine yönelik politikalar oluşturmakta; artan enerji talebinin karşılanması için taşkömürü gibi kaynaklarla işleyen termik santrallerin inşası bir çözüm olarak görülmektedir. Zonguldak örneğinde olduğu gibi kömürlü termik santrallerin kurulmasına meşruiyet sağlayan temel tez de, Türkiye'nin yerli kaynaklarını kullanmak için termik santral yapıyor olduğu mitidir. Ancak yerli kömür üretiminin ihtiyacı karşılayamaması, emek yoğun kömür üretim tekniklerinin maliyetli oluşu ve çıkarılan kömürün kalori değerinin düşük olması gibi gerekçelerle, termik santrallerin büyük kısmında ithal kömür kullanılmaktadır. Bu nedenle Zonguldak'ta üretim

¹³ Türkiye'de 2019 yıl sonu itibarıyla elektrik üretiminde yaklaşık 489 TWh'lik yıllık proje üretim kapasitesi vardır ve bu projelere ait 413 TWh'lik güvenilir üretim kapasitesi bulunduğu tahmin edilmektedir. Ancak 2020 yılının ilk dokuz ayı sonu itibarıyla yaklaşık 227 TWh elektrik ürettiği göz önüne alındığında, Türkiye'de bir arz fazlası olduğu ve elektrik talebindeki artışın sınırlı kalması durumunda eklenecek her yeni kapasitenin bu arz fazlasını arttıracığı ortaya çıkmaktadır (TSKB, 2020: 15).

ve istihdam artışı vaatleriyle yapılan termik santrallerin kent ekonomisine kayda değer bir katkısı olmamakla birlikte, enerji üretiminin tüm çevresel ve toplumsal maliyetleri dışsallaştırılarak kent halkının omuzlarına yüklenmektedir. Halkın yaşam alanlarında meydana gelen büyük çevresel yıkım, geçim kaynaklarının kaybı ve hava kirliliğinin neden olduğu sağlık sorunları ise büyüme için ödenmiş zorunlu bir bedel olarak kabul edilmektedir.

Kömür destekçileri henüz alternatiflere geçmeye kendini hazır hissetmese de, bugün dünyada kömürün iklim değişikliğine neden olan gazların salınımında büyük katkısı olması nedeniyle özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkeleri Rifkin'in (2014) "Üçüncü Sanayi Devrimi" başlığı altında tartıştığı sürdürülebilir enerji üretimine ağırlık vermeye

başlamıştır. Üçüncü Sanayi Devrimi, yüz milyonlarca insanın kendi yeşil enerjilerini evlerinde veya işyerlerinde üretmesi ve internet üzerinden tıpkı bilginin paylaşılması gibi enerjiyi dağıtacak akıllı elektrik ağıları (enerji interneti) vasıtasıyla paylaşabileceği bir altyapının oluşturulmasına dayanmaktadır. Bugün bu devrim, uzun vadede gerçekleştirilecek bir ekonomik vizyon olarak başlamıştır ve devrimin beş ayağından ilki olan "yenilenebilir enerjiye geçiş" adımı Avrupa ülkelerinin bazılarında yürürlüğe girmiştir (Rifkin, 2014: 12-16; 57-58). Enerjinin geleceğine dair bu derece somut projelerin uygulanmaya başlandığı bir dünyada kömür tüketiminde ısrar etmek, Türkiye gibi geç sanayileşen bir ülkenin, bir sanayi devrimine daha geç kalması anlamına gelecektir.

Kaynakça

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) (2021), Url: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/>

Adaman, F., Arsel, M. ve Akbulut, B. (2018), "Neoliberal developmentalism, authoritarian populism, and extractivism in the countryside: The soma mining disaster in Turkey", **ERPI 2018 International Conference: Authoritarian Populism and the Rural World Conference Paper No. 63**, 17-18 March 2018, International Institute of Social Studies (ISS) in The Hague, Netherlands.

Banchirigah, S. M. (2007), "How have reforms fuelled the expansion of artisanal mining? Evidence from sub-Saharan Africa", **Resources Policy**, 31, s. 165-171.

Banerjee, A. (2003), "Electricity: Science Fiction and Modernity in Early Twentieth-Century Russia", **Science Fiction Studies**, Vol 30, (1), s. 49-71.

Bontje, M. (2004), "Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: The case of Leipzig", **GeoJournal**, Vol 61, (1), s. 13-21.

Bradley, H. (1989), **Men's Work, Women's Work: A Sociological History of the Sexual Divisions of Labor in Employment**, Cambridge: Blackwell.

Brass, T. (2010), "Unfree labour as primitive accumulation?", **Capital & Class**, 35 (1), s. 23-38.

Burawoy, M. (1979), **Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process under Monopoly Capitalism**, Chicago: The University of Chicago Press.

Buxton, A. (2013), **Responding to the challenge of artisanal and small-scale mining: How can knowledge networks help?**, London: IIED. Url: <http://pubs.iied.org/pdfs/16532IIED.pdf>

Castells, M., Portes, A. (1989), "World Underneath: The origins, Dynamics, and effects of the informal economy", **The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries içinde**, (Ed. A. Portes, M. Castells ve L.A. Benton), Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 11-37.

Castells, M. (2013), **Enformasyon Çağı-Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt I: Ağ Toplumunun Yükselişi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Centeno, M.A, Portes, A. (2006), "The Informal Economy in the Shadow of the State", **Out of the Shadows: Political action and informal economy in Latin America içinde**, (Ed. Patricia Fernandez-Kelly ve Jon Shefner), Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, s.23-48.

Chachage, C. (1995), "The Meek Shall Inherit the Earth but not the Mining Rights: The Mining Industry and Accumulation in Tanzania", **Liberalised Developmen in Tanzania içinde**, (Ed. P. Gibbon), Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, s. 37-108.

Clay, K., Wright, G. (2005), "Order without law? Property rights during the California gold rush", **Explorations in Economic History**, 42 (2), s. 155-183.

De Angelis, M. (2001), "Marx and primitive accumulation: the continuous character of capital's enclosures", **The Commoner**, No.2, s. 1-22.

De Soto, H. (1989), **The Other Path: The Informal Revolution**, New York: Harper and Row.

Dennis, N., Henriques, F. ve Slaughter, C. (1956), **Coal is Our Life: an analysis of a Yorkshire mining community**, London: Eyre and Spottiswoode.

Engels, F. (1845/1994), İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, İstanbul: Sosyalist Yayınları.

Engin, F. (2012), "Bir Grev İncelemesi: 1990-1991 Zonguldak Grevi", **IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildirileri içinde**, s. 195-205.

Ersoy, M. (2001), "Sanayisizleşme Süreci ve Kentler", **Praksis**, (2) 2001, s. 32-52.

Ersoy, M., Şengül, T. (2002), **Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği**, Ankara: ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler ABD Yayın No: 5.

Fisher, E. (2007), "Occupying the Margins: Labour integration and social exclusion in artisanal mining in Tanzania", **Development Southern Africa**, 25, (2), s. 199- 213.

Freeman, C., Louça, F. (2013), **Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine**, İstanbul: İthaki Yayınları.

Godoy, R.A. (1988), "Small-scale mining and agriculture among the Jukumani Indians, Northern Potosi, Bolivia", **Journal of Development Studies**, 24, (2), s. 177-196.

Gülenç, N. (2013, 8 Mart), **Madenci Grevinin Kadınlara**, Url: <https://m.bianet.org/bianet/kadin/144930-madenci-grevinin-kadinlarina>

Gürboğa, N. (2009), "Compulsory Mine Work: The Single-Party Regime and the Zonguldak Coalfield as a Site of Contention, 1940-1947", **IRSH**, 54, s. 115-142.

Hall, S. (1985), "Authoritarian Populism: A Reply to Bob Jessop et al", **New Left Review**, Vol.1/151.

Harvey, D. (2003), **The New Imperialism**, Oxford: Oxford University Press.

Hebron, S., Wykes, M. (1991), "Gender and Patriarchy in Mining Communities", **Work and the Enterprise Culture içinde**, (Ed. M. Cross ve G. Payne), London: The Falmer Press, s. 160-172.

Hıdır, N. (2017), "Zonguldak'ta feminist kadınların gündelik yaşamlarına, örgütlenme girişimlerine ve eylemlilik imkanlarına bakış", **Yüz Karası Değil, Kömür Karası: Zonguldak içinde**, (Ed. A. Barutçu ve F. Uzar Özdemir), s. 129-150.

Hilson, G. (2010), "Once a miner, always a miner: Poverty and livelihood diversification in Akwatia, Ghana", **Journal of Rural Studies**, 26, (3), s. 296-307.

Hilson, G. (2011), "Artisanal mining, smallholder farming and livelihood diversification in rural Sub-Saharan Africa: an introduction", **Journal of International Development**, 23, s. 1031-1041.

Hobbes, T. (2016), **Leviathan**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

International Labor Office (ILO) (1972), **Employment, Incomes and Inequality: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya**, Geneva: ILO.

Jessop, B., Bonnett, K., Bromley, S., Ling, T. (1984), "Authoritarian Populism, 'Two Nations' and Thatcherism", **New Left Review**, Vol.1/147.

Jonna, R.J., Foster, J.B. (2016), "Marx's Theory of Working-Class Precariousness and Its Relevance Today", **Alternate Routes: A Journal of Critical Social Research**, Vol 27, s. 21-45.

Jonsson, J.B., Bryceson, D.F. (2009), "Rushing for Gold: Mobility and small-scale mining in East Africa", **Development and Change**, 40, (2), s. 249-279.

Kahveci, E. (2015), "The Condition of the Ottoman Mine Labour and Its Impact on the Republican Period", **Middle Eastern Studies**, 51: 5, s. 711-726.

Kaya, A. (2014), **Zonguldak'ta Elektriğin Tarihi: Kömürün Karasında Şerarenin İzleri**, Ankara: Karina.

Kıray, M. B. (1964/2000), **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lahiri-Dutt, K. (2003), "Informal coal mining in Eastern India: Evidence from the Raniganj Coalbelt", **Natural Resources Forum**, 27, s. 68-77.

Lloyd, P. (1984), **A Third World Proletariat?**, London: George Allen & Unwin.

Makal, A. (2002), "Türkiye'de tek parti dönemi ve korporatizm tartışmaları", **Toplum ve Bilim**, Sayı 93, s. 173-199.

Makal, A. (2004), "65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme", **A.Ü. SBF-GETA Tartışma Metinleri**, No. 76, Ankara: A.Ü. SBF Matbaası.

Martinez-Fernandez, C. vd. (2012), "The Shrinking Mining City: Urban Dynamics and Contested Territory", **International Journal of Urban and Regional Research**, Vol 36 (2), s. 245-260.

Massey, D. (1994), **Space, Place and Gender**, Cambridge: Polity.

Measham, F., Allen, S. (1994), "In Defence of Home and Hearth? Families, Friendships and Feminism in Mining Communities", **Journal of Gender Studies**, 3 (1), s. 31-45.

Milliyet. (1998), Url: <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/12/ekonomi/eko01.html>

Nacar, C. (2009), "Our lives were not as valuable as an animal: Workers in state-run industries in World-War-II Turkey", **International Review of Social History**, Vol. 54, s. 143-166.

Ojukutu-Macauley, S., Keili, A.K. (2008), "Citizens, subjects or a dual mandate? Artisanal miners, 'supporters' and the resource scramble in Sierra Leone", **Development Southern Africa**, 25, (5), s. 513-530.

Quataert, D., Duman, Y. (2001), "A Coal Miner's Life during the Late Ottoman Empire", **International Labor and Working-Class History**, No. 60, s. 153-179.

Özdemir, C. (2017), "İstatistiklerle Zonguldak'ın durumu: 2015 illerde yaşam endeksi verileri", **Yüz Karası Değil, Kömür Karası: Zonguldak içinde**, (Ed. A. Barutçu ve F. Uzar Özdemir), s. 315-322.

Özen, Ü. (2004, 10 Ocak), İşçiden Denizere: Silkele Başkan Düşecekler, Url: <https://bianet.org/bianet/emek/28445-isciden-denizere-silkele-baskan-dusecekler>

Parla, T. (1993), **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Parsova, G. (2017), **Toplumsal Cinsiyet ve Ekonomik**

Şiddet Bağlamında Zonguldak İlinde Kadın Girişimcilerin Deneyimleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Polanyi, K. (2010), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, İstanbul: İletişim.

Portes, A., Walton, J. (1981), **Labor, Class, and the International System**, New York: Academic Press.

Portes, A., Böröcz, J. (1988), "The Informal Sector under Capitalism and State Socialism: A Preliminary Comparison", **Social Justice**, Vol. 15, No. 3 / 4 (33-34), Dynamics of The Informal Economy, s. 17-28.

Portes, A., Schauffler, R. (1993), "Competing Perspectives on the Latin American Informal Sector", **Population and Development Review**, Vol. 19, No. 1, s. 33- 60.

Rifkin, J. (2014), Üçüncü Sanayi Devrimi: Yanal Güç, Enerjiyi, Ekonomiyi ve Dünyayı Nasıl Dönüştürüyor?, İstanbul: İletişim.

Rousseau, J. J. (2016), İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, J. J. (2017), **Toplum Sözleşmesi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sassen, S. (2001), **The Global City: New York, London, Tokyo**, Princeton: Princeton University Press.

Sayıştay Başkanlığı (2019a), **Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü (TTK) Amasra Tim 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu**.

Sayıştay Başkanlığı (2019b), **Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü (TTK) Armutçuk Tim 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu**.

Sayıştay Başkanlığı (2019c), **Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü (TTK) Karadon Tim 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu**.

Sayıştay Başkanlığı (2019ç), **Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü (TTK) Kozlu Tim 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu**.

Sayıştay Başkanlığı (2019d), **Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü (TTK) Üzülmez Tim 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu.**

Sayıştay Başkanlığı (2020), **Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü (TTK) 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu.**

Scott, J.C. (1972), "Patron-client politics and political change in Southeast Asia", **American Political Science Review**, Vol. 66, s. 91-113.

Shaw, R. (2002), "The International Building Exhibition (IBA) Emscher Park, Germany: A Model for Sustainable Restructuring?", **European Planning Studies**, Vol 10, (1), s. 77-97.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) (2018), **2018 İstatistik Yılı**, Url: http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) (2019), **2019 İstatistik Yılı**, Url: http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari

Sway, M. (1988), **Familiar Strangers: Gypsy Life in America**, Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Şengül, H. T., Aytekin, E. A. (2012), "Zonguldak Coalfield and the Past and Future of Turkish Coal-mining Communities", **Changing Work and Community Identities in European Regions**, s. 154-183.

Tan, Ç. (2015), **20. Yüzyılın İlk Yarısında Zonguldak: Gündelik Yaşam ve Siyaset**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tokmak, U. (2020, 30 Mayıs), **Zonguldak bir tek Fener Mahallesi'nden mi ibaret?**, Url: <http://www.pusulagazetesi.com.tr/zonguldak-bir-tek-fener-mahallesinden-mi-ibaret-147295-haberler.html>

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) (2020), **Enerji Görünümü 2020**, Url: <https://www.tskb.com.tr/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2020.pdf>

Tsutsumi, K. (2001), "Modernization, Industrialization

and Regional Change in Japan: A Case of a Coal Mining Region: Panopticonization towards Space and Society in Modern Japan", 21st Century Geographies: The 2nd International Conference of Critical Geography, 2001.08, Conference Report/Oral Presentation, s. 127-135.

Turner, R. (1995), "After Coal", **The British Economy in Transition: From the Old to the New? İçinde**, (Ed. R. Turner), London: Routledge, s. 23-45.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021), Url: <https://www.tuik.gov.tr>

Veltmeyer, H. (2016), "Extractive Capital, the State and the Resistance in Latin America", **Sociology and Anthropology**, 4, (8), s. 774-784.

Verbrugge, B. (2014), "Capital interests: A historical analysis of the transformation of small-scale gold mining in Compostela Valley province, Southern Philippines", **The Extractive Industries and Society**, 1, s. 86-95.

Verbrugge, B. (2015), "The economic logic of persistent informality: Artisanal and small-scale mining in the Southern Philippines", **Development and Change**, 46, (5), s. 1023-1046.

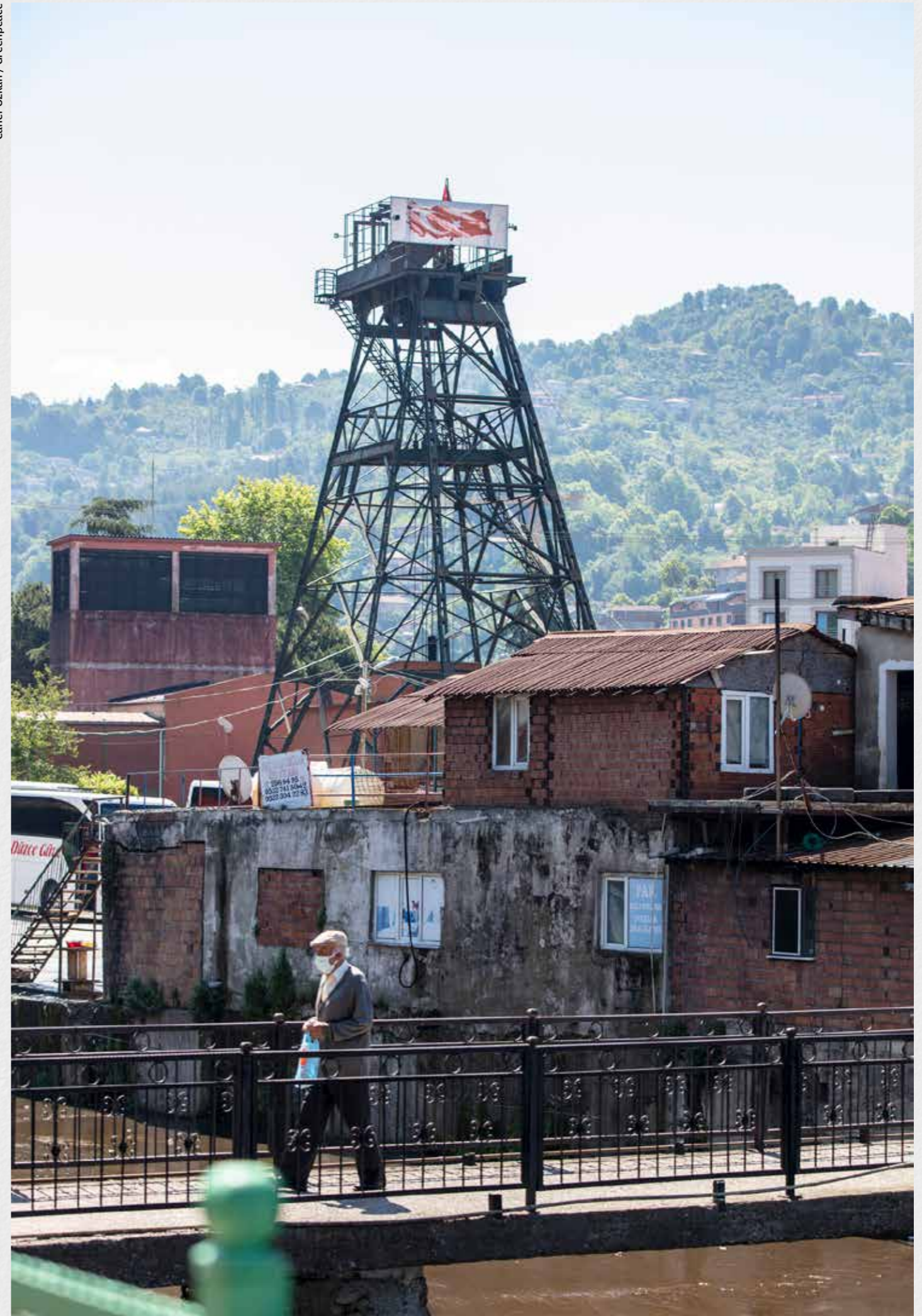
Vergil, H. vd. (2014), **Zonguldak İlinde Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenleri ve Alınabilecek Tedbirler**, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No.1.

Weiss, L. (1987), "Explaining the Underground Economy: State and Social Structure", **The British Journal of Sociology**, Vol. 38, No. 2, s. 216-234.

Yılmaz, Z. (2013), "AKP ve devlet hayırseverliği: Minnet ekonomisi, borç toplumu ve siyasal sermaye birikimi", **Toplum ve Bilim**, 128, s. 32-70.

Yılmaz, E. (2017), "Kömür ve duman: Zonguldak'ta termik santral karşıtı mücadeleler", **Yüz Karası Değil, Kömür Karası: Zonguldak İçinde**, (Ed. A. Barutçu ve F. Uzar Özdemir), s. 81-105.

Yılmaz, E. (2019), **Bir Madenci Kentinde Simbiyotik İlişkiler: Zonguldak'ta Değişen Maden İşçiliği, Sermaye ve Politik Kültür**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GREENPEACE

Greenpeace çevreyi korumak ve barışı desteklemek için faaliyet gösteren bağımsız küresel bir organizasyondur.

Bağımsızlığını korumak için Greenpeace hiçbir hükümet veya şirketten bağış kabul etmez. Greenpeace 1971’de gönüllüler ve gazetecilerle dolu küçük bir tekneyle, Amerika’nın yeraltı nükleer test yaptığı yer olan Alaska’nın kuzeyindeki Amchitka adasına doğru yelken açtığı günden beri çevre sorunlarına karşı kampanyalar yürütüyor. “Tanıklık etme” ve “şiddetsiz eylem” geleneği ve gemileri hâlâ Greenpeace kampanyalarının vazgeçilmezidir.

Greenpeace Akdeniz

Meşrutiyet Mh. Ebekızı Sk.

Sosko İş Merkezi No:16 D:B/28

Şişli/İstanbul

Tel: 0212 292 76 19/20

www.greenpeace.org/turkey/

bilgi.tr@greenpeace.org

ÖNSÖZ

Zonguldak, Türkiye'deki tüm kömür kentleri içinde çok özel bir yere sahip. Tarihi kömürle yazılmış, kömürün yaşam biçiminin her noktasına yerleştiği bir şehir olarak Zonguldak, hem bir dönem ülke kalkınmasının lokomotifini olmanın gururunu, hem de yaptığı fedakarlıklara karşılık hak ettiğini bulamamanın kederini, bir terk edilmişlik duygusu eşliğinde, birlikte yaşıyor.

Zonguldak, şehirde kömürün bulunduğu tarih olarak kabul edilen 1829'dan beri, gerek Osmanlı'nın son dönemlerindeki ekonomik değer üretme çabaları, gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kalkınma sloganlarından "üç beyaz, üç siyah"taki iki siyahı oluşturması, gerekse yakın tarihin çevre ve sağlık üzerindeki tahrip gücü yüksek kömürlü termik santral yatırımları açısından hep stratejik öneme sahip oldu. Bu stratejik önemin vücut bulmasında ana faktör ise, elbette ki bizzat kömür madencilerinin, dünyanın en zor mesleklerinden olan Zonguldak taş kömürü madenciliğini icra edenlerin vücutları, hayatları oldu. Zonguldak'ta kömür madenciliği, bir kalkınma politikası hikayesi olduğu kadar, bedeli madencilerin hayatları ile ödenen bir hayatta kalma hikayesidir de. Bu kadar derinlerine indiği Zonguldak'ın hayatına kattıklarının yanında, ondan götürdükleri de çoktur kömürün.

Öte yandan, günümüzde kömür, iklim krizinden ve onun getirdiği felaketlerden bağımsız tartışılmayacak bir politik mesele. İnsanın kömür yakarak ürettiği CO2 emisyonları, endüstri devrimleri öncesi ortalamalarına kıyasla küresel sıcaklıktaki 1° artışın 0,3°'sinden sorumlu.² Bu, kömürü iklim krizinin tek başına en büyük sebebi yapıyor. İklim krizi; Zonguldak gibi gerek şehir ölçeğinde, gerekse küresel ölçekte hem bugün içinden geçerken hayatta kalma mücadelesi verdiğimiz, hem de onun etkilerine dirençli bir yarıyı kurmak için çaba gösterdiğimiz bir süreç. Yarıyı kurmak ise, bugünü iklim ve çevre dostu olmaktan uzakta tutan, toplumsal huzuru ve ekonomik güvenceyi sekteye uğratan, mutluluğu uzak bir hayal haline getiren koşulları değiştirmekten,

kırılgan toplumsal grupları güçlendirmekten, değişime geç kalmamalarını ve değişimden olumsuz etkilenmemelerini sağlayacak yol haritasını birlikte oluşturmaktan, Zonguldak için adil dönüşüm çerçevesinden geçiyor. Greenpeace Akdeniz olarak, iklim ve enerji projelerimizde yeni bir sayfa açtığımız bu çalışma, tüm bu sayılanların, **Zonguldak için adil dönüşüm** süreciyle mümkün olduğuna inancımızdan, bu süreçte Zonguldak'a omuz vermeye gönüllü olmamızdan ileri geliyor.

Zonguldak için tüm bu sürecin başlangıcı ise, kömüre bağlı ekonominin ve yaşam biçiminin Zonguldak halkına nelere mal olduğunun ve değişim ihtiyacının tespitiyle başlıyor. Kapsamı bu doğrultuda oluşturulan bu çalışma, Zonguldak'ta kömüre bağlı ekonominin ve yaşam biçiminin; işçi, halk ve çevre sağlığı üzerinde yarattığı etkileri saptıyor ve bu etkilerin ışığında kömürün ve kömürlü termik santrallerin etkisinden azade bir Zonguldak için atılabilecek adımlara giriş yapıyor. Zonguldak'ın, kömürlü termik santrallerden kaynaklanan hava kirliliği ile ve güvencesiz çalışma koşullarıyla anılmayabileceği bir gelecek için değiştirmemiz gereken güncel gerçeklikleri ortaya koyuyor.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki özverilerinden ötürü, başta pandemi döneminde günümüzün en yoğun ve en hayati mesleğini icra eden halk sağlığı uzmanı hekimlerimiz Ferruh Niyazi Ayoğlu, Çiğdem Çağlayan, Nilay Etiler, Gamze Varol ve Melike Yavuz'a gerek bu çalışma için, gerekse iklim krizi ve pandemiye karşı mücadeledeki tüm ülkeye yayılan emekleri için Greenpeace Akdeniz adına teşekkürlerimi sunuyorum. Aynı şekilde, bu çalışmanın çevre etkileri bölümünü kaleme alan Tuğba Ağaçayak'a da, bu kritik çalışmada emeğini bizimle paylaştığı için teşekkür ediyorum.

Onur Akgül
İklim ve Enerji Proje Sorumlusu
Greenpeace Akdeniz

¹ Un, pamuk, şeker, kömür, demir, petrol.

² Uluslararası Enerji Ajansı, "Küresel Enerji ve CO2 Durum Raporu - 2018'de Enerji ve Emisyonlardaki Son Trendler" https://iea.blob.core.windows.net/assets/23f9eb39-7493-4722-aced-61433cbffe10/Global_Energy_and_CO2_Status_Report_2018.pdf

